

Čeští Němci a počátky archeologie v Čechách

Karel Sklenář

Při četbě obecnějších zpracování i dílčích příspěvků k počátečním fázím vývoje archeologie v Čechách v 19. století si pozorný čtenář uvědomí, že v nich figurují prakticky výhradně příslušníci českého národa, tj. skupiny obyvatelstva Čech spojené společným českým jazykem, kulturou a pohledem na dějiny v etnicko-vlasteneckém duchu (byť i zpočátku v písemném projevu zprostředkovaným němčinou), jako by památky nejstarší minulosti této země byly jen majetkem a jejich zpracování výsadou jedné, byť majoritní složky obyvatelstva; naproti tomu zájem o podíl německého obyvatelstva v Čechách na archeologickém prozkoumání země ve starších obdobích vývoje této vědy je stále jakousi popelkou.

Až na nečetné výjimky zůstávala archeologická činnost v německých částech Čech ve stínu početnější a rozvinutější archeologie národně české, nikoli bez souvislosti s tím, že němečtí zájemci o tento obor stáli (opět až na nečetné výjimky – většinou tytéž) vůči Čechům v opozici nebo alespoň v záměrné izolaci. Charakter německého zájmu o nejstarší historii Čech a její hmotné památky byl tedy převážnou měrou vlastivědný a pokud později směřoval k syntéze, bylo to vesměs v politické službě nacionalismu až pangermanismu; na české straně ostatně nacházíme až skoro do konce 19. století často podobný přístup, jen s opačným znaménkem. Není tedy divu, že vývoj probíhal bez styčných bodů, poznamenán z obou stran pozoruhodně podobným „obranářstvím“ ohrožené národní existence a jejích specifik. (To bývalo původně stanovisko české strany; po polovině 19. století, jak se český živel stával silnějším a sebevědomějším, pocit ohrožení pozic dosud dominantního národa vedl také u Němců k jeho aplikaci.)¹

Do jisté míry je to pochopitelné: po roce 1945 nezbyl u nás prakticky nikdo, kdo by se odkazu německých archeologů ujal, navíc společenské klima tomu dlouho nebylo příznivé: nejprve tu působil přímý a živý dojem z let okupace, později nebezpečí, že zájemce bude komunistickými ideology obviněn z nadbíhání sudetoněmeckým revanšistům a nepřátelům ze Západu. V novější době se situace zlepšuje, ovšem vesměs ve vztahu k vývoji let 1918–1945, ten předchozí zůstává stranou.

Na okraj lze dodat, že ani historické práce o německé archeologii, jejichž hledisko se stále omezuje pouze na území Německa ve státním smyslu (např. *Gummel 1938; Gramsch 2007; Gramsch – Sommer 2011*), ani práce o rakouské archeologii, opět v užším smyslu „rakouských zemí alpských“, resp. Rakouska po roce 1918 (*Franz 1965*) německou složku v českých zemích nezahrnují, o (středo)evropských perspektivách nemluvě.

Výsledkem je dnešní vcelku nepatrná znalost života, práce a pracovních výsledků německé linie výzkumu pravěku a raného středověku v Čechách před rokem 1918. Proto – po nedávném shrnutí poznatků o vývoji české linie archeologie v Čechách od počátků do 19. století, zmiňujících se o německé složce jen v poměru k širšímu rámci (*Sklenář 2013; 2017a; 2018; 2020*) – vznikl jako jejich doplněk či protějšek tento přehled, sledující danou otázku zejména v časovém úseku od zrodu historického vědomí v německojazyčných částech Čech kolem poloviny 19. století až k pokusům o osamostatnění archeologie těchto území na jeho sklonku (ty už ale tvoří jinou kapitolu).²

1 V obecnější rovině k vývoji národnostních vztahů např. *Křen 1990; Graves-Brown – Jones – Gamble eds. 1996; Cohen 2000*.

2 Stručným výtahem z této práce je autorův příspěvek pro konferenci o dějinách archeologie v Mostě 2025 – *Sklenář 2025*.

Objektivní důvody nerovnoměrného zastoupení

Než budeme hledat subjektivní důvody nevyváženosti, pokud se týká právě vymezeného období, na své straně, musíme si všimnout, že tento stav má své objektivní příčiny. Pravda totiž je, že po většinu 19. století zůstávala archeologická činnost v německých částech Čech až na ojedinělé výjimky ve stínu početnější a rozvinutější archeologie národně české, nikoli bez souvislosti s tím, že nečetní němečtí zájemci o tento obor stáli (opět až na ojedinělé výjimky – většinou tytéž) vůči Čechům v opozici nebo alespoň v záměrné izolaci.

Tato situace má kořeny už v hluboké minulosti. Až do konce 18. století byla prakticky jediným zdrojem poučení o dávnověku Hájkova kronika, třikrát vydaná i v němčině (*Böhmische Chronica* v překladu Johanna Sandela vyšla poprvé v Praze roku 1596) a užívaná jak českým, tak i německým obyvatelstvem Čech (a autory z nich vyššími) bez ohledu na to, jakým jazykem zemští vlastenci mluvili – za všechny příklady to ukazuje příběh „objevu“ Přemyslovy otky u Stadic roku 1836, jehož aktéři byli do jednoho Němci, stejně tak jako později osoby zúčastněné na vytvoření a zbudování Přemyslova pomníku na poli u Stadic.³ Důsledkem byl fakt, že před rokem 1848 prakticky nebylo možné věcně odlišit české a německé dějepisectví (srov. *Kutnar – Marek 1997*, 257–264). To je součást jevu, na který si pozdější němečtí nacionalisté vždy stěžovali – že v tom období čeští Němci bez pochybností přijímali koncepci i detaily

dějin země tak, jak je vytvořili čeští kronikáři a dějepisci, lidovými čtenáři počínaje a literárními díly jako Brentanova *Die Gründung Prags* (1815) či Ebertova *Wlasta* (1829) konče.

Druhým, praktickým důvodem zřejmě byla (pomineme-li pražské Němce) větší vzdálenost pohraničních oblastí od Prahy; navíc až do sklonku 19. století neměly tyto oblasti, vymezené pouze jazykově,⁴ tak významná vlastní střediska, aby koncentrovala archeologický zájem a vytvářela pro něj uznávanou základnu (k tomu např. *Kunštát 2014*). Výjimkou byly Litoměřice, silně spojené s Prahou, kde také už roku 1863 vznikla při nové vyšší reálce školní sbírka, budovaná J. K. Hrašem a pak L. Schlesingerem. Obecně lze tento zájem pozorovat kromě Prahy v pásu zhruba od Českolipska po Chebsko, zatímco ostatní německojazyčné oblasti s méně koncentrovaným osídlením zůstávaly víceméně nedotčené.

Přitom – což je zajímavé vzhledem k tomu, že právě německé země byly kdysi kolébkou vlastivědných archeologicko-historických muzejních spolků jako dominantní formy historického spolčování (např. *Pabst 1986*, 23–24) – se to týká vlastivědně odborných zájmů obecně: zatímco v českojazyčných krajích se venkovské spolky a muzea začaly množit hned po obnovení ústavního života v Rakousku na prahu šedesátých let, německé regiony v tom zůstávaly po celé 19. století výrazně pozadu a česká Národopisná výstava 1895

Obr. 1. První vydání Sandelova německého překladu Hájkovy Kroniky české (1596).

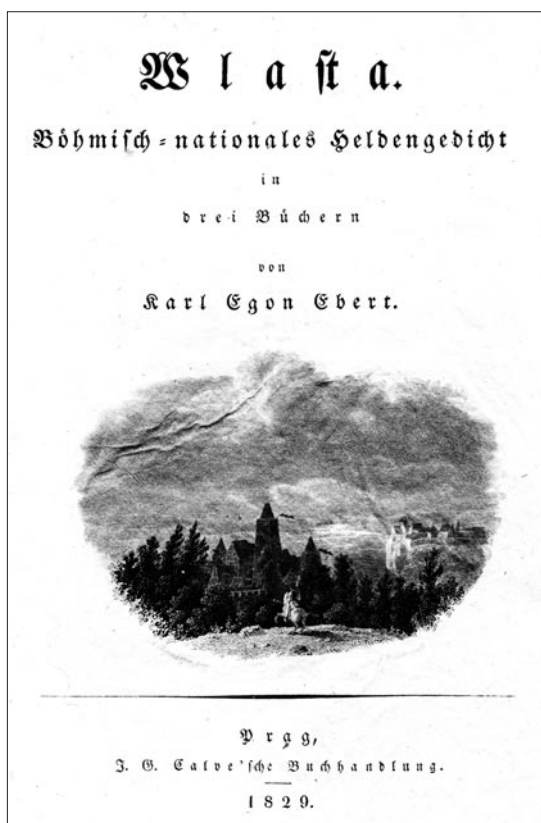
3 Anonym 1841; Vrtátka 1841; Sklenář 1991.

4 První mapu německé jazykové oblasti v Čechách otiskl hned druhý sešit *Mittheilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen* v roce 1862; k tomu srov. *Weber 1863*.

tento rozdíl ještě skokem zvětšila.⁵ Konečně je třeba vzít v úvahu, že od čtyřicátých let narůstala v německy mluvících oblastech velkoněmecká orientace, která ještě oslabovala beztak slábnoucí vazbu na Čechy resp. rakouské císařství jako vlast.

Zatímco až do roku 1848 zemské vlastenectví sblížovalo a spojovalo historiky a vlastivědné pracovníky obou jazyků, od počátku šedesátých let, kdy se uvolnil umrtvující příkrov absolutismu, nabírala na významu politická stránka: zápas německé a české strany o mocenské pozice v zemi, který posiloval potřebu národní identifikace na obou stranách, ale nyní už také u Němců s národně obrannou motivací. Nejen česká, ale nyní i německá strana se začala organizovat a vyvíjet úsilí na podporu „své“ historie v Čechách, včetně archeologie; heslem bylo osvobodit dějepis Čech od dosud panujícího pohledu a výkladu národně českého dějepisectví a vytvořit výklad vlastní.⁶ Od počátku šlo o dvě věci: na poli historie o důkaz vedoucí úlohy německého živlu v českých dějinách, v archeologii o důkaz, že Němci jsou buď přímo praobyvateli Čech, nebo alespoň že zde byli dříve než Slované (což ostatně historie potvrzuje) a hlavně že odtud nikdy neodešli.

Ve všech těchto aspektech je možno hledat důvod, proč se – až na ojedinělé osobní vazby – česká i německá archeologie v Čechách vyvíjely samostatně bez vzájemných styků a naopak s četnými projevy nevráživosti z obou stran, přičemž německá byla výrazně opožděna (ačkoli archeologie v severních německých zemích měla naopak před Čechami z různých důvodů značný předstih).

Obr. 3. Pomník Přemysla Oráče, zakladatele českého panovníckého rodu, zbudovaný ve Stadcích u Teplíc roku 1841: dílo německých sponzorů i autorů je dokladem chápání starých českých pověstí jako společné zemské tradice.

Obr. 2. „Česko-národní hrdinská báseň“ *Vlasta* Karla Egona Eberta s romantickým zobrazením dávného Vyšehradu a Děvína na titulní straně (1829).

5 Viz tabulku ve *Sklenář 2017a*, 48–49, kde chybí školní sbírka v Litoměřicích jako první případ muzejní povahy na českoněmeckém území – ovšem se značným podílem J. K. Hrašeho; první spolková muzea se tu objeví až v 70. letech. Srov. též *Houfek – Okurka 2014*.

6 O poměru obou stran historiografie v Čechách např. *Kutnar – Marek 1997*, 349–357, podrobněji *Štaif 1997*. Ve vztahu k archeologii (ovšem bez jejího využití) se polemizovalo o původu křesťanství v Čechách, o povaze moci a státních útvarů prvních Přemyslovců, ovšem o RKZ atd. Na stránkách *Památek archeologických* do diskusí významně přispěl V. V. Tomek (*Tomek 1861–62*), kde v poslední části podal vlastní přehled nejstarších dějin Čech od doby stěhování národů, ovšem zase bez pomoci archeologie („staroslovanské hrady“ zde vystupují jen v rozsahu informací písemných pramenů).

Absence národnostního konfliktu v archeologii před rokem 1848

Starší generace skutečně tento problém vesměs neměly. Karel Josef **Biener z Bienenberka** (1731–1798) se nemusel rozhodovat, zda je etnický Čech či Němec: byl vojákem a úředníkem habsburské monarchie, zemským vlastencem „obou zemských jazyků mocným“, ochotným podepsat se stejně česky jako německy; ovšemže pod vlivem vzdělání a prostředí komunikoval německy, aniž tomu přikládal hlubší význam (*Sklenář 2016a*, 16–17). Tím spíše pak hrabě Kašpar ze **Šternberka**⁷ jako příslušník přední zemské šlechty, třebaže z různých důvodů mu samozřejmě byla němčina daleko bližší než čeština (kterou mluvil od dětství plynne) a francouzština bližší než němčina; ostatně ve 30. letech žil už spíše v jiném, nadnárodním vědeckém prostředí. Podobně i jeho archeologický spolupracovník, severočeský Němec prof. Franz Xav. Maximilian **Zippe**,⁸ geolog a mineralog, jenž nicméně jako zemský vlastenec byl členem výboru Společnosti (Národního) muzea a později zde bezplatně spravoval sbírky svého oboru.

Obr. 4. Nikolaus/Mikuláš Adaukt Voigt.

Musíme ovšem mít na vědomí, že tito zemští vlastenci – se zřetelem na historické postavení v rámci Říše římské i na současné politické poměry brané jako samozřejmost – chápali Čechy jako součást širšího Německa (římskoněmeckého resp. rakouského císařství). Proto bylo samozřejmé, že 15. sjezd německých přírodovědců a lékařů se v září 1837 sešel v Praze na počest hraběte Kašpara ze Šternberka jako iniciátora těchto akcí a že v sekci geologie a mineralogie přednášel F. X. M. Zippe o objevu „spečených valů“ – prvním v kontinentální Evropě – na hradiště u (Plzně-) Bukovce. (Mimochodem, v dějinách české archeologie to byl první sjezd s její účastí a první archeologický konferenční referát.⁹)

Naproti tomu Dobnerův žák Nikolaus/Mikuláš **Voigt** (řádovým jménem Adauctus a St. Germano),¹⁰ kněz řádu piaristů, historik a numismatik, pocházel sice z německého Litvínova a česky se naučil až za studií, ale viděl všechny obyvatele Čech jako jeden zemský národ, navíc se hlásil k české kulturní příslušnosti, češtinu označoval za svůj rodný jazyk a obhajobě řeči i kultury věnoval hodně úsilí. Na české straně Josef Dobrovský (1753–1829) se svou kombinací českého a slovanského vědomí na jedné, skepse vůči národní budoucnosti na druhé straně byl na tom v praxi podobně.

Ale už v další generaci se začíná i při společné vzdělanecké němčině národní vědomí rozdělovat, či přesněji, české národní vědomí začalo růst – Kalina z Jäthensteinu (1772–1848)¹¹ byl v tom směru dále než Dobrovský – a čtyřicátá léta se svým revolučním vyvrcholením dokončila oddělení dvou národních komunit v Čechách. Generace Jana Erazima Vocela (1802–1871) a jeho Archeologického sboru od poloviny 19. století byla už uvědoměle národně česká nehledě na to, že někteří se spisovnou češtinu museli teprve doučovat.

Zanedbatelná účast příslušníků německé minority je při tomto pohledu patrná a musí mít své důvody, které ovšem není snadné určit. Jedním je zřejmě ten, že pražské Vlastenské (pak České) muzeum bylo českými národovci od počátku chápáno a alternativně označováno jako Národní, což bylo sice zpočátku jen zbožné přání, ale v éře Palackého od počátku 40. let už skutečnost. Aniž by se tedy Muzeum

7 * 6. 1. 1761 Praha – † 20. 12. 1838 Březina u Radnic. O něm *Majer 1997; Sklenář 1989a; týž 2005*, 577–578.

8 * 15. 1. 1791 Kytlice – Dolní Falknov u Chřibské – † 22. 2. 1863 Vídeň. *Sklenář 1989a*, 120; *týž 2005*, 653.

9 *Zippe 1838*. Text s českým překladem uveřejnil *Sklenář 1989a*, 124–132. – O těchto sjezdech více *Zirnstern 1988*, o tomto *Smetana 1837; Málek 1987*. O Zippeovi nověji *Obrhel 1989*.

10 * 14. 5. 1733 Horní Litvínov – † 18. 10. 1787 Mikulov. *Wurzbach 1885*, 228; *Hanuš 1910; Skalský 1933; Kutnar 1970; Nemeškal 1971; týž 1988; Sejbal ed. 1988; Nohejlová-Prátová – Šimek 1971*, 11–16; *Sklenář 2005*, 627.

11 *Kalina 1836; týž 2021*.

proti německému živlu jakkoli vymezovalo, nemělo pro něj pochopitelně tu magnetickou sílu národní pokladnice, která k němu přitahovala českého vlastence.

V prvním, šternberském období tu působili Němci stejně jako Češi – v této souvislosti můžeme vedle již zmíněného Zippeho připomenout historika Franze Xav. Maxmilianu **Millauera** (1784–1840), profesora pražské univerzity a jednatele správního výboru Společnosti Vlastenského muzea, jenž se zapojil do výkladů keltských mincí z Podmokel nebo „pohanské modly“ -akvamanilia z Hradce Králové. Millauer, ač ovšem česky nepsal, měl blízko k českému obrozeneckému jazykovému prostředí a ve styku s ním byl i spisovatel prvního rozsáhlého díla o českých hradech Franz Alexander **Heber** (1815–1849) či autor rozsáhlého místopisu Čech Johann Gottfried **Sommer** (1772–1848), jež oba do svých spisů zahrnuli množství informací o hradištích z pravěku a raného středověku (*Sklenář 2011a; týž 2012*); Heber byl navíc po Kalinovi z Jäthensteinu druhý, kdo zachytil celou řadu hradišť, zmíněných či popsáných ve svém textu, na mapách.¹²

To vše jsou ale okrajové záležitosti z hlediska rozvoje archeologie v Čechách, jenž ve třicátých a zejména čtyřicátých letech probíhal ve znamení romantismu, ve střední Evropě těsně spojeného s probuzeným nacionalismem a sny o sebeurčení národů. Proto také romantická archeologie vždy prohlášovala za svůj hlavní cíl zjištění národní příslušnosti hrobů či hradišť a hledala metodické cesty, jak toho dosáhnout. Existuje dostatek dokladů, že připsání každého nálezu starým Čechům resp. Slovanům bylo pro české archeology prakticky hotovou věcí, ale nutno dodat, že stejný nacionalismus (často ve spojení se zemským patriotismem – důkaz, že země odedávna patřila autorovu národu) panoval v německých zemích (srov. např. *Hakelberg 2003*), ve Francii ve vztahu ke starým Galům atd. – a není divu, že tato potřeba se probouzela i u českých Němců. Budoucí objevitel železné mohyly Carl Frost píše v roce 1848 Vocelovi: „*mein Streben wurde bisher mit schätzbaren Funden /.../ belohnt; doch das ist nicht die alleinige Ursache meiner Nachforschungen, sondern mein Streben geht dahin um zu erforschen, welchem Volke die hierbefindlichen Gräber angehören?*“¹³

A směr budoucího vývoje předznamenal jiný český Němec, August Anton (Legis) **Glückselig**, když ve své kolekci příběhů z nejstarší historie Čech (*Legis Glückselig 1853*) sice využil i tradiční „staré pověsti české“, ale hned v předmluvě otevřeně a upřímně napsal, že „*der romantische Vorgrund der böhmischen Geschichte ist überhaupt slawisch durch und durch; weder Libussa noch Pržemysl noch sonst eine der vielen gefeierten Nationalgestalten gehört den Deutschböhmen an, die da bis in's XIII. Jahrhundert gänzlich ohne Sage und beinahe gänzlich ohne Geschichte sind.*“ Další generace měla tento nedostatek napravit – dát českým Němcům obraz vlastních dějinných počátků.

Němci v romantické fázi české archeologie

Je zajímavé, že první výrazné osobnosti z německé strany v české archeologii přicházely ze zahraničí. Jejich příchody byly náhodné, izolované a nevytvářely žádné společenství, tím méně opoziční.

Autor prvního řádného systematického výzkumu v Čechách, P. Johann Hyacinth **Arnold**,¹⁴ původně kanovník a úředník biskupství v Eichstättu v Bavorsku, se s archeologickými památkami setkal už v domovské krajině a jako hospodářský správce lochovického panství na Hořovicku prokopal v letech 1802–1803 mohylové pohřebiště u Lochovic-Kočvar. Jeho jednorázová vazba na zemsky české prostředí se omezovala na nadnárodní Královskou českou společnost nauk prostřednictvím lékaře a přírodovědce Johanna/Jana **Mayera**¹⁵ (jehož vlastně také můžeme podmíněčně k tomuto okruhu připojit vzhledem

12 Nejvíce ve IV. a VI. dílu (ve II. a III. je táž mapa, VII. mapu nemá); z několika značek pro různý stav zachování hradů je téměř vesměs označoval tou nejjednodušší (Stelle kaum sichtbar).

13 Křemyž 15. 10. 1848 (Archiv NM, fond J. E. Vocel).

14 * 1746 Rebdorf – † 19. 11. 1813 Schmalkalden. *Sklenář 1970*, 260–270; *týž 2002*; *týž 2005*, 53–54.

15 * 6. 2. 1754 Praha – † 5. 6. 1807 Praha. *Würzbach 1868*, 127–130; *Hanuš 1921*, 321; *Sklenář 2018*, hl. 124–125. Další z velkých vědeckých osobností 18. století, u nichž není jasné, zda byly českého či (spíše) německého původu, a nezáleželo na tom. Doktor filosofie a lékařství, přítel Ignáce Borna, měl hlavní podíl na přeměně jeho

k potenciálnímu prvnímu paleoantropologickému nálezu v Čechách) a fakt, že Arnoldova nálezová zpráva vyšla později (1803) tiskem této společnosti s komentáři Josefa Dobrovského, byl jen dílem náhodného dodatečného spojení obou autorů.

Naproti tomu prvním příkladem ojedinělé osobní vazby k české straně je Franz **Olbricht**,¹⁶ jenž naopak přicházel ze severovýchodu, z tehdy pruského Dolního Slezska, ale v Čechách vyrostl a stal se nadšeným zemským vlastencem, dokonce důstojníkem českého dobrovolnického sboru, postaveného proti Napoleonovi v roce 1809. Od roku 1804 působil jako panský hospodářský úředník, mj. na statcích obou Veithů – Antonína a Václava – v Liběchově či v Semilech. Roku 1818 zakoupil statek Milžany u Kadane, ale brzy zanechal hospodaření a odešel na zbytek života jako soukromník do Teplíc, aby se mohl věnovat své zálibě – archeologii.

Tu měl společnou se svým švagrem – pražským advokátem a nejvýznačnějším českým archeologem své doby, Matyášem rytířem Kalinou z Jäthensteinu,¹⁷ za nímž zajížděl i na jeho statek Zvíkovec na Křivoklátsku. Společná byla i jejich preference nemovitých památek, hlavně hradišť, před vykopávkami a jejich výtěžkem, rozdíl byl naopak v preferenci etnické – zatímco Kalina byl zcela soustředěn na slo-

Obr. 5. Franz Olbricht.

vanské památky, Olbrichtův zájem byl výrazně ovlivněn dobovým (německým) zaujetím pro Kelty a památky po nich (většinou domnělé), uznával však i právo raně historického slovanského-českého etnika na část památkového fondu. Jeho specifikem byly průzkumné cesty, při nichž navštěvoval zejména „obětní a pohřební hory“ se známými nebo možnými stopami ohrazení, kamenných valů, považovaných za keltské: „*jest snad málo který vrch v českých krajích, na nějž tento horlivý muž nevystoupil a jeho vrcholy a skály archaeologicky neproskoumal a nepopsal*“ (Riegrův Slovník naučný V, 1029). Někteří hradiště pro archeologii objevil.

Procházel zejména blízké severozápadní Čechy, vydával se však i do Čech středních či jižních, na Šumavu, a výsledky zaznamenával v rukopisech dodávaných zpravidla do Národního muzea. Původně přispíval do Kalinovy knihy – prvního spisu plně věnovaného české archeologii (*Kalina von Jäthenstein 1836*), po jeho smrti se odmlčel, od roku 1857 až do smrti však udržoval styk s Vocelovým obnoveným Archeologickým sborem NM.

Přímo v řadách Sboru¹⁸ tehdy nechyběli další archeologové (ovšem amatéři jako tehdy všichni), kteří s větší či menší jistotou byli německého původu a s větší či menší ochotou splynuli s českým prostředím natolik, že byli do něj počítáni. Již zmíněný Carl/Karl **Frost**,¹⁹ jenž působil až do poloviny století jako hospodářský ředitel na panství hr. Ad. Ledeboura-Wichelna na Teplícku, tedy ve zcela německém kraji, se díky seznámení s Franzem Olbrichtem od roku 1846 soustavně věnoval archeologii a roku 1850 učinil svůj nejlepší nález, když prokopal slovanskou „knížecí“ mohylu u Želének na Teplícku. Stýkal se s archeology z Ně-

Soukromé společnosti na Českou společnost nauk (1784). V tomtéž roce uveřejnil první soupis českých lokalit s kostmi fosilních savců včetně nálezů zřejmě fosilizované lidské lebky spolu s kostmi a zuby pleistocénní fauny v Terezíně roku 1780 (*Mayer 1784*, 262–263; *Sklenář 2011a*, 334, heslo 781/1).

16 * 1788 Brechtelschaft – † 6. 12. 1868 Teplice. *Sklenář 1968b*; *tjž 2005*, 413; *tjž 2006*.

17 O něm nejnověji *Sklenář 2023a*.

18 O Archeologickém sboru *Sklenář 1968a*; *tjž 2014a*, 32–71; *tjž 2020*, 55–66.

19 * 22. 9. 1809 Císařský (dnes část Šluknova) – † 16. 5. 1888 Praha. *Sklenář 1985*; *tjž 2005*, 182–183.

Obr. 6. Moritz Lüssner.

Obr. 7. Hrob M. Lüssnera na hřbitově Malvazinky v Praze (foto autor 1996; stéla s nápisy je dnes již zničena).

mecka a z Vídně, ale stejně tak se těšil na Kollárovu *Staroitalii slavjanskou* a vital spisek pana von Ledebura o starožitnostech v Braniborsku, „*welche nach der kurzen Zeitungsandeutung eine slavische Richtung verfolgt*.“²⁰ Po zrušení patrimoniální správy se přestěhoval do sousedství Prahy (do Hloubětína) jako důlní podnikatel a odtud trvale udržoval přátelský styk s J. E. Vocelem i se Sborem, jehož schůzí se jako jeho člen vícekrát zúčastňoval.²¹

Ještě významnějším členem Sboru byl Moric **Lüssner**,²² rodák z tehdy německého Broumova, jenž se česky naučil teprve jako student (Máchův spolužák), ale zcela se počestil jako státní úředník v českých krajích, takže na rozdíl od výše jmenovaných už od poloviny čtyřicátých let plynně česky i psal (s prvky podkrkonošského nářečí) a měl dokonce v úřední kariéře potíže s českým vlastenectvím (jeho rodina však zůstala německojazyčná).

Podobně středoškolský učitel Anton(in) Prokop **Schmitt**,²³ rodilý z Trutnovska a působící původně na reálce v Lokti, byl od 50. let navázán na české prostředí v Praze, kde se stal jednatelem archeologické komise Umělecké besedy (1863) a starostou jím založeného spolku Vlastimil (1868); současně však zde vydával i *Obrazy starožitných staveb v Čechách* (jakousi obdobu nedávných muzejních *Archaeologických listů* – 1853–55) a pak památkářsky zaměřený časopis *Aus der Heimat* (1865, rovněž jen krátkodechý podnik). Jeho památka zůstala však spojena s *Archaeologickou mapou království Českého* (1 : 500 000), první samostatně tištěnou nejen u nás, ale v celé monarchii (*Schmitt 1856*).²⁴

20 C. Frost J. E. Vocelovi, Křemyž 20. 2. 1852 (Archiv NM, fond J. E. Vocel). Jde o spisek Leopolda svob. p. Ledebura *Die heidnischen Alterthümer des Regierungsbezirks Potsdam*, Berlin 1852.

21 Členem Společnosti Musea král. Českého se stal v červnu 1854 (srov. Archiv NM, fond Registratura, 1854/č. 32, 51. Z jeho rukopisných zpráv vznikl pak větší článek pro Památky archeologické (*Frost 1867*).

22 * 29. 9. 1813 Broumov – † 3. 11. 1891 Praha. Křtěn Mauritius. *Thein 1976*; *Sklenář 2005*, 350–351.

23 * 6. 10. 1833 Kohoutov – † 13. 7. 1890 Frýdlant. *Sklenář 2005*, 500.

24 Podle zprávy denního tisku (Bohemia 28, č. 76, 29. 3. 1855, s. 378) chystal Schmitt k této mapě i příručku v české a německé verzi, ta se ale neobjevila.

Opačnou skupinu tvoří v archeologii 19. století badatelé z rodin původně zřejmě českých a v nové době poněmčených, kteří vyšli ze zcela německého prostředí a průběhem doby – i když češtinu zpravidla ovládali jen s dílčím úspěchem – se vědomě počestili. Nejstarším z nich, působícím ještě z doby před vznikem Sboru, je Vocelův vrstevník Carl/Karl/Karel Ferdinand **Brantl**.²⁵

Absolvent stavovské polytechniky v Praze působil od roku 1820 jako technik (cestmistr) při státních silnicích v Boleslavském kraji (Nový Bor, Doksy), v roce 1843 přešel do státní železniční správy a podílel se na výstavbě železnice v Čechách, dokud nebyl roku 1858 přeložen do Krakova. Na odpočinku žil ve Vídni, ale ani tady neztrácel spojení s členy Archeologického sboru NM (jeho členem 1866) a přispíval do *Památek*.

Obr. 8. Článek Karla Brantla o hradišti u Češova v ročence Voigtlandského starožitnického spolku (1841).

Jako autor i kreslíř významně spolupracoval na Heberových *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser* (1843–49). Byl ve styku s Palackým, Šafaříkem a dalšími českými literáty, M. Kalinovi z Jäthensteinu přispíval k jeho chystanému, ale nedokončenému dílu o českých hradištích, o nichž sám vícekrát psal (zejména podrobnou stať o Češově – *Brantl 1841*).

Svoji motivaci uváděl zemskovlastenecky (sám se představoval jako „für die Geschichte seines Mutterlandes glühende Alterthümer“²⁶), ale zapálenému českému národovci P. Václavu Krolmusovi psal v téže době česky a je zřejmé, že „materskou řeč naši českou“ (!) ovládal velmi dobře a svoji vlast označil později jako *Čechenland*. Z toho je zřejmé, jak opatrně je nutno posuzovat lidi školené pouze v německých školách jen podle jejich písemného projevu.

V generaci o něco mladší, angažované už přímo ve Vocelově Archeologickém sboru, je představitelem tohoto typu František Xav. Josef **Beneš**.²⁷ Jeho otec Josef Alois Benesch byl německým panským úředníkem v severočeském německojazyčném prostředí, syn se ve středních Čechách a v Praze (zpětně) počestil natolik, že jiný význačný archeolog té doby a člen Sboru Moric Lüssner (jenž sám prošel stejnou cestu) o něm říká: „on jest sice Čech rozený a mluví bez chyb, sloh ale český není jemu dosti při ruce, tak

25 * 14. 9. 1801 Žamberk – † 25. 5. 1871 Vídeň. *Bukačová 2002*, 23–25; *Sklenář 2005*, 88–89 (chybná životní data); *týž 2022*.

26 V dopise K. A. Vinařickému, Doksy 15. 12. 1834 – *Slavík ed. 1909*, 111.

27 * 6. 8. 1816 Český Dub – † 20. 5. 1888 Praha. *Sklenář 2005*, 67–68; *týž in: Biografický slovník českých zemí 4*, 2006, 386–387; *týž 2021*.

že tuším z většího dílu píše po německu, načež teprv jiní překlad obstarávají.“²⁸ Jiní jej zase označovali za rodilého Němce, on sám ale nazývá češtinu „jazykem naším vlastenským“ a častěji se projevuje jako střízlivý český vlastenec nejen zemský, ale i národní.

Naproti tomu neznáme případy, že by se český archeolog přechodem do německého kraje poněmčil. Vocelův snad nejlepší žák, Jihočech Jan Karel Hraše²⁹ působil po studiu několik let (1864–68) jako suplent češtiny, zeměpisu a dějepisu na obecní vyšší reálné škole v Litoměřicích. Do města „odrodilstvím a němečtím nad jiná města se pyšnicícho“³⁰ přišel už jako přesvědčený národovec, ale přesto, ačkoli v prostředí veskrze německém – jeho kolegy v pedagogickém sboru školy byli význační členové Spolku pro dějiny Němců v Čechách, Julius Lippert či Franz Krause – udržel si vazby s Vocelem i Archeologickým sborem, pro nějž v té době prováděl o prázdninách vykopávky na Budějovicku; dokonce i do výroční zprávy své litoměřické školy vložil článek shrnující poznatky z jeho dosavadních výzkumů v rodném jihočeském kraji.³¹ (Na druhé straně se ovšem intenzivně zabýval archeologií svého nového okolí, a to jak věcnými nálezy, tak zejména hradišti.)

Tím vším má být doloženo, že zhruba až do počátku šedesátých let, kdy ústavní uvolnění podmínek společenského života v monarchii umožnilo rozmach nacionalisticko-politické diverzifikace, nebyla národnostní hranice v kulturním a vědeckém životě nijak výrazně patrná a plynulé přechody (zejména z německé na českou stranu, protože české vědomí bylo ve vzdělaných kruzích už od 40. let vyhraněnější) nijak vzácné – na rozdíl od „praktičtějších“ složek společnosti, kde zase naopak poněmčení za účelem úřední či hospodářské kariéry bylo mnohem běžnější.

Obr. 9. František Xav. Josef Beneš.

Spolek pro dějiny Němců v Čechách

Jestliže Archeologický sbor v nové podobě od roku 1851 a zejména po roce 1861 se profiloval jako českojazyčný a nejen zemský, nýbrž většinově i národně vlastenecký, pociťovali němečtí historikové a archeologové, ať už rakouské či velkoněmecké orientace, potřebu semknout se na obranu svého postavení v zemi a vytvořit českým spolkům v těchto oborech protiváhu. Byla tu sice filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity, po roce 1848 dvojjazyčná, ale stále ještě s administrativní převahou němčiny, ovšem omezená pedagogickou funkcí a ministerským řízením. Královská česká společnost nauk (resp. její Historický sbor) byla tradičně vedena německojazyčně a dosud nerozlišovala mezi členy českými a německými, v praxi ale tu stále větší převahu měli a vedoucí funkce zastávali Češi (Palacký, Kalina z Jäthensteinu, Vocel aj.) Tvořila však do jisté míry uzavřený svět, zatímco v životě české společnosti hrálo stále významnější roli pražské Muzeum.

Jeho historie je příznačná pro vývoj národnostních poměrů v českých institucích. Muzeum vzniklo jako zemská vědecká instituce bez ohledu na národnostní poměry (implicitně samozřejmě s jednací i publikační řečí německou), když konkurenční projekt národovecké skupiny jungmannovců se z dů-

28 M. Lüssner v dopise Ant. Rybičkovi, Roudnice 23. 6. 1868 (Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond A. Rybička).

29 * 2. 4. 1840 Rataje – † 6. 5. 1907 Náchod. *Michálek 1976; Sklenář 2005*, 252–253.

30 Památky archeol. 9, 1871, 322.

31 *Hraše 1865*; k výzkumům v jižních Čechách *Sklenář 1983*; k Litoměřicku *týž 1989b; týž 2004*.

vodů spíše praktických než ideových neprosadil. Oficiálnímu názvu „Vlastenské muzeum v Čechách“ však od počátku konkuroval neoficiální název „Národní“, přičemž musíme mít na paměti, že takto (ve smyslu „zemského národa“) bývala označována i muzea výhradně zemská (např. štýrské, jež sloužilo za vzor pro muzeum pražské).

Nadnárodní pojetí německého charakteru vydrželo ještě ve 30. letech, i když díky rostoucímu vlivu Palackého vznikl muzejní časopis s českou mutací (1827) a Maticе česká (1830), místo Vlastenského se začalo alternativně psát České muzeum a konečně s nástupem Palackého do vedení muzejní společnosti (majitelky muzea) na prahu 40. let proběhl současně s oživeným nástupem českého národního živlu proces dovršený rokem 1848. To byl hlavní důvod novoabsolutistické perzekuce muzea, reprezentované vnuceným neutrálním názvem „Museum království Českého“ (1854), ale od uvolnění na počátku 60. let byl jasné, že z ústavu nominálně zemského se stal ve skutečnosti ústav národně český.³²

Tento vývoj se ovšem odrazil i v historii Archeologického sboru jako složky Společnosti Českého muzea (pak Muzea království Českého): v roce 1841 koncipován jako typicky utrakvistické (duchem a projevem německé) sdružení přátel památek a umění, vstoupil do života o dva roky později už jako archeologický orgán formálně sice obdobný, ale vedený už českými národovci (Neuberk, Vocel) a po revolučním přerývu se roku 1851 objevil v nové podobě už jako instituce jednoznačně česká.³³

U českých Němců, kteří byli zvyklí na muzeum jako zemský ústav v německé monarchii, pěstující samozřejmě německého ducha i jazyk, vzbudil ovšem tento vývoj rozhořčení. Historik a politik Julius Lippert v recenzi Palackého životopisu hraběte Kašpara ze Šternberka³⁴ prohlašuje ve spravedlivém hněvu: „*Deutsche Männer schufen das böhmische Nationalmuseum, Deutsche waren seine ersten Vorstände und Förderer*“ – a nyní se tam podporují panslavistická studia a německého aristokrata označují za Čecha.

Lippert byl už příslušníkem mladé, téměř vesměs už nacionalistické a politicky liberálně zaměřené generace, vstupující do života po pádu absolutismu, která výsledek tohoto vývoje směrem k většinové dominanci Čechů pocítovala jako nespravedlivý (nehledě na přetrvávající a znovu pěstované přesvědčení o oprávněné vládě kulturně nadřazených Němců v Čechách jako „staré říšské državé“). Mladí němečtí historikové pochopili, že tyto pozice jsou pro ně ztracené a že potřebují vytvořit vlastní samostatné centrum. To bylo umožněno uvolněním politických poměrů díky ústavním změnám v Rakousku na prahu šedesátých let, kdy v celé společnosti v Čechách po pádu neoabsolutismu a „únorové ústavě“ roku 1861 oživaly nejen naděje na svobodnější život, ale také nacionalismy a jimi vyvolávané antagonismy.

Spolky v té době patřily k hlavním formám projevu nového ducha, vznikaly ve značném množství hned s uvolněním (nehledě na to, že spolkový zákon byl vydán teprve na podzim 1867) a k nejrůznějším účelům; společná jim byla potřeba ventilace společenské energie měšťanstva a inteligence jak české, tak německé. Nárůst národnostních rozporů a antipatií, stále častěji společensky vyžadující od členů jasný postoj, ovšem rychle působil štěpení starých a vznik nových korporací, týkající se především Prahy (o tom např. *Cohen 2000*, 55–62). Pro Němce obecně mělo největší význam *Deutsches Kasino*, vzniklé v červnu 1862 jako středisko německé vyšší finanční, obchodnické a úřednické vrstvy, ovšem dosti uzavřené do sebe.

Přírodovědci měli od roku 1848 svůj německo-český (poměrem členů, jazykem i duchem ale brzy nato už jen německý) spolek *Lotos*,³⁵ který sice založili vysokoškolští studenti, ale vzápětí následující doba „normalizace“ se projevila mj. v tom, že za předsedu byl „doporučen“ – stejně jako v muzejním Archeologickém sboru – nový pražský policejní ředitel Leopold von Sacher-Masoch. Spolek *Lotos* vydával od roku 1851 stejnojmenný německy psaný časopis, v němž občas našla místo i pravěká archeologie,

32 K tomuto vývoji nověji *Sklenář 2001; týž 2007a; týž 2014b; týž 2016b*.

33 *Sklenář 1968a; týž 2014a*. K tomu též např. *Kunštát 2014*, 38–39.

34 J. L., Mittheilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen (dále jen MVGBD) 7, 1869, Literarische Beilage 1–3.

35 Srov. *Těšínská 2003; Kunštát 2014*, 39–40.

pokud s přírodními vědami souvisela – například když v roce 1861 ve spolku přednášel mineralog a petrolog August Emanuel **Reuss**,³⁶ profesor pražské univerzity i polytechniky, o nových objevech v „národních osadách“ ve Švýcarsku.

Němečtí historikové, dosud nepočtení, takovou základnu neměli a bylo zřejmé, že se bez ní neobejdou, protože představa společné činnosti českých a německých historiků byla už v politických podmínkách nové doby nereálná a cíle často přímo protichůdné. V české historiografii se plně prosadilo pojetí české verze *Dějín* Palackého, které v Němcích vyvolávalo poměrně oprávněný pocit podceňování až znevažování německého podílu na dějinách země, počínaje problematikou raně historického osídlení a priority etnik (řešenou ovšem zatím jen na úrovni písemných zpráv); dotýkalo se to zejména těch, kdo usilovali dokazovat tradiční a jaksi samozřejmé přesvědčení o vůdci a civilizační úloze vyšší německé kultury vůči slovanskému obyvatelstvu nižší úrovně. V každém případě bylo jasné, že německá historiografie potřebuje vytvořit pro své snahy formální základnu. Proto v roce 1862 vznikl v Praze *Spolek pro dějiny Němců v Čechách – Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen* (dále jen VGBD), první a nadlouho jediné centrum německé historiografie v Čechách.³⁷

Přímým původcem spolkové myšlenky, rodičí se možná v „úterníčcích“ studentského kroužku kolem filozofa prof. Wilhelma Volkmana okolo roku 1860 (*Neumüller 1986; Mikušek 1995a, 84*), byl student PhC. Ludwig Schlesinger, jenž se už zanedlouho po obnovení ústavního života v roce 1861 s návrhem obrátil na své kolegy Alexandra Wiechovského a Julia Lipperta (rovněž studenty historie, posluchače prof. Konstantina Höflera). Z večerní schůzky této trojice severočeských studentů dne 14. května 1861 v hostinci U Šteiniců v Mostecké ulici na Malé Straně vzešel návrh založit vědecký spolek. S několika dalšími pak vytvořili provizorní komitét za jednatelství Wiechovského.³⁸ Brzy přistupovali další (z profesorů zejména historik C. Höfler, s nímž měli zakladatelé zprvu koncepční rozpory,³⁹ či právník Aloys Brinz, jenž vymyslel název spolku); díky tomu spolek brzy ztratil poněkud dehonestující znamení studentské akce. Uvedený den považoval spolek za datum svého založení; úředně však začal existovat teprve 16. 4. 1862, kdy návrh stanov, předložený c. k. místodržitelství v únoru, byl císařem schválen a potvrzen.

Obr. 10. Mostecká ulice na Malé Straně v Praze na obraze Václava Jansy z konce 19. století; po pravé straně hostinec U Šteiniců, kde v květnu 1861 vznikla idea Spolku pro dějiny Němců v Čechách (*Jansa b. d., č. 94*).

36 * 8. 7. 1811 Bilina – † 26. 11. 1873 Vídeň. *Laube 1874; Anonym red. 2001; Sklenář 2005, 477*. O obsahu přednášky ref. v čas. *Lumír (Anonym 1861)*, srov. *Reuss 1862*.

37 K jeho historii *Pelzel 1862; Anonym 1888; Laube 1902; Festschrift 1902; Lambel 1913; Pirchan 1923; Weber 1923; Oberdorffer 1962; Neumüller 1986; Kunštát 2014, 47–50*. V Německu informoval o založení spolku AKDV 9, 1862, 212, 252, 300. Sídlo spolku bylo prvních 30 let v rozsáhlém průchodním domě U francouzské (později české) koruny čp. 188/I (Anenská ul. resp. Anenské nám. 3 – Karlova 4), v r. 1893 se přestěhoval do nedaleké Liliové 7 (951/I). Archiv spolku (neuspořádaný) je uložen v Archivu hl. m. Prahy.

38 * 27. 8. 1831 Frýdlant – † 1. 1. 1883 Praha. První adresa spolku byla v jeho bytě ve Spálené ul. 96/27, 1. patro.

39 Höfler (s vazbami na katolickou hierarchii) se snažil spojit nový spolek se souběžně vzniklým projektem spolku pro církevní dějiny, ale tento plán neprosadil (*Weber 1923, 10; Pirchan 1923, 71*).

Účel nového spolku definoval § 1 jeho stanov jako „*die Aufhellung der Geschichte der Deutschen in Böhmen und Verbreitung der Kenntniß derselben, sowie die Sammlung und Erhaltung der bezüglichen Quellen*“ (MVGDB I, 1, 1862, 13). Spolek měl probouzet v německých krajanech z pohraničních částí Čech historické povědomí, dokázat původnost tamního německého osídlení a zjednat v historických pracích německému živlu patřičné místo. Na „*Förderung und Belebung des deutschen Sinnes*“ a „*Fruchtbarmachung und Popularisierung der Resultate geschichtlicher Forschung*“⁴⁰ byl kladen větší důraz než na bádání samé.

Stanovy počítaly se čtyřmi sekcemi: pro obecné zemské dějiny, právní dějiny, pro jazyk, literaturu, umění a folklor a konečně pro geografii, statistiku, obchod a řemesla.

Obr. 11. Klementinum v Praze, tehdy sídlo filozofické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity, kde se 27. května 1862 konalo zakládající shromáždění VGDB.

Obr. 12. Dům v Anenské ul. 188/3 na Starém Městě v Praze, kde prvních 30 let sídlil VGDB (foto autor 2024).

Oficiálně zahájil spolek svoji činnost zakládajícím shromážděním 27. května 1862 ve zkušebním sále pražského Klementina (sídla filozofické fakulty) projevem „prezidenta-stařešiny“, zemského advokáta JUDr. Franze Pelzela, nikoli historika, ale obecně ctěné a uznávané akademické osobnosti.

Významnější pro poznání ducha spolku byl však hned následující proslav viceprezidenta prof. Konstantina Höflera:⁴¹ když v naší době se jiné národy odvolávají na svoji minulost a užívají jí jako zbraně, tedy i Němci tak mohou činit; v době, kdy se patrně chystá válka všech proti všem, hlas vědy může připravovat pozdější dorozumění o obecných zájmech, i když docílit jednoty v Čechách je nemožné. Čechy ovšem odedávna patří k Říši, kterou byly povolány vytvořit germánské kmeny, zatímco Slované byli vždy někomu podřízeni. Prvních 600 let naší éry patřily Čechy Němcům, pak se přistěhovali Slované, jimž Němci přinesli křesťanství;⁴² pro další vývoj má však zásadní význam „*deutsche Einwanderung, oder besser gesagt Rückströmung*“, tedy středověká kolonizace. Velikost českých národních panovníků byla v tom, že pochopili nutnost německé přítomnosti v Čechách a podporovali ji⁴³ (*Höfler 1862a,b*).

Podle Höflera měl spolek šířením historických znalostí šířit národní vědomí a vlastenecké smýšlení v obyvatelstvu, zároveň ale pěstovat přísně vědeckou historiografii a publikovat prameny k dějinám celé země, a zvláště pak Němců v Čechách, práce o českých dějinách ve vztahu k říši

40 Zdravice VGDB Leopoldu von Rankemu, MVGDB 5, 1867, 164.

41 Podrobně o obsahu projevu *Pirchan 1923*, 75–78, srov. i *Štaif 1997*, 155–156. – Prezidenty byli po Pelzelovi vždy reprezentativní aristokraté, skutečné řízení bylo v rukou viceprezidentů.

42 Höfler jako exponent prohabsburského katolicismu dokazoval, že datum cyrilometodějské mise 863 neplatí pro Čechy, jež získaly křesťanství z Německa. (Podrobněji pak *Höfler 1862c*.)

43 Obě řeči uveřejnil hned ve svém prvním sešitě spolkový časopis *Mittheilungen* (*Pelzel 1862; Höfler 1862a*), z pražského denního tisku přinesl obsáhlý výtah z Höflerovy a stručný z Pelzelovy řeči německý deník *Tagesbote aus Böhmen* (*Höfler 1862b*, zpráva o zasedání v témže čísle s. 3).

a Rakousku, a konečně dějiny německých měst v Čechách (ty pak ovšem jako nejžádanější v publikacích spolku hned převážily).⁴⁴

Přitom stále ještě zaznívaly smířlivé tóny, výzvy k práci na dějinách společné vlasti bez nenávisti a politiky, nicméně neustálá povýšenost nad inferiorními Slovy v historii a sama věcná podstata projevů musely v českých generačních protějšcích zakladatelů VGDB vyvolat odpor. Vyjádřil jej především mladý historik prof. Václav Vladivoj Tomek v komentáři k této události na stránkách *Památek archeologických* (Tomek 1862), který tak smířlivě nevyznívá. Tomek tu sice vyslovil potěšení z nového podniku, zároveň ale i obavy ze směru, který naznačují jeho první kroky. Zaráží jej, že dosud byly všechny korporace a instituce zemské, VGDB je první národnostně vymezený odborný spolek. S odkazem na deklarované cíle spolku varuje zejména před jednostranností bádání, zaměřeného jen na německý živel v Čechách, protože „se vyvinutí živlu jednoho bez druhého zpytovatí nedá“ a historik musí znát a studovat obojí, i vliv slovanského živlu na německé obyvatelstvo, aby nakonec nevznikla „jednota ke zkrivování dějepisu českého“.

Jestliže Pelzel tvrdí, že pokud sahá historie Čech, byli tu vždy i Němci jako autochtoni, pak jen dokazuje, „jak jest to nebezpečno psáti dějepis Němců v Čechách bez známosti dějepisu českého celkem“. Hlavní odpor ovšem vzbudil prof. Höfler „svou obvyklou a ničím nepřemožitelnou drzostí, kterou od prvního příchodu svého do Čech vždy snaží se v opovržení uvést všecko české a slovanské... všecko jen od Němců zde pochází, a Čechové jsou trpná, neschopná, a při všem tom ještě i nevděčná hmota.“

Ale ani na primární cílovou skupinu nepůsobila výmluvná, ideály středověké Římské říše a jednotné katolické říše habsburské jako jejího dědice prostoupená řeč Höflerova, kladoucí přes nový spolek úkol obnovit a posílit rakouskou státní myšlenku, protože se mýjela s naladěním mladého posluchačstva. Proto také potom, patrně i z obavy před jeho přílišným vlivem, nebyl do čela nového spolku zvolen Höfler, ale Pelzel.

Počet členů Spolku, sdružujícího nejen odborníky, ale všechny zájemce o cíle spolku, dosáhl už v červnu 1862 čísla 201. Zahrnoval výjimečně osoby urozené či církevní hodnostáře, více už průmyslníky, obchodníky a velkostatkáře, pražské vysokoškolské profesory (A. Höfler, B. Grueber, J. Helbling von Hirzenfeld, A. E. Reuss, H. K. von Leonhardi, W. Volkmann aj., později např. G. K. Laube, O. Bendorf), právníky (F. Pelzel, J. Kiemann starší), novináře, ale také umělce (M. Haushofer, E. Max, J. Gruss) aj. Počtem vedla Praha (394 členové), následovaly Litoměřice (101), Liberec (92), Trutnov (81), České Budějovice (76) atd. Je zřejmé, jaký ohlas tento krok měl, jak podobné spolkové středisko chybělo a jak rychle se stalo prostředkem demonstrace sounáležitosti českých Němců. Sociální složení, jak je zachytila statistika ve vrcholné fázi spolku⁴⁵ není ovšem důkazem pro tvrzení, že „*der Verein in fast allen Volksklassen Anklang findet*“: členstvo tvoří v naprosté většině inteligence a (vyšší) střední třída.

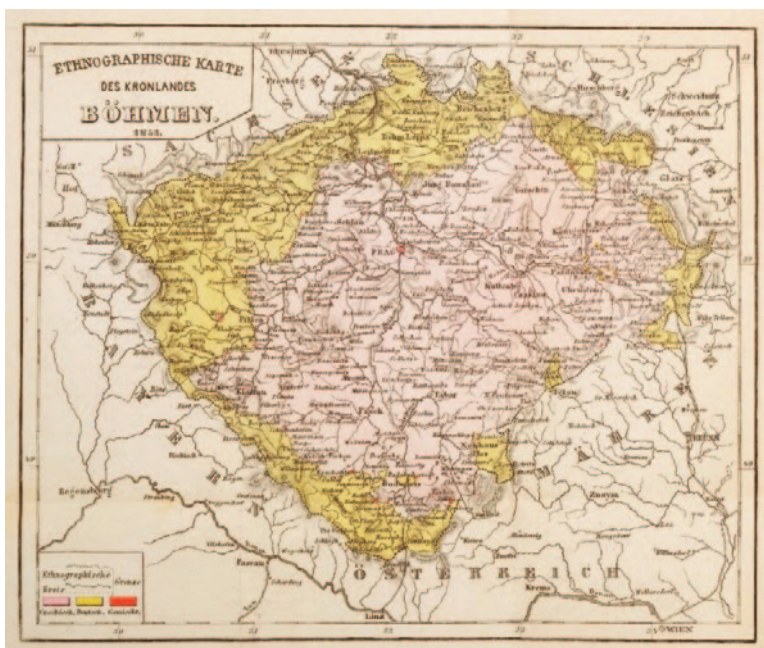
V červenci 1862 bylo členů již 1000 a na konci roku skoro 2000. Vedle přesvědčených „Deutschböhmen“ se sem hlásili i zemští vlastenci; Češi jen zcela výjimečně. Jeden z prvních členů spolku, emeritní profesor filozofické fakulty UK a zároveň člen Archeologického sboru NM Jan Helbling z Hirzenfeldu písemně navrhl, aby spolek jmenoval čestným členem evropsky známého historika Palackého a jeho

Obr. 13. Dům v Liliové ul. 951/5 na Starém Městě v Praze, kde sídlil VGDB od roku 1893 (foto autor 2024).

44 Pirchan 1923, 108.

45 V roce 1876 měl spolek 1657 členů – 135 právníků, 123 lékařů, 61 kněží, 288 profesorů a učitelů, 366 úředníků, 184 továrníků, 149 obchodníků, 78 řemeslníků, 36 velkostatkářů, 75 rolníků, 17 výtvarných umělců, 38 spisovatelů, nakladatelů a tiskařů, 5 žen, 13 obcí, 46 spolků a ústavů. Viz MVGDDB 15, 1876–77, 1–8.

Obr. 14. Mapa národnostního složení obyvatelstva Čech (Schmalfluss 1851).

pražských učenců a venkovských vlastivědných zájemců. Spolkový časopis *Mittheilungen*,⁴⁷ jehož první číslo (svazku I/1862–63) vyšlo v Praze 12. 6. 1862, začal mít brzy podobné problémy jako *Památky* (malá čtivost a poměrně vysoká cena, proto i nepočtená základna zájemců resp. předplatitelů, mezera mezi skupinou pražské inteligence a masou venkovského obyvatelstva).

Vcelku lze říci, že význam spolku přesahoval hranice historiografické komunity, byl politický; Němci neměli jiné podobné středisko v oblasti společenských věd. Česká strana měla více příležitostí, Muzeem království Českého počínaje. Proto Historický spolek, téměř současně vzniklý, neměl zdaleka takový význam pro české národní společenství a ani jej mít nemusel, mohl se tedy omezit na odbornou stránku, a totéž platilo o Archeologickém sboru.

Významné osobnosti spolku

Pokud sledujeme hlavní činitele vzniku a vývoje VGDB, opět narážíme na skutečnost, že ještě v době založení nebyla archeologie v jeho řadách a v německém obyvatelstvu obecně téměř vůbec zastoupena. Spíše si můžeme povšimnout těch, kdo se podíleli na výkladech a sporech v otázkách nejstarší zemské a národní historie.

Hned o hlavním ze zakladatelů, Ludwigu **Schlesingerovi**⁴⁸ lze říci, že se o archeologii vcelku nezajímal.⁴⁹ Zanedlouho po dokončení studia (1860, PhDr. 1862) se stal středoškolským učitelem v Praze, roku 1869 pak ředitelem téže reálky v Litoměřicích, kde nedávno působil J. K. Hraše; v roce 1876 přešel zpátky do Prahy a významně rozvinul svoji politickou kariéru jako zemský poslanec mezi německými liberály (v Ústavní straně), jež nakonec vedl. Roku 1877 se stal místopředsedou a 1892 předsedou VGDB.

46 Pirchan 1923, 89.

47 *Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* (MVGDB) vycházely od poloviny roku 1862 do roku 1943 (ročníky jsou označeny rokem dokončení, ve skutečnosti ale svazky vycházely zhruba od poloviny roku předchozího do poloviny roku udaného). První svazek (1862–63) redigoval B. Scheinpflug, další dva A. Schmalfluss (+ Literarische Beilage, red. C. Höfler), sv. IV–VII J. V. Grohmann, v letech 1870–91 byl redaktorem L. Schlesinger. Soupis archeologických a příbuzných příspěvků: Sklenář 1996, 4–11.

48 * 13. 10. 1838 Horní Litvínov – † 24. 12. 1899 Praha. *Bachmann 1900*.

49 Jen obecně popisoval náhodné nálezy na trase jihočeské Zlaté stezky – *Schlesinger 1868*, 126.

Souběžně pracoval i na historických tématech, nicméně jeho nejvýznačnější prací se staly populární dějiny Čech pro českoněmecké čtenáře, zamýšlené jako revize koncepce Palackého. Knižka (*Schlesinger 1869*) byla napoprvé rozebrána téměř okamžitě a péčí VGDB vyšla zakrátko ještě dvakrát. Ač označená jako „unparteiisch“, operovala ovšem např. s koncepcí kulturní nadřazenosti Němců. Měla být první zdůvodněnou odpovědí na aktuální otázku, zda Němci v Čechách mají jako takoví vůbec své dějiny, a na trpce pocíťované podcenění německého živilu v Palackého *Dějínách*. Tady se poprvé soustavně projevil rys, konstatovaný J. Štaifem: v Palackého slovanské koncepci starších českých dějin našli němečtí dějepisci návod, jak dávnou historii využít pro současný politický boj – Němci v Čechách byli podle nich sice v menšině, ale ta byla od počátku nositelkou veškerého pokroku věcného i duchovního.⁵⁰

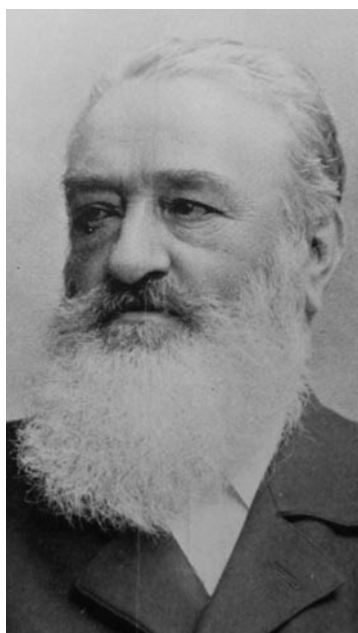
Mittheilungen (od února 1870 Schlesingerem redigované) uvítaly, že spisek konečně postavil hráz „českým fantaziím“.⁵¹ Týž autor dokonce psal o historickém útisku němčiny v Čechách (*Schlesinger 1871*).

Jméno Julia **Lipperta**⁵² se stalo v historiografii známějším. V době zakládání spolku kandidát učitelství, stal se krátce nato (1864) učitelem na vyšší reálné škole v Litoměřicích (učil rovněž dějepis a zeměpis) a tedy kolegou Hrašeho. Patrně se oba znali už z Prahy, oba na filozofické fakultě patřili mezi Vocelovy posluchače – ale zatímco Hraše byl jeho nadšeným ctitelem, höflerovec Lippert se zanedlouho projevil ostře polemickou recenzí Vocelova základního díla, *Pravěku země české* (Vocel 1868), vytýkající jeho skutečné i domnělé nedostatky.⁵³ Lippert ovšem nebyl archeolog, soustředil se na slovanskou část *Pravěku* z hlediska tradiční, tj. psané historie, kde rezonovaly dávné spory mezi českými (resp. polskými) a německými historiky o výklad slovanských počátků v Evropě, zejména střední.

Také Lippert působil v Litoměřicích jen krátce, stihl ale zpracovat dějiny města

Obr. 15. Ludwig Schlesinger.

Obr. 16. Julius Lippert.

Obr. 17. Hrob J. Lipperta na městském hřbitově v Litoměřicích (foto autor 2015).

50 K tomu též *Schlesinger 1870*, *Štaif 1988*, 129–130; srov. též *Štaif 1997*, 113–114, 318–319.

51 MVGDB 7, 1869, Liter. Beilage 17–19.

52 * 12. 4. 1839 Broumov – † 12. 11. 1909 Praha. *Ankert 1909*; *týž 1927*; *Tönnies 1988*; *Mikušek 1991*; *Kotyza – Smetana – Tomas 1997*, 405–46.

53 *Lippert 1869*. Souběžný, ale odlišně (autochtonisticky) pojatý spis A. V. Šembery *Západní Slované v pravěku* (Viedeň 1868) recenzovala šifra Δ v MVGDB 6, 1868, Lit. Beilage 51–53.

od jeho nejstarších počátků,⁵⁴ v nichž našla místo řada zpráv o archeologických nálezech a lokalitách. Podobně jako Schlesinger pak pokračoval v historických spisech a zahájil i politickou kariéru, přičemž v obou směrech dospěl dále (byl i náměstkem nejvyššího maršálka zemského sněmu a říšským poslancem); ani on však nebyl bojovným nacionalistou a ve zralém věku se jako zemský vlastenec snažil spíše o porozumění mezi Němci a Čechy, na což dokonce doplatil ústupem z politiky, v 90. letech národnostně vyhraněné. Jeho spis o starších českých dějinách (*Lippert 1896–98*) byl podstatně významnější než Schlesingerova knížka, mj. zaměřením na dosud zanedbávané hospodářské dějiny.

Obr. 18. Karl Adolf Konstantin Höfler.

Mezi zakladateli VGDB bývá někdy (např. *Kutnar – Marek 1997*, 350) nepřesně uváděn i prof. PhDr. Karl Adolf Konstantin **Höfler** (od 1873 rytíř von Höfler),⁵⁵ historik původem z bavorského Švábska, jehož vliv jako učitele byl veliký, ale vztah ke studentským zakladatelům nejednoznačný. Jak už bylo uvedeno, nestal se prvním předsedou spolku – radikálně nacionalistická generace jeho posluchačů se neztotožňovala s jeho konzervativně katolickým prorakouským směrem a hleděla spíše k Německu, proto zvolila za „Alters-Präsidenta“ liberála JUDr. Franze Pelzela,⁵⁶ zemského advokáta v Praze, jenž vyzýval především k vytvoření dějin „svobodného německého měšťanstva“ v českých městech. Jakmile však Höfler ke spolku přistoupil, byl zvolen viceprezidentem a ačkoli do čela spolku nepostoupil ani po Pelzelově smrti, udržel si díky své výrazné a činorodé osobnosti i postavení redaktora MVGDB zásadní vliv a význam pro jeho historickou práci.

Už jeho příchod do Prahy byl motivován obavou ze silícího postavení českého živlu. Když volnější ovzduší kolem roku 1848 v rakouské říši umožnilo členům vědeckých společností přednášet na univerzitách (tak získal archeologickou profesuru v roce 1850 Jan Erazim Vocel, ale přišli i další – Purkyně, Čelakovský, Tomek), vídeňské ministerstvo v rámci vysokoškolské reformy hr. Lva Thuna-Hohensteina získalo pro Prahu jako protiváhu k této tendenci Höflera, člena bavorské akademie věd, jenž po nuceném odchodu z mnichovské univerzity působil jako přednosta bavorského královského archivu v Bamberku; ten byl jmenován řádným profesorem Karlo-Ferdinandovy univerzity 9. 10. 1851 (rektorem ve školním roce 1871–72) a působil zde pak do roku 1882, kdy dobrovolně odešel na protest proti rozdělení univerzity na českou a německou.

VDGB už také dávno opustil. Pangermánský idealista, přitom oddaný habsburské dynastii natolik, že vystupoval proti nacionalismům i proti českému státnímu právu a snahám o rovnoprávnost a federalizaci – vše v zájmu státní myšlenky a jednoty rakouské říše. Výmluvný řečník budil ve studentech zájem o dějiny, zejména německé (říšské); bojovný konzervativní katolík, vedoucí spory s českými historiky (známý zejména jako protivník Palackého, jehož vlivu měl čelit a snažil se o to i v nejstarším úseku českých dějin – *Höfler 1870*), přesto ale ve vztahu ke studentům nestranný.⁵⁷ Své funkce ve VGDB se už roku 1870 vzdal pro nesouhlas s velkoněmeckým smýšlením, narůstajícím zejména ve studentské části členstva jako ohlas pruských vítězství nad Rakouskem a Francií (právě proto se spolek netěšil zvláštní přízni rakouských úřadů), kdežto Höfler těžce nesl vznik samostatné Německé říše bez Rakouska. O dva roky později ze spolku vystoupil a brzy odešel i z politiky.

Tito jmenovaní i další se věnovali psané historii včetně nejstarších období jí zachycených (ranému středověku). Archeologie, pěstovaná v té době českým Archeologickým sborem už poměrně široce, tu ale nacházela půdu jen s námahou.

54 *Lippert 1866–67; týž 1871.*

55 * 29. 3. 1811 Memmingen – † 29. 12. 1897 Praha. *Bachmann 1898; Zilynská 2004; Beránková 2008.*

56 Pelzel zemřel už v roce 1867, jeho nástupcem se stal opat strahovského kláštera v Praze H. Zeidler.

57 *Jirásek 1919*, 20: „... politický protivník, nepřítel státního práva našeho. V koleji /= v Klementinu/ však choval se k českým studentům spravedlivě a nejednomu z nich osvědčil soukromě ochotu a laskavost.“

Archeologie ve Spolku

Archeologie patřila od samého počátku mezi proklamované zájmy VGDB, i když vedle „čisté“ historie a historické vlastivědy zaujímal vždy podřízené postavení.⁵⁸ Jedním z hlavních úkolů odborné činnosti spolku ovšem bylo dokázat původnost a kontinuitu německého osídlení v Čechách. To byla otázka politicky důležitá, ale v zásadě šlo tehdy o spor historický; pro archeologický důkaz by bylo třeba nejprve zjistit, které nálezy lze připsat Slovanům-Čechům a které Germánům (Markomanům), ale na to nebyla archeologie ani česká, ani severoněmecká saská a tím spíše bavorská dosud schopna odpovědět. Překážky zatím převyšovaly schopnosti a možnosti. Přesto nebylo možno ji jako pomocný nástroj pominout.

Archeologii najdeme zpočátku také ve spolkovém časopise *Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, neudržela se tu ale v konkurenci se zcela převažujícími historickými a vlastivědnými články, které ji postupně vytlačovaly z obsahu (nakonec byla zcela přenechána do působnosti Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, vzniklé 1891).

Prvním, kdo archeologii razil cestu do programu spolku, byl jakýsi jeho „duchovní otec“ JUDr. Friedrich Anton **Schmalfluss**,⁵⁹ pražský notář, příslušník starší generace, jenž odmítl volbu předsedou spolku a krátce nato zemřel. Jako historik ze záliby a z důvodů spíše politických předešel Schlesingera sepsáním knížky o Němcích v Čechách z historického i současného hlediska, vydané již dávno před vznikem spolku (*Schmalfluss 1851*). Jeho nacionalismus byl, jako často u této starší generace, umírněný a smířlivý, Palackému vyčítal jeho „křik o přirozené nenávisti mezi Čechy a Němci“ (*Mandlerová 1989*) a vyjadřoval naději na postupné zmírňování těchto protikladů (následný vývoj byl ovšem právě opačný). Těžištěm jeho chápání dějin však byla přirozená německá dominance v Čechách na základě všestranné kulturní a hospodářské převahy už od středověku; k tomu je celý jeho spis zaměřen. V letech 1863–65 redigoval II. a III. ročník spolkového časopisu (MVGDB), kde jeho archeologické příspěvky otevřely tuto tematiku (*Schmalfluss 1863*) a do spolkové sbírky starožitností předával archeologické nálezy z rodného Žatecka.⁶⁰

Předčasně zemřelého Schmalfusse nahradilo v prvním, archeologicky nejzajímavějším období historie VGDB několik dalších pracovníků. Nejvýznamnějším z nich a navíc vůbec nejvýznamnějším archeologem v řadách členů tehdejšího VGDB byl PhDr. Julius Ernest/Ernst **Födisch**.⁶¹ Jako syn a vnuk hraběcích černínských zahradníků (či spíše zahradních architektů – „Ziergärtner“) v Krásném Dvoře

Obr. 19. Julius Ernest Födisch.

58 Publikované archeologické a příbuzné příspěvky českoněmeckých autorů jsou podchyceny v bibliografiích *Sklenář 1975; tůž 1977*.

59 * 1821 Větrušice u Žatce – † 1. 7. 1865 Praha. Už v revolučním období 1848 se ve Vídni podílel na založení spolku Verein der Deutschen aus Böhmen, Mähren und Schlesien zur Aufrechthaltung ihrer Nationalität (více o něm např. *Štaif 1997*, 113–114)

60 Vůbec první archeologický příspěvek v říjnu 1863: „*Einen bronzenen Armring aus der Markomannenzeit, Reste von einem Opfermesser und einem römischen Schwerte, gefunden in der Gegend von Saaz.*“ MVGDB 2, 1864, 98. Šlo o latěnský nánožník s polokulovitými puklicemi, patrně z kostrového hrobu. Srov. *Sklenář 2011a*, 382, heslo 914/5.

61 * 20. 10. 1840 Petrohrad u Podbořan – † 13. 2. 1877 Litoměřice. *Pickert 1877; Rott 1902*, 138–142; *Födisch 1959; Zápotocký 1971*, 8, 27, 44; *Kotyza – Smetana – Tomas a kol. 1997*, 397; *Sklenář 2005*, 169–170; *Milotová 2015*. Pod uveřejněnými články i ve vlastnoručních dopisech se objevují tvary Ernest i Ernst, křtěn byl ale Ernest Anton (ne Julius) – viz SOA Litoměřice, matrika L116/1 (NOZ Petrohrad 1785–1878), fol. 38.

Obr. 21. Zámek v Petrohradě u Podbořan (v záhlaví dopisního papíru Černínů z poloviny 19. století).

Obr. 20. Hrabě Eugen Karel Černín z Chudenic na fotografii ze 60. let 19. století

a Petrohradě u Podbořan odešel po maturitě v Žatci (1859) na univerzitu do Vídně studovat historii, jazyky a geografii. Promován byl teprve roku 1865, protože pro finanční nedostatek musel odložit doktorské zkoušky; patrně i proto už v květnu 1862 vstoupil do služeb hr. Eugena Černína z Chudenic na zámku Petrohradě jako knihovník a předčítatel, sekretář a správce rozsáhlých hraběcích sbírek.

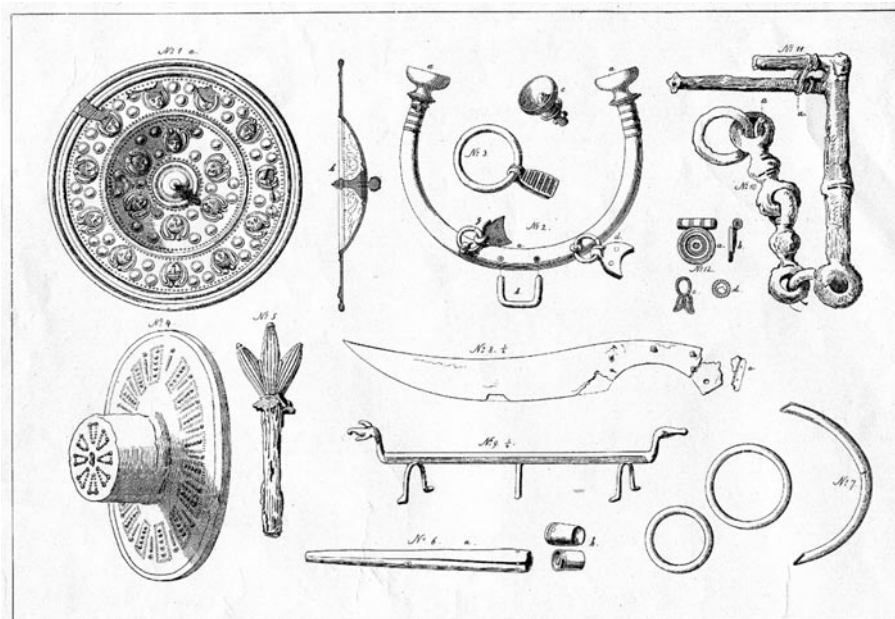
Tady se seznámil s archeologií, jež byla jedním z hlavních zájmů jeho nadprůměrně vzdělaného a mnohostranného zaměstnavatele, uvedeného kdysi do tohoto oboru samým Dobrovským (*Sklenář 2023b*). Födisch, sám také s badatelskými zájmy přesahujícími již obvyklou sběratelskou úroveň, provázel hraběte na cestách a sám s jeho podporou podnikal studijní cesty po Čechách i Německu (uměl i anglicky a francouzsky).

Těžiště jeho archeologické činnosti leželo proto v severní část černínské domény – Podbořansko (panství Petrohrad a Krásný Dvůr-Milíčeves), kde se v zájmu černínských sbírek podílel na záchraně i výzkumu některých významných lokalit. Z této oblasti – a to ještě po odchodu do Litoměřic – podával zprávy o nálezích a výzkumech, další informace pak ze širší oblasti dolního Poohří až Podkrušnohoří (zpočátku i česky – *Födisch 1866a*, pak už jen německy – *Födisch 1866b,c; 1868d; 1871a; 1874b,c*). Kvůli nim ve styku s přednějšími amatérskými archeology v regionu – vedle lékaře dr. H. Tittlbacha v Žatci a s ním spolupracujícího ryt. von Schwarzenfelda (majitele statku Stroupeč u Žatce) např. s liboříckým lékařem Antonem Tischerem (jehož významnou lokalitou byl vrch Rubín u Podbořan), mosteckým městským úředníkem Eduardem Corim nebo svérázným duchovním, přírodovědcem a sběratelem Antonem Martiem z Chomutovska.

Významnou úlohu v této souvislosti sehrála krajina mezi obcemi Nehasice, Moravěves, Velemyšleves a Vysočany na říčce Chomutovce mezi Žatcem a Mostem. K nálezům tu docházelo od roku 1860 (šlo především o knovízské až štitarské sídliště a laténské kostrové hroby), ale první obsáhlou zprávu o nich podal teprve Adalbert⁶² Heckle, správce statku Milíčeves (dnes Milčeves) na spojeném černínském panství Krásný Dvůr-Milíčeves, jenž na přání hr. Černína, zprostředkované Födischem, získal od svého přítele lékaře H. Tittlbacha v Žatci podrobné informace; zaslal je 13. 3. 1863 Födischovi a ten pak zase obratem prof. Vocelovi do Prahy. Vocel hned zahájil z titulu konzervátora akce k ochraně naleziště i nálezů a výsledkem byl první významný vstup státních orgánů do ochrany archeologických památek v Čechách, v součinnosti se státní památkovou péčí nedávnou vzniklou.⁶³ Potom zdejší naleziště a ná-

62 V *Památkách* 5, 1863, 285 se uvádí jako Vojtěch, ale to nemusí být směrodatné; navíc je mylně označen jako sekretář hr. Černína (záměna s Födischem).

63 *Vocel 1868*, 193–194, 532–533; Födischovy anonymní zprávy v německém tisku (*Anonym 1863; týž 1864*),

Obr. 23. Tabulka kre-seb nálezů z „knížecího hrobu“ u Hořoviček (autor B. Wachsmann; Jičínský 1863).

nínských sbírkách; kosterní pozůstatky předal Födisch ke studiu lékaři a antropologu dr. Augustinu Weisbachovi,⁶⁷ tehdy vojenskému lékaři, jednomu z průkopníků pravěkého a raně středověkého antropologického výzkumu (především tehdy módní kranologie) v rakouské monarchii, jehož označoval za svého přítele.

Více o jeho činnosti by se zjistilo z deníku, který si vedl, ten se ale zřejmě nedochoval.⁶⁸

V hraběcích službách setrval Födisch do května 1868. Když hrabě Eugen Černín zemřel a bylo zřejmé, že jeho syn nezdědil otcovy aktivní historické zájmy, odešel nejprve Prahy jako suplent na německou vyšší reálku v Mikulandské ulici na Novém Městě (1868–70), od r. 1870 působil v Litoměřicích jako „hlavní učitel“ c. k. učitelského ústavu a zpočátku i jako redaktor novin *Leitmeritzer Zeitung*, sepsal také historický místopis města (*Födisch 1871b*) a příručku ke kulturním dějinám Čech (*Födisch 1875*). Přitom pokračoval ve funkci korespondenta (1869) a od roku 1872 konzervátora vídeňské Ústřední komise pro výzkum a zachování památek; po její reformě roku 1873 byl zařazen do I. sekce (památky pravěké a raně středověké). Jeho vztah k české archeologii ze 60. let v tomto novém prostředí samozřejmě rychle vymizel.

Litoměřice si připomínají i jeho zásluhu o vznik prvního tamního muzea, jež zakládal tamní Průmyslový spolek. V uvedených novinách i jinde usiloval Födisch o jeho zřízení a poukazoval na to, že německé památky se dosud shromažďují v českém muzeu (Národním), zatímco Němci dosud nemají žádný ústav pro zachování svých památek (*Födisch 1873b*). Slavnostního otevření muzea v roce 1877 se však neúnavný propagátor nedočkal: na počátku toho roku Födisch těžce onemocněl ledvinovou chorobou a ještě mladý zemřel.

Jeho práci a názory zachycuje poměrně bohatá publikační činnost. Do MVGDDB přispěl nejprve článkem o folklorních vyprávěních z okolí Petrohradu (*Födisch 1866f*), který je ve skutečnosti přehledem jemu známých „smírčích křížů“ a balvanů-viklanů (Herrgotts-, Teufels- und Wackelsteine), v dobovém smyslu tedy už příspěvkem archeologickým. Podobné téma shrnuje v kratší zprávě ze Žatecka o „starých zámcích“ a „vinných sklepích“, pomístních jménech považovaných jím za označení pravěkých či raně středověkých lokalit, a o nálezech na nich (*Födisch 1867c*), a pak zejména v obsáhlé práci o megalitických památkách či v minulosti uctívaných balvanech lidově zvaných Mönchsteine, Hirtensteine apod. (mj. o vztyčených balvanech u Klobuk či Drahomysle aj.), o kamenech s miskami a opět o viklanech (*Födisch 1869a*).

67 * 17. 7. 1837 Chomutov – † 17. 4. 1914 Štýrský Hradec/Graz. *Sklenář 2005*, 639. – *Weisbach 1867*.

68 Čerpá z něj ještě *Rott 1902*, 138–142.

Pak už následoval první Födischův podstatný příspěvek k české archeologii na stránkách MVGDB – vlastně další z kompilačních pokusů o tematické syntézy typů archeologických nalezišť, dosud postupně uveřejňovaných v časopise Ústřední komise pro ochranu památek (MCC): stať o pohanských pohřebištích v Čechách.⁶⁹ Už úvodní partie ukazují na vliv Vocelových oblíbených obrazů při hodnocení významu svědectví hrobů, Vocelovu *Pravěku* (prvnímu oddělení, 1866) odpovídá i celkový pohled na pravěký vývoj v Čechách (zajímavá je ovšem poznámka, že mezi Bóji, Markomany a Slovany jistě procházely Čechami i jiné národy). Födisch stručně přehlíží dosavadní vývoj archeologie v Čechách až po „nešťastný“ autochtonismus Šemberův; pak přechází k archeologickému fondu a po správném odmítnutí výskytu megalitů v Čechách (ač dříve o nich hovořil) vymezuje ve výslovně zdůrazněné snaze o systematiku hrobů jejich dva hlavní druhy – mohyly a ploché hroby, v obou případech kostrové nebo žárové – jež pak podrobně popisuje, zčásti na základě vlastních či sdílených výzkumů (mohylové pohřebiště u Chotěšova, Hořovičky, Nehasice). Důležité je, že ačkoli úvodem zdůrazňuje v romantické tradici význam národní příslušnosti hrobů, v dalším výkladu jí nepřikládá zvláštní význam; stejně jako Vocel klade důraz na srovnávací metodu („*vorurtheilsfreie, strenge Vergleichung*“), drží se reality a vyhýbající se všem fantaziím – jedině tak může archeologie splnit své poslání pomocné historické vědy.

Stojí za povšimnutí, že Födisch se při svých výkladech snažil upřednostňovat slovanský podíl, protože počítal s dávným slovanským osídlením země. Nálezy ze „své“ oblasti širšího středního Poohří připisoval téměř vesměs Lučanům, neboť na nich viděl (bohužel bez bližší definice) „entschieden slavisches Gepräge“ a absenci železa v nich vysvětlil pozoruhodně: „*es müßte demnach die reine Bronzeperiode bei den Slaven Böhmens ziemlich weit heraufgerückt worden*“ (Födisch 1866b, 121–122). Spoléhal však hlavně na studium lebek z hrobů a jejich kmenové příslušnosti, prováděné jeho přítelem dr. Augustinem Weisbachem.

Proč Födisch, Dressler i jiní kladli nový důraz na (fyzickou) antropologii, nebylo jen kvůli její integraci s archeologií, ale hlavně proto, že základní zásada soudobé kraniologie (lebosloví) připisovala dolichokefalii-dlouholebost (délka lebky jednoznačně převažující nad šířkou) Germánům či Keltům, kdežto brachykefalii-krátkolebost (oba rozměry ve vyrovnaném vztahu) Slovanům a podle tohoto přesvědčení bylo konečně možno určovat národnost kostrových hrobů. Její pomocí argumentuje Födisch proti zvyku řady českých autorů přičítat všechny nálezy Slovanům: „*Jene nationale Einseitigkeit /.../ muß aber ihr Terrain augenblicklich verlieren, sobald das anthropologische Moment mit in Spiel kömmt, sobald man auch die in den Gräbern mitgefundene menschliche Uiberreste einer wissenschaftlicher Untersuchung unterwirft, und diese thut mit vollständiger Gewißheit dar, daß die Völker der Hügelgräber mit bloßen Bronzegeräthen, wie die der flachen Gräber mit bloßen oder vorwiegenden Bronzegeräthen in Böhmen nicht slavischen, sondern ihrer Schädelformen nach celtischen und germanischen Stammes sind, wie es denn auch nicht anders sein kann*“ (tamtéž, 270.) Když uvážíme výše zmíněnou vindikaci prakticky celé sbírky spolku pro Germány, nabízí se tu nápadná podobnost s tím, co Födisch vyčítá českým archeologům jako „*den überschwanglichen nationalen Enthusiasmus*“, zatímco své a obecně žádoucí stanovisko označuje opakovaně jako *vorurtheilslos*.

Mimochodem, názorným příkladem vzývané *Vorurtheilslosigkeit* je zpráva o nálezu lebky z hrobu u Žatce, kterou krátce nato v tomto časopise podal lékař Ludwig Kleinwächter (1871). Výše byla zmíněna jako téměř jediná ze sbírek spolku, uznaná Födischem za slovanskou díky brachykefalii. Kleinwächter ji prozkoumal a došel k závěru, že je sice krátká, tedy ne germánská, ale jistě ne ani slovanská, protože dnešní české lebky „*jsou ušlechtilé formě této lebky nekonečně vzdálené*“.

Porovnejme s tím jen pro pochopení doby výsledek Eduarda Grégra (1827–1905), mladého lékaře a Purkyňova asistenta, jenž do začínající české antropologie uváděl kraniologii a při svém výzkumu došel k závěru, že „*většina lebek ze starých hrobů v Čechách vykopaných podobá se ve všem lebkám českým z dob nynějších, jsou tedy bez pochyby původu slovanského, nikoli však germánského nebo keltického*.“ (Grégr 1858, 237.) Určující pro postup i výsledek bádání byla na obou stranách především národní povinnost.

69 Födisch 1869a. Rozšířený obsah autorovy přednášky v 1. sekci VGDB v polovině roku 1868 (Wolf 1869, 248 se stručným výtahem).

Antiquarium

Stanovy VGDB předpokládaly už od začátku také budování historických sbírek,⁷⁰ což podrobně osvětloval návod ke způsobům práce členů pro spolek (*Scheinpflug 1862*, hl. 23–24).

Spolková sbírka, nazývaná Antiquarium a zahrnující archeologické nálezy, historické památky, archiválie, umělecké předměty aj., „aus denen ja noch ein historisches Museum des deutschen Volkes in Böhmen erstehen soll“,⁷¹ se začala tvořit při I. sekci spolku, zaměřené na obecné zemské dějiny, hned po jeho vzniku (viz *MVGDB 1*, 1862–63, č. 3) a v počátečním období se rychle rozmnožovala. Správci (kustodi) této sbírky byli zároveň čelnými představiteli archeologického směru ve spolku.

Prvním v jejich řadě se stal ještě jako žák pražské malířské akademie Franz Krause,⁷² člen VGDB od jeho založení a zmíněný už autor jeho pečeti – ale jen nakrátko. Už roku 1863 odešel jako učitel kreslení do České Lípy a rok nato nastoupil na novou školu v Litoměřicích, kde působil víceméně současně s Lippertem, Schlesingerem a Hrašem; na rozdíl od nich zde zůstal trvale. Poslední rok před smrtí působil jako první vedoucí prvního muzea v Litoměřicích (Gewerbe-Museum – Muzeum průmyslového spolku), kde však archeologie byla jen okrajová. Uplatnil se i jako malíř historických, zejména středověkých námětů.

Spolkové sbírky nadále podporoval různými dary, které rozdělával mezi VGDB a archeologický kabinet litoměřické školy. Poměrně aktivně se zajímal o archeologické nálezy ve městě i v okolí. Za zmínku stojí dnes už zmizelý nález (depot?) bronzových sekerek s lištami a vějířovitým ostřím (včetně dvou exemplářů tzv. křtěnovského typu) ze starší až střední doby bronzové, nalezený pod hradem Hazmburkem a předaný roku 1865 Krausem do sbírek VGDB v Praze (zůstal doložen kresbami obou hlavních typů, které Hraše zaslal Vocelovi na jaře 1865).⁷³ Ještě rozsáhlejší byl soubor pravěkých nálezů z Libochovic, které Krause při různých příležitostech (např. při rozšiřování zámeckého parku, ale není vyloučeno, že i vlastním kopáním) získával postupně už v 50. letech do své sbírky a později také předal sbírkám VGDB.⁷⁴

V *MVGDB* publikoval Krause zprávy a články a poté, co se stal konzervátorem státní památkové péče, uveřejňoval je rovněž v *Mittheilungen* vídeňské Ústřední komise. Později (1874) založil litoměřický Gewerbeverein a stál u zrodu jeho, podle vídeňského vzoru zřízeného umělecko-průmyslového muzea (Gewerbemuseum, otevřeno 1877), jehož se stal prvním ředitelem – bohužel už ne nadlouho.

Jinak dostávala sbírka zejména v tomto prvním období řadu příspěvků od regionálních činitelů a nálezců (o Schmalfussových darech už byla zmínka), kteří mnohdy nepodporovali Muzeum království Českého jako instituci nominálně nadnárodní, ale v praxi už českou, a Spolek chápali jako jeho německou protiváhu.⁷⁵ V roce 1869 měla sbírka 77 předmětů z „velkých germánských pohřebišť“ v prostoru Nehasic a Moravěvsi: bronzové náramky, nože, kopí, hroty šípů a jehlice, kostěné jehlice a šídla, keramické nádoby a přesleny, kamenná drtidla na obilí a broušené nástroje, řadu zvířecích kostí a jednu lidskou lebku – tedy zřejmě zástupce všech zdejších náleзовých skupin.

70 „... die Aufhellung der Geschichte der Deutschen in Böhmen und Verbreitung der Kenntniß derselben, sowie die Sammlung und Erhaltung der bezüglichen Quellen.“ (*MVGDB 1*, 1862–3, č. 1, 13–15.)

71 Zpráva o činnosti, *MVGDB 15*, 1876–77, 3.

72 * 31. 3. 1833 Frýdlant v Č. – † 18. 3. 1878 Litoměřice. *Wurzbach 1865*, 159; *Schlesinger 1878*; *Toman 1947*, 1, 561.

73 Archiv NM, fond Archeol. sbor, kart. 2, č. 192 a kart. 4, 357. *Sklenář 2011a*, 119, heslo 286/4 s lit.

74 *Födisch 1869b*, 200; *Schlesinger 1878*; *Sklenář 2011a*, 165, heslo 384/1 s lit. Ani tyto nálezy nejsou dnes identifikovány, ale není vyloučeno, že byly spolu se sbírkou předány muzeu v Teplicích, jakkoli dnes v nich nejsou zachyceny. – K působení Krauseho i dalších osob činných na Litoměřicku srov. *Zápotocký 1971*; *Sklenář 1989b*.

75 J. K. Hraše J. E. Vocelovi, Litoměřice 23. 3. 1865: „Můj collega p. akad. malíř Krause koupil je /bronzové sekerky z depotu pod Hazmburkem u Libochovic n. O./ od jednoho dělníka za nepatrnou část. /.../. Nechtěl mi však žádného zaprodati. Poslal je sboru ‚Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen‘.“ (Archiv NM, fond Archeol. sbor, kart. 2, č. 192.) – Šlo o sekerky křtěnovského typu, které ve sbírce VGDB viděl r. 1886 Jindřich Richlý, ale už bez jakýchkoliv náleзовých údajů kromě nepřesné lokality Libochovice (*Richlý 1886*).

Jestliže Krause byl prvním kustodem *Antiquaria*,⁷⁶ pak nejvýznamnějším byl Julius Ernest Födisch, jehož osobnost už byla představena. Na rozdíl od ostatních se k této funkci dostal již jako zkušený archeolog. Sbirku spravoval za svého pražského pobytu v letech 1868–70 (o jejím růstu v tomto období zpravují *Anonym 1870a,b*). Teprve on ji řádně uspořádal, očísloval předměty a k jednotlivým oddílům založil lístkový katalog.⁷⁷ Dokonce ji upravil ve spolkových místnostech jako jednoduchou expozici, aby byla „*unter Glas und Rahmen übersichtlich /.../, so daß sie dem Beschauer sogleich einen interessanten Einblick in das Leben jener deutschen /sic!/ Völker gestattet.*“ (*Anonym 1870a*, 271.) Označuje ji za „*Ehrensache der Deutschen Böhmens*“, jež vyzývá, aby svými věcnými příspěvky dále budovali „*ein wahres, lebenskräftiges, weil vorurtheilloses Bild der anthropologischen und Culturverhältnisse unserer Heimat.*“

Jeho zásluhy došly ocenění volbou do výboru spolku 26. 6. 1869, kdy dostal nejvíce hlasů ze všech kandidátů (456 od 458 volitelů). V březnu 1870 pak sbírku popsal pro spolkový časopis (*Anonym 1870*), kde uvádí, že archeologická kolekce začala rok 1869 s 19 kusy a nyní už jich má 402, zejména z bohatých lokalit kolem Nehasic na Žatecku (hlavně latén), Bžan u Teplic (hlavně únětická kultura), Libochovic i vrchu Rubína. To vše jsou podle Födische „germánská pohřebiště“, slovanský je jen hrob ze Žatce a podle lebky hrob z Přeštic.

Archeologii ovšem Födisch vyzvedl a zdůraznil, že „*endlich die Zeit vorüber ist, in der diese wichtige Wissenschaft nur ein Tummelplatz der kühnsten Hypothesen oder pedantischer Schulmeisterei galt.*“ Sbirka byla od začátku koncipována v duchu nastupujícího spojení archeologie s antropologií a etnologií, v německé sféře právě čerstvě moderního, jež vneslo do vědy oživení a čerstvý vzduch a přitáhlo k ní pozornost širší veřejnosti, jak ukázal nával obecenstva na přednášky německého přírodovědce a popularizátora, „apoštola darwinismu“ Emila Carla Vogta o pravěku lidstva v Německém kasinu v Praze (*Vogt 1870*). Zahrnovala proto i lidské a zvířecí kosti.

Postupně, když zájem o sbírku (už dávno po Födischově smrti) vyprchával, stávala se pro spolek spíše přítěží a roku 1899 byla s výhradou vlastnictví předána Městskému muzeu v Teplicích, kde se měla vytvořit protiváha Národnímu muzeu pro německojazyčné části Čech.⁷⁸ Evidence sbírky byla však patrně jen povrchní (neexistuje k ní bohužel více než dosti zběžný popis vytvořený v březnu 1870 snad J. E. Födischem a v témže roce uveřejněný bez uvedení autora) a původní nálezy z Nehasic a okolí nelze již dnes v teplických fondech vystopovat.

Archeologie v regionech

Už jsme narazili na určitý předěl uvnitř společenství zájemců o dějiny v rámci německojazyčného obyvatelstva v Čechách. Jeho příčiny nebyly jen geograficko-demografické (větší či menší vzdálenost od pražského centra, roztržetost osídlení v horských oblastech), ale zasahovaly hlouběji. Pražští Němci – ostrov v široké oblasti kompaktního českého obyvatelstva – vytvořili (se značným židovským podílem) poměrně malou, ale z majetkového a vzdělanostního hlediska silnou a důležitou skupinu měšťanstva a jeho inteligence (zejména univerzitní), poněkud izolovanou, ale vědecky a kulturně živou. Proto také se sídlem VGDB stala Praha, „*die alte deutsche Kaiserstadt*“, jako centrum německé historiografie a německého intelektuálního života v Čechách obecně.

76 Druhým byl obchodník s vínem Karl Binder, třetím obchodník Karl Johann Rott.

77 7. Jahresbericht der VGDB. Prag 1869. (Příloha k MVGDB 7, 1869.) „*Einen besonders erfreulichen Aufschwung nimmt die Sammlung archäologischer Objekte aus heidnischen Gräbern, von denen einzelne Stücke als große Seltenheiten einen ganz vorzüglichen Werth besitzen.*“

78 „*Die im Besitze des Vereines befindliche Sammlung der prähistorischen Funde aus Böhmen hat der Ausschuß, in der Absicht sie durch Einverleibung in ein größeres Ganzes mehr zur Geltung zu bringen, dem Teplitzer Museum, das schon jetzt als Mittelpunkt der prähistorischen Forschung im deutschen Theile von Böhmen anzusehen ist, unter Wahrung seines Eigenthums- und Rückforderungsrechtes zur Aufstellung in dessen Sammlungsräumen überlassen.*“ (*Laube 1902*, 11.) Regionální muzeum v Teplicích, Haupt-Katalog sv. 5, i. č. 8412–8521 (Nehasice-Moravěves, Hořovičky, Plešnice-Švanka, něco z duchcovského pokladu aj.). Citovány původní lístky u předmětů i s terminologií své doby (heidnisch, flaches Aschengrab atd.)

Jinou sféru tvořili mimopražští milovníci dějepisu, žijící a působící rozptýleně mimo okruh pražské, spíše vědecky zaměřené inteligence v menších provinčních městech a na venkově. O mnohých dnes ani nevíme, protože bychom je museli stopovat v lokálním a regionálním německém tisku, nyní mnohdy stěží dostupném. Tito lidé jen zčásti patřili do řad VGDB nebo s ním měli styky; jejich zájmy nesměřovaly k učeným pojednáním, ale hlavně k vlastivědě, historickému místopisu, ale i k archeologickým nálezům, s nimiž se dostávali do styku mnohem častěji a stávali se jejich sběrateli. Nedostatek propojení s nimi pociťovalo vedení VGDB natolik, že z podnětu L. Schlesingera v roce 1868 (*Mikušek 1995b*) začalo pořádat každoročně výjezdní zasedání spolku (Wanderversammlungen) v různých městech s přednáškami, které se ale jen výjimečně dotkly archeologie.⁷⁹ Proběhla jich celá řada (první uspořádal J. Lippert v Litoměřicích 1868), ale prakticky vesměs v severočeské oblasti, jen jedno za celá léta v jižních Čechách. To mj. jasně ukazuje, kde bylo těžiště mimopražských aktivit a vazeb spolku, který do jižní poloviny Čech prakticky nezasáhl.

To platí také pro archeologii. Z dostupných informací vyplývá poznatek, že kromě pražského okruhu historiků, stojícího spíše mimo praktickou terénní archeologii, se s osobnostmi pro obor významnějšími setkáváme vlastně pouze v níže položených severozápadních Čechách, v úrodnějších a tedy archeologicky bohatších oblastech (českého) dolního Polabí, dolního a středního Poohří a povodí Bíliny pod Krušnými horami. Už Chebsko leželo poněkud stranou této sféry, jižní polovina Čech pak neměla na severozápadní sféru celkem žádné vazby a archeologie tu přicházela ke slovu teprve později. Totéž platí o oblasti krkonošsko-broumovské. Pokud jde o sociální zařazení, pocházeli sběratelé ze zámožných vrstev venkova, ať už pozemkových vlastníků či svobodných zaměstnání (lékaři), intelektuální zájemci o vlastivědu pak zejména z učitelstva.

Pražští spolkoví činitelé si uvědomovali jejich potenciál v rovině obecné (záchrana nálezů) i konkrétní (obohacení spolkových sbírek) a obraceli se k nim s výzvami. První takovou, uveřejněnou v 5. svazku *Mittheilungen*, koncipoval lékař-archeolog Wenzel Dressler (1867) a spojil dobový palčivý problém záchrany archeologických nálezů při stavbách železnic, na který už vícekrát upozornil tisk český, se základní otázkou romantické archeologie: z nalezených jednotlivostí nelze určit národnost pohřbených (každá neopevněná lokalita byla tehdy pohřebištem), je třeba zachránit a popsat celé pohřebišť včetně případných kosterních pozůstatků, protože podle lebek a pánví lze určit národnost; naopak ji nelze určit z bronzových výrobků, roznášených po Evropě obchodem. Jistě však lze odlišit lebky jednotlivých národů a je tedy třeba sebrat co nejvíce lebek z hrobů pro „archoantropologii“.

„Es wäre gerade in Böhmen und seitens unserer deutschen Landsleute von Interesse, den anthropologischen Theil der Alterthumskunde zu kultivieren, weil derselbe zu Eruirung ehemaliger markomanischer und suevischer Wohnplätze und Städte führen kann.“

Příležitostných zájemců bylo samozřejmě dost: jako příklad může posloužit už zmíněná oblast nálezů kolem Nehasic, odkud dokumenty zachycují různé místní sběratele a majitele nálezů od osob víceméně úředních, jako byl adjunkt Tengler ze schwarzenberského panství Postoloprty, působící v nedaleké Vidovli, či důlní správce Balling z Postoloprty, až po různé rolníky z dotčených vesnic, majitele polí s nálezy. Ze všech jejich zisků se nedochovalo nic a až na výjimky neznáme ani určitější údaje o nich. Můžeme tedy z počátečního období šíření zájmu o archeologii v mimopražských oblastech s německým osídlením (tedy zhruba ze třetí čtvrtiny 19. století) připomenout alespoň několik jmen těch, kdo vyvíjeli souvislejší činnost, i když vcelku samostatně a izolovaně, náhodně či se sběratelskou motivací.

Ve středním Poohří vynikli kromě již uvedených jmen (Tittlbach, Schwarzenfeld) o něco později, v 70. letech významný kopající sběratel MUDr. Anton **Tischler**, okresní lékař v Libořicích a archeolog údolí Zlatého potoka, publikující i ve Vídni (*Tischler 1878*), nebo Josef **Fischer** v Měcholupech, kteří oba do sbírky VGDB předávali už koncem 60. let nálezy z tehdy nového naleziště – vrchu Rubína na Podbořansku. Dalším sběratelem v tomto prostoru byl rolník Balthasar Diessl z Pšova a jistě byli i další.

Zámek Pnětluky u Třebenic získal v roce 1858 rytmistr baron Franz von **Rauch**,⁸⁰ jenž zde zakrátko

79 G. Laube: Über die Urgeschichte Joachimsthal's (Karlovy Vary v roce 1872); L. Schlesinger: Über die Abstammung der Deutschböhmen (Varnsdorf r. 1874).

80 * 28. 3. 1828 Potsdam – † 5. 8. 1911 Pnětluky. O sbírce *Kirschner 1915*.

(nejpozději od roku 1865) začal vytvářet poměrně hodnotnou, i když jen z náhodných nálezů složenou regionální archeologickou sbírku, po jeho smrti (1911) získanou muzeem v Ústí n. L. (*Kirschner 1915; Zápotocký 1971, 36, 42*).

V Mostě působil jako ředitel městské kanceláře Franz Eduard **Cori**,⁸¹ jenž se s archeologií setkal už v roce 1841 jako úředník na knížecím lobkovickém panství v Roudnici n. L., kdy se zasloužil o záchranu části nálezů z bohatého hrobu doby stěhování národů v nedaleké Bříze. Později získával nálezy pro sbírky hr. Černína,⁸² v Mostě se pak zapojil zejména do kdysi známého případu domněle paleolitické, ve skutečnosti zřejmě eneolitické „mostecké lebky“.⁸³

P. Dominik **Thiel**,⁸⁴ řádový kněz cisterciáckého kláštera v Oseku a profesor gymnázia v Chomutově, od 60. let sbíral archeologické nálezy a prováděl záchranné akce v okolí; jeho deník záznamů o nálezech z Chomutovska, o nichž se dovídal (a získané předával sbírce chomutovského obecního gymnázia), vedený od roku 1868, se bohužel ztratil, některé nálezy se však dochovaly a z gymnázia přešly do chomutovského muzea. Dary z Chomutovska do sbírky Antropologické společnosti ve Vídni zasílal (a psal o nich do jejich *Mittheilungen*) důlní úředník Rudolf **Pfeiffer** (*Pfeiffer 1872*).

Zcela mimo domácí vazby se po obou stranách Krušných hor pohyboval svérázný badatel Anton **Martius**,⁸⁵ všude známý prostě jako „der alte Martius“, jehož je nutno v této souvislosti uvést. Protestantický duchovní s učeneckými a sběratelskými zájmy vystudoval teologii v Jeně, kde jistě potkal o rok staršího Jana Kollára; pak působil na saské straně Ašského výběžku a jako zkušený mineralog doprovázel Johanna Wolfganga Goetheho na jeho přírodovědeckých cestách v této oblasti. V roce 1847 opustil svůj duchovní úřad a pobýval na české straně Krušných hor. Naposledy po polovině století se usadil v Malkově na Chomutovsku, kde se dočasně věnoval zemědělství, pak ale znovu putoval po regionu za přírodninami, ale i za archeologickými nálezy. Jeho jméno je spojeno především s tehdy senzačními objevy domnělých památek po Římanech na Chebsku (početné tituly z regionálních periodik cituje *Plesl 1958, 6*); a prováděl i menší vykopávky a sporné objevy, které nebudily důvěru.⁸⁶ Roku 1872 prodal své sbírky („Martiusmuseum“)

Obr. 24. Anton Martius (*Preidel 1935, 14*).

81 * 7. 2. 1812 Jindřichův Hradec – † 24. 2. 1889 Most. Rodina německá, francouzského původu. *Sklenář 2011a, 34*, heslo 55/1; o Corim *Sklenář 2005, 108*.

82 Např. bronzý a sáprolitový náramek z latěnských hrobů u Nehasic a Moravěvsí (dopis E. Černínovi, Most 20. 6. 1864 – SOA Třeboň, prac. Jindř. Hradec, RA Černín).

83 /*Cori/ 1872; Anonym 1872a,b; Woldřich 1873*.

84 * 24. 12. 1833 Jirkov – † 28. 10. 1898 Osek. *Preidel 1935, 15; Sklenář 2005, 585*.

85 * 23. 12. 1794 Aš – † 9. 3. 1876 Verněřov. *Preidel 1935, 14–15; Plesl 1958, 6; Sklenář 2005, 363*. *Vesmír 5, 1876, 216*.

86 Ve schůzi spolku počátkem r. 1868 četl dr. Schlesinger jeho dopis kadaňskému faráři Fischerovi o objevu „nákolní osady“ v bažině u Suniperka (Výsluní) s lidskou lebkou neevropské rasy. *Wolf 1868; Anonym 1867; týž 1868; týž 1869c*. K tomuto ve skutečnosti novověkému nálezu *Sklenář 2011a, 365*, heslo 876/1.

Z omlasů např. M. Lüssner: „*O nálezech v okolí Kadaňském mnoho nedržím; správa pochází od jistého archaeologa Martius-a, kterému proto nevěřím, protože sem o něm četl již předtím v Nov. praž. několik správ o událostech a nálezech ukrutánských, nemožných, ba nepotvrzených napotom nikde.*“ „*Táza sem se na to Beneše, který letos v těch krajinách cestoval a také se na to vyptával na místě. I řekl mně, že na celé té věci docela ničehož není, a že vůbec*

baronu Hugonu Korbovi z Weidenheimu a dožíval pak jako jejich správce na zámku ve Verněřově, kde i zemřel. Poté byly sbírky roku 1879 většinou prodány Přírodovědnému muzeu ve Vídni; tristní stav dokumentace však způsobil, že jejich přínos pro archeologii regionu byl nepatrný.

Odlišná situace panovala v jižní polovině německých Čech, odkud prakticky neznáme nikoho, kdo by se archeologii skutečně věnoval před osmdesátými lety 19. století. Když ponecháme stranou abbé Franze **Hockeho**,⁸⁷ vychovatele v rodině hrabat Thunů-Hohensteinů v Poběžovicích na Domažlicku, jenž přinejmenším roku 1826 kopal nejméně v jedné z okolních mohyl, ale jeho přítomnost tady byla vlastně náhodná, můžeme jmenovat nanejvýš Petera **Göttingera**,⁸⁸ zámožného měšťana a obchodníka v Horšovském Týně, původem ze severního okraje milavečsko-třebnického mohylového prostoru. Ten ve druhé polovině 70. let zřejmě dával kopat v mohylách u Horního Metelska (1875 a/nebo 1880)⁸⁹ a patrně i jinde a přispěl do archeologické sbírky Národního muzea v Praze bronzovými a keramickými nálezy z metelských mohyl včetně spirálky zlatého drátu. Byl tehdy ve styku s Archeologickým sborem, jehož jednatel prof. Josef Smolík jej označil za „milovníka starožitností“ (tento směr spolupráce je ukázkou absence vlivu VGDB v jižní polovině Čech). O jeho konkrétní činnosti však nevíme nic jistého. Možná, že na něj působil příklad P. **Bräuera**, děkana v Hostouni, který také prokopával okolní mohyly, např. v roce 1874 v Mirkovicích u Hostouně (*Bräuer – Dolesch 1876*). Českobudějovický Adolf **Lindner**,⁹⁰ zasloužilý o jihočeskou archeologii, patřil sice věkově také ke starší generaci německých archeologů v Čechách, ale k oboru se dostal teprve na sklonku století jako penzionovaný setník rakousko-uherské armády a do sledovaného období tedy už nepatří.

Konkrétní předměty zájmu německých historiků a archeologů

Z uvedeného přehledu vyplývá, že německá složka bádání o pravěku a rané historii Čech neměla v popisované počáteční době žádnou osobnost, která by se této problematice věnovala systematicky a v celé šíři. Jestliže u středověké a mladší historiografie českých Němců lze pozorovat soustředění na kulturní dějiny resp. důkazy kulturní převahy německého živlu v Čechách (srov. např. *Mikušek 2004*), pak v případě archeologie, která dosud nebyla v tomto směru dostatečně vyspělá, bylo těžiště zájmu spíše v dějinách osídlení resp. ve snaze o důkaz dávné přítomnosti německého etnika v Čechách.

Pokud jde o historiografickou stránku nejstarší minulosti, dominovala tu dvojjediná otázka: kdy, kde a jak žili v Čechách Markomané a zejména, zda nakonec ze země odešli, nebo v jejich částech zůstali natrvalo? To byla ve skutečnosti otázka původu a stáří novodobého německého obyvatelstva v Čechách. Řešila se ovšem pouze na základě písemných pramenů, protože archeologii v tom směru nikdo využít nedovedl, pokud si odmyslíme snahu vykládat všechny náhodné nálezy jako germánské památky. Řešila se však naléhavě a opakovaně, protože šlo o věc politickou.

A pokud jde o archeologii v pravém smyslu, pozorujeme téměř u všech aktivních osob jedno společné zaměření, které se na rozdíl od předchozího směru nedá mimoarcheologicky zdůvodnit: zájem o *pravěká a raně středověká hradiště*.

Markomané v Čechách už v době římského císařství – a dodnes?

Za jeden ze svých prvořadých úkolů si Spolek pro dějiny Němců v Čechách vytyčil shromažďování důkazů, že němečtí obyvatelé „*galten schon in den frühesten Zeiten nicht als Fremdlinge im Lande oder als*

tomu „*Alterthumsforschrovi' Martius nazvanému, věřiti nelze.*“ (Dopisy A. Rybičkoví, Roudnice n. L. 26. 3. 1868 a Jičín, 16. 12. 1868 (Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond A. Rybička).

87 * 16. 10. 1778 Kozly u Mostu – † 8. 9. 1849 Praha. *Sklenář 2005*, 222; *týž 2011a*, 229–230, heslo 560/1.

88 * 1845 Jenikovice u Horšovského Týna – † ?. *Smolík 1882*, 155; *Čujanová-Jílková 1978*, 58–59; *Sklenář 2005*, 192.

89 *Smolík 1882*, 155, kde však je Göttinger pouze zmíněn bez vztahu k výzkumu uváděnému anonymně s informací, že se marně snažil přimět vlastníky půdy k prokopání mohyl. Přitom ve zprávě o darech pro NM (Pam. arch. 11, 1880, 470–471) je Göttinger uváděn u těchto předmětů jako dárcem.

90 * 11. 5. 1827 Císařský (u Šluknova) – † 21. 1. 1906 České Budějovice. *Fröhlich 1974*; *Sklenář 2005*, 345.

Eingewanderte, sondern als Eingeborene, denen das alte Land der Bojern und Markomannen Heimat und Vaterland war.“ (Pelzel 1862.) Právě v šedesátých letech najdeme k těmto otázkám ve spolkovém časopise (MVGDB) řadu příspěvků, které se později vytrácejí.⁹¹

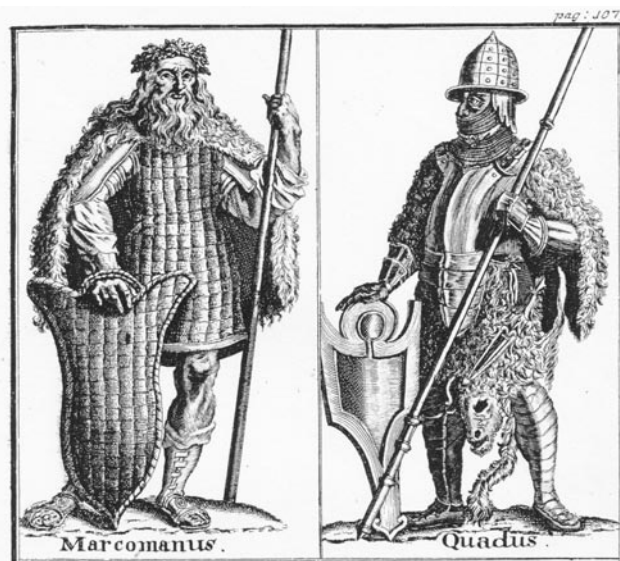
Problém tehdejší historie resp. archeologie (nepočítáme-li autochtonisty typu J. Kollára či A. V. Šembery, nebo tradicionalisty, věřící či z prestižních důvodů hájící fikci příchodu praotce Čecha do země prázdné a pusté) nespočíval v uznání priority germánského osídlení v Čechách před slovanským. Tu doložil na základě zpráv antických autorů již humanista Enea Silvio Piccolomini (pozdější papež Pius II.) ve svém spise *Historia Bohemica* (1458 – „*prisci Germani, qui ea loca tenuerunt*“, už s tím, že jejich zbytky si podrobili Čechové), Markomany poprvé uvedl Martin Kuthen roku 1539 a pořadí Bójové – Markomani – Čechové uvedl do českých dějin s konečnou platností Daniel Adam z Veleslavína v komentáři k reedici obou předchozích (1585; podrobněji *Sklenář 2018*, 55). V nové době je samozřejmě zopakoval a shrnul František Palacký už ve starší, německé verzi svých dějin (*Palacký 1836*, 51):

„*So hatten /.../ die gallischen Bojen und die deutschen Markomannen, ein jeder gegen vier Jahrhunderte lang, in unserem Vaterlande geherrscht. Wohl waren sie nicht die ersten gewesen, die dieses Land überhaupt bewohnten; der Schwert hatte beiden die Herrschaft darin erworben, der Schwert nahm sie ihnen wieder. Sie machten einem Zweige des dritten Hauptvolkes von Europa, den slawischen Čechen, die zwar auch ihr Schwert geltend zu machen wußten, aber von jeher noch mehr Liebe zum Pfluge und zur Sichel zeigten /.../.*“

Přesně stejná slova najdeme v české verzi (*Palacký 1848*, 72) a vlastně totéž opakuje Anton *Schmal-fuss* (1851, 138–148) ve svých dějinách českých Němců, když doslovně přejímá Palackého (vlastně Tacitovu) charakteristiku Markomanů – Palackého „*suroví, bojovní kočevníci*“ (1848, 54) jsou u něj „*wilde kriegerische Nomaden*“ (1851, 139), jejichž muži se zabývali jen bojem a lovem, a celkem doslovnou kopií jsou i jeho kladné charakteristiky starých Čechů. To je jeden z příkladů, kvůli nimž si už v šedesátých letech na dosavadní závislost německých autorů na českém výkladu dějin země stěžovali mladší němečtí historikové, u nichž Vocolovo přirovnání starých Germánů k severoamerickým indiánům (ač vlastně říkalo totéž) vzbudilo bouři odporu.

K popisu období Markomanů v Čechách stačila tedy psaná starověká historie, spokojující se tehdy údajem, že již před rokem 430 po Kr. museli být čeští Markomané podrobeni Attilovými Huny a po jejich ústupu v roce 451 zmizeli z dějin. Pokud jde o Markomany dosud v Čechách zbylé, ti podle Palackého (1848, 90–92) „*odebravše se s Attilou k západu, sotva opět domův se vrátili*“ a s rokem 451 „*nastala doba, ve které Čechové v dosavadní zemi Bojské a Markomanské konečně převahy nabyli, a pak brzy také jedinými pány a obyvateli jejími se stali.*“

Je třeba připomenout, že už od 18. století se v historických spisech objevují mezi Markomany a Čechy další germánské skupiny. Na zmínky o Langobardech či Duryncích u Dobnera a Pelcla navazuje např. autor pod šifrou *D. H. 1823* (zřejmě W. A. Gerle). Podle Künigla (1821, 5) byly Čechy po době markomanského panství provincií východogótskou, pak durynskou a konečně franskou; s dovolením Franků se tu usadili Čechové a našli tu zbytky Markomanů, Hermundurů, Narisků a jiných německých kmenů.

Obr. 25. Markomanský a kvádský bojovník v představě 18. století (*Dobner 1761*, 107).

91 Weber 1864; Anonym 1865; Ressel 1865; Schlesinger 1866; tůž 1867.

Z českých autorů – ponechme stranou tvrzení některých nadšených vlastenců, že Bójové i Markomani byli vlastně Slované⁹² – význačný pedagogický spisovatel Alexius/Aleš Pařízek (1782, 12) ve své příručce českých dějin uvádí, že po Markomanech vládli v Čechách Durynkové a posléze Frankové. „*Diese waren nicht im Stande Böhmen /.../ hinlänglich zu bevölkern; daher nahmen sie die vorzüglich an der Weichsel und Donau wohnenden Slawen zu Kolonisten auf.*“ To předpokládalo přetrvávání určitého, byť slabého germánského osídlení pod vládou franských králů.

Tutéž představu sdílel colledo-mansfeldský hraběcí rada Johann Mehler (1806), velmi podrobně se zabývající – v rozporu s podtitulem svého spisu o českých dějinách – před slovanskou (především germánskou) historií země. Podle něj se Čechy, po odchodu Langobardů a jim už podřízených Markomanů skoro pusté a neobydlené, staly kořistí Durynků a zakrátko pak Franků, ale zůstaly pouští, do níž se asi roku 480 nastěhovali Slované poté, co slíbili Frankům poddanství. Pokud ale jde o rezidua Germánů v zemi, opakuje doslovně stanovisko Pubičkovo; ačkoli bychom podle všech okolností soudili, že autor je Němec, označuje Slovary jako „*unsere Vorfahren*“ a uzavírá (s. XCV): „*Den slawischen Czechen widme ich diese Schrift, weil Czechenland, Czechia, schon so lange ihr Vaterland war, ist, und verbleiben wird.*“

Palacký však odmítá spojovat uvedené pozdější skupiny s osídlením na území Čech a pokud nakonec přece jen uzná, že „*slabí ostatkové Bojův a Markomanův, kteří po Attilovi ještě v zemi zbyli, podrobili se vládě jeho*“, tj. vojevody Čecha, dodává k tomu, že poté bylo jméno Čechů rozšířeno na celé Čechy a „*národní jednotu u nich se ustanovila*“.

Stojí za povšimnutí, že o dva roky dříve, v článku zdánlivě odtažitém (Palacký 1846, 59–60) odmítl i ty „*slabé zbytky*“, připouštěné v německé i české verzi *Dějin*, a nedoložitelnou představu o jejich přežívání v okrajových oblastech Čech s tím, že „*důkladně se jistiti dá (jelikož aspoň v VII, VIII, IX, X a XI století ani jediný Němec, leda pohostinu, v Čechách nepřebýval), že všickni nyní v Čechách bydlící Němci jsou pozdější příchozí, osadníci a hosté v zemi této. Což však jejich již jakkoli nabytému, ale věkem zasvěcenému právu k zemanství v Čechách nikoli na újmu řečeno býti nemá, neboť my jen o to se zasazujeme, že právo jejich jest vedle nás, ne nad námi.*“

Že se stanovisko Palackého stalo na české straně obecným a už nezpochybněným, svědčí nejlépe první poselství prezidenta T. G. Masaryka k národu při vstupu na půdu nového státu v prosinci 1918, kde se hovoří o českých Němcích, kteří „*původně do země přišli jako emigranti a kolonisté*“.⁹³

V této věci se podání Palackého a jeho následovníků rozchází s představou německých historiků z doby už před a zejména po roce 1848, která navazuje na jinou tradici a z politických důvodů se jí ujímá. Přitom její původ je český. Už u Daniela Adama z Veleslavína se objeví představa, že vystřídání obyvatelstva v zemi při příchodu Čechů nebylo úplné, že pozůstatky staršího obyvatelstva, podmaněné Čechy, zůstaly v zemi usazeny a splynuly s nimi. Pubička jako první novodobý autor českých dějin si ještě nebyl jistý jejich osudem (podle něj Slované „*liessen sich in Böhmen nieder, wobey sie die noch übrigen Markomannen entweder vertrieben, oder unter sich duldeten, und sich mit ihnen verbanden*“ – *Pubitschka* 1770, 52).

Ale další historikové osvěcenského období – Mikuláš/Nikolaus Adaukt Voigt či Ignác Cornova, ale zejména František Martin Pelcl v rozpravě o dějinách Němců v Čechách (*Pelcl* 1789) – formulovali hypotézu, že zbytky Markomanů, pokud je v této zemi ještě zastihla česká invaze, se uchýlily do pohraničních hor a lesů. Daleko nejpopulárnější z těchto spisů, Pelclova *Nová kronika česká*, ve 3. vydání z roku 1791 sice nejprve vykládá, že po Markomanech a Gótech vládli v Čechách Frankové a Durynci, kteří o zemi válčili, „*však ji žádným lidem neosadili, tudy země tato opět zpustlá a téměř celá obyvatelův tak dlouho zbavená zůstala, až ji Slované /.../ osadili*“ (kolem r. 500), ale o něco dále jasně říká, že Slované „*sem*

92 Například V. Franta (-Šumavský) ve „všeobecném zábavníku“ *Čechoslav* nebo v „zábavním a poučujícím spise“ *Čech* roku 1832. Je zajímavé, že mezi odběrateli *Čechoslava* (uváděnými v *Čechu*) se uvádí i „*Födisch absolvovaný jurista v Praze*“ (příbuzný?) ve společnosti jmen českých vlastenců.

93 *České slovo* 10, 1918, č. 55 (20. 12.), 1.

i tam ještě bydlící Šváby sobě podmanili, neb je do hor, kdežto podnes sedějí, vytiskli.“ (Pelcl 1791, 43, 62.) Současní Němci v těchto oblastech jsou tedy jejich potomky.⁹⁴

Novější němečtí historikové se této myšlenky ujali, rozvedli ji a jaksí z národní povinnosti ji hájili.⁹⁵ Podle nich někteří Markomané utekli do českých hor už před Huny a jestliže Čechové, kteří buď spolu s Huny nebo po nich a s jejich souhlasem jako zemědělci osídlili nižší a rovinatější polohy země, našli jen skrovné zbytky Markomanů, o to víc jich mohlo být v horách (*Schmalfluss 1851*, 148 a násl.).

Čeští autoři samozřejmě s touto myšlenkou nesouhlasili, protože zakládala německý (spolu)nárok na zemi považovanou národovci za českou vlast, agresivnějším autorům dovoluje volat po navrácení území původně německých, uchvácených Čechy a jejich oprávněném, třeba násilném poněmčení⁹⁶ a ve stejném smyslu slouží i projevům politiků, jako byl už ve 40. letech Franz Schusselka. Proto už Václav Hanka roku 1824 v samostatně vydávaných textech k obrazům z českých dějin Antonína Machka a dalších⁹⁷ v české i německé verzi zdůraznil: „*Toho času, když se Slované naši v této zemi osazovali, vyklidili se i všickni zůstatkové předešlých obyvatelů, neboť je jazyk, mrav i jich divoký lovecký život zcela odděloval, tak že mezi nimi a našimi žádného obcování vzniknouti nemohlo. Uchýlili se tedy ku sprízněným svým za hory do nynějších Bavor.*“⁹⁸ Později např. Jakub Malý (1877, 552) navíc argumentoval, že pohraniční hory kryl hustý neobydlený a neobyvatelný prales a dnešní obyvatelé pohraničí jsou tedy potomky buď německých přistěhovalců z časů kolonizace pohraničních hvozdu za posledních přemyslovských králů,⁹⁹ nebo poněmčených Slovanů.

To ale čeští Němci nepřipouštěli: podle nich Markomané a jejich potomci vymýtili a osídlili pralesy v horách i v Podkrušnohoří; na Teplicku dokonce „*deutsche Heldenleiben waren es, die zuerst die stärkende Quelle dieses Bades /Bilina/ umspüllte. Segnend breitete vom nahen Opferhügel der zeichnende heidnische deutsche Priester seine Hände über das Thal. Und der Gott der Deutschen war mit dem Thale von seiner Wunderquelle*“, dokud v 8. století nepřišli Čechové a krajinu neuchvátili (*Hallwich 1872*, 99).

Myšlenka přímé kontinuity mezi starověkými Germány a novodobými Němci, v německé vědě i veřejnosti běžná (srov. *Fehr 2001*), rovněž narážela na české straně na odpor a byla zpochybnována, ačkoli ztotožnění starých Slovanů s Čechy bylo bráno jako samozřejmost. Například Karel Alois Vinařický, jenž kromě literární činnosti zaníceně studoval římské autory zejména kvůli historii Keltů, prohlašoval už roku 1837, že „*babylonské zmatení středověké historie*“ zakládají Němci na tom, že „*bez rozumu věří v obecnou identičnost Germánů starých s novějšími Němci*“,¹⁰⁰ a vyčítal Šafaříkovi, že tomu uvěřil.

Podobné výhrady ovšem na opačné straně nezviklaly přesvědčení o správnosti obrazu podávaného německými historiky i regionálními badateli o původu a počátcích osídlení pohraničních oblastí Čech, od odborných hypotéz až po pozdně romantické výlevy. Z našeho hlediska je důležité, že problém byl a po celé toto období zůstal problémem čistě historickým. Pro archeologii – zejména tehdejší romantickou, stojící ve střední Evropě na určování národní příslušnosti lokalit a nálezů – by řešení vyžadovalo v první řadě zjistit, které nálezy lze připsat Slovanům-Čechům a které Germánům (Markomanům). Takový úkol ale zatím převyšoval schopnosti a možnosti začínajícího oboru. Proto archeologie ještě nehrála v této souvislosti žádnou roli a nikoho vlastně ani nenapadlo (kromě filologických pokusů

94 Pelcl ve 3. vydání své *Kurzgefasste Geschichte* (Pelcl 1782) a v rozpravě o dějinách Němců v Čechách (Pelcl 1789); Voigt 1788. Srov. Sklenář 2018, 55, 122.

95 Např. *Anonym 1865; Weber 1864; Ressel 1865; Schlesinger 1879*.

96 „*Böhmen ist deutscher Boden, theilweise von ureingebornen Deutschen bewohnt, die eingewanderten Czechen dürfen sich nicht als alleinige Herren gebärden*“ – Augsburgers allgemeine Zeitung 9. 10. 1844 – viz Palacký 1846, 57–58.

97 *Hanka 1824*, 18, 20, resp. 2. vyd.: *Hanka 1850*, 4–5.

98 Také historikové v Německu počítali spíše se stěhováním Markomanů do Bavorska a jejich proměnou v historické Bavyry (k tomu např. *Zeuss 1839*).

99 Ke středověké kolonizaci v opozici k Palackému *Schmalfluss 1851; Schlesinger* ve 2. vydání svých *Geschichte Böhmens* (1870, 88), později především B. Bretholz. Srov. *Žemlička 1999; Maur 2000; Leśniewska 2004*.

100 K. A. Vinařický J. K. Chmelenskému, Kovář 18.–21. 10. 1837 – *Slavík ed. 1909*, 257–259.

o lokalizaci Marobudova sídla) hledat jejich hmotné stopy, a to ani na pokročilejší české straně, tím méně na německé.

První, kdo se v romantickém období (až v samém jeho závěru) touto otázkou vůbec vážně zabýval, byl J. E. Vocel (1868,¹⁰¹ 154–186), ale ani ten kromě římských importů nedokázal připisat Germánům z českého archeologického fondu prakticky nic a jestliže jako první odlišil ve schematu nejstarších českých dějin dobu stěhování národů („doba merovinská“, 5.–8. stol.), ani pro ni ještě neznal archeologickou náplň, což se zdálo potvrzovat domněnku, že Čechy v mezidobí mezi Markomany a Čechy byly liduprázdné – ale již 70. léta přinesla spolehlivě datovatelné nálezy, které tento názor opravily.

Hradiště jako hlavní předmět zájmu německé archeologie v Čechách

Jestliže spor o náplň a povahu historických procesů na území Čech po pádu Římské říše a s tím spojenou otázkou původu německého osídlení v Čechách (bez zapojení archeologie) budil na obou stranách vášně a nepřátelství, pak archeologie sama o sobě – pokud nedošlo na etnickou interpretaci – žádné spory nebudila.

Vzhledem k tomu, že ojedinělí zájemci o archeologii v německých regionech Čech ve sledovaném období byli naprostou většinou ryzí amatéři a jejich zájem se v zásadě vyčerpával sbíráním náhodných nálezů, nelze u nich mluvit o nějakých konkrétních směrech zájmu (pokud pražské intelektuální centrum ve VGDB vytyčovalo nějaký politicky motivovaný cíl, týkající se pravěku a zejména rané dějinné doby, zůstával takový záměr na teoretické, kabinetní úrovni, omezoval se na historické práce v užším smyslu a praktický výzkum nijak nemotivoval).

Pokud můžeme u vznikající německé archeologie v Čechách v 50.–70. letech 19. století pozorovat nějaký určitý směr, je to zájem o hradiště jako objekty poměrně snadno v terénu rozpoznatelné a dostupné, navíc ovlivňovaný zřejmě i dobovým romantickým obdivem ke hradním zříceninám (stejně jako u Čechů, u nichž ovšem hrál roli ještě národně vlastenecký motiv odkazů k lokalitám „starých pověstí českých“).¹⁰² Tehdy především Franz/František Alexander **Heber** se zasloužil o zakotvení vědomí, že i nepatrné pozůstatky opevněných míst v terénu jsou ne-li přímo historickou památkou (tj. doloženou v příbězích dějin), tedy alespoň starožitnou pamětihodností zasluhující ochranu a poznání. A nemenší jeho zásluhou byla péče, s níž sám (nebo pomocí spolupracovníků) pátral v terénu po pozůstatcích starých hradů, hrádků či tvrzí, sbíral o nich historické i folklorní informace, a tak se do jeho spisu dostala celá řada pravěkých a raně středověkých hradišť (ačkoli spíše okrajově a bohužel bez plánů, hotovených pro významnější hrady).¹⁰³

V případě hradišť, stejně jako u stop po víceméně zaniklých hradech a hrádcích se uplatňovala okolnost, že popisovat je a uvažovat o nich mohl každý, takže se tu otvíralo pole i pro zájem těch milovníků nejstarších památek, které nelákala praktická výkopová archeologie. Nacionální aspekt se zprvu nijak neprojevoval, zájem o dějiny Čech jako historické vlasti i spojování lokalit se „starými pověstmi“ kronikářů byl společný vzdělavcům obou etnik.

Zatímco starožitníci předromantické Bienenberkovy generace hradiště prakticky neznali, v období romantismu, který vyvedl další generace do přírody, se už objevili badatelé na tento typ památek specializovaní, ať už ve sféře německé (Olbricht) či české (Kalina z Jäthensteinu), a vedle nich i „okrajoví“, jako už připomenutý prof. F. X. M. **Zippe**, jenž pro hr. K. Šternberka popsal a vyhodnotil hradiště u (Plzně-)Bukovce s prvním objevem „spečených valů“ v Čechách (*Zippe 1838*) a poté ještě podal zprávu

101 První, předšlovanská část spisu vyšla už roku 1866, po druhé ve spojení s druhou částí 1868. O příslušném úseku tohoto díla *Sklenář 2023a*, 314–319.

102 O zájmu romantických generací o hrady a jejich pozůstatky např. *Hrbata 1986*; *Bukačová 2002*, 7–9; o fenoménu hradiště v tehdejší archeologii v Čechách podrobně *Sklenář 2012*.

103 Tyto lokality (pokud je nepovažoval za středověké) nebyly ovšem jeho cílem; obecný popis předchůdců hradů svěřil (na jeho podnět) svému příteli a spolupracovníku A. V. Malochovi, jenž ale po Heberově smrti odstoupil od úkolu dílo dokončit a stať o „předhistorických náspech“ publikoval pak samostatně a česky (1855).

o některých jihočeských hradištích.¹⁰⁴ V generaci narozené na přelomu století, kterou můžeme označit jako Vocelovu, měla největší význam práce rovněž již zmíněného Karla **Brantla**, jenž se poprvé – mnohem dříve než Vocel a souběžně s perspektivně významnějším, ale nedokončeným a nepublikovaným dílem Kalinovým – pokusil o souhrnný pohled na hradiště v Čechách (*Brantl 1837*).

Zformovaly se tu vlastně v zásadě dva typy archeologů – jeden zaměřený na povrchový průzkum a popis památek nemovitých (v praxi šlo ponejvíce o hradiště, vzácnější zaměření na mohyly se uplatnilo v jižních a jihozápadních Čechách), druhý preferující vykopávky (většinou sběratelé památek movitých). Generace mezi pozdním romantismem a pozitivismem podléhala v českém prostředí rozhodujícímu vlivu myšlení Jana Erasmia Vocela, jehož zájem o hradiště (v protikladu k nezájmu o terénní praxi) byl výrazný a ovlivnil jak jeho spolupracovníky v Archeologickém sboru (Beneš, Baum, Scheiwl), tak i žáky-posluchače (Špaček, Jelínek).

K témuž typu archeologů patřili všichni výraznější představitelé německé archeologie v Čechách. Vstupovali tehdy do oboru jako mladí studenti a je příznačné, že i jejich osudy sledují stejný směr jako u jejich českých vrstevníků. Tam pozorujeme, jak mnozí z Vocelových posluchačů (ze stejné generace jako mladí Němci), zaujatí jeho výklady o „keltických ohradách“ a staročeských hradech – už zmíněný Jan Karel Hraše, později Antonín Jaroslav Tille (1835–1896) a zejména nejnadějnější v tomto směru, samostatně myslící a zobecňující Karel Špaček (1838–1898) – se zaujatě věnují hradištím, dokud se nesrazí s realitou přechodu od studia k praktickému zaměstnání, odvádějícímu je od archeologie zcela jinam (první dva k pedagogickému, Špačka k právníckému povolání); tím jejich badatelská dráha končí.

U jejich německých protějšků vidíme stejný vývoj s jednou odchylkou: ti, kdo se zajímali o hradiště¹⁰⁵ – všichni byli členy VDGB – nevyšli z pražské filozofické fakulty, protože němečtí profesori jim podobné podněty neposkytovali a Vocelovy přednášky (třebaže později přednášel archeologická témata i německy) si nacionalisticky orientovaní němečtí studenti nezapisovali. I tak je ale pravděpodobné, že podnět pro ně přišel z této strany, protože všechna jejich činnost následuje těsně po publikaci Vocelovy studie o „keltických ohradách“, vydané v *Památkách archeologických* v roce 1865 a začleněné do prvního oddělení jeho *Pravěku* o rok později (*Vocel 1865* resp. *týž 1868*, 99–119), kterou prokazatelně znali a kterou začíná v české archeologii novodobá linie „pravěké kastelologie“.

Tento hlavní směr zájmu je docela zajímavý, když uvážíme, že Tacitem podložený názor o absenci hradišť u Germánů sdíleli na německé straně prakticky všichni. (Nepočítáme tu s romantiky, ochotnými připsat Markomanům třeba založení hradu Bezdězu – *Fährnich 1844*, 589.) U historických autorů se objevily výjimky, například v dějinách Čech od Karla Wilmarshofa (*1844*, 10) se dočteme, že sice není známo, zda Marobudum (dřívější keltské Bubienum) bylo v Bubnech či Bubenči u Prahy, „*jedenfalls bestanden auch bei den Markomannen nur einige umwallte Orte, welche /.../ in Kriegsfällen Widerhalt und Zuflucht darboten, während das Volk im Ganzen sich in einem wanderartigen Zustande befand /.../ noch nicht an den Boden gewurzelte Nomaden.*“ Z nejasného důvodu se sice mezi Němci objevovalo označení „Markomannenwall“ pro hradiště-oppidum u jihočeského Třisova, s nímž prý jako první přišel vídeňský

Obr. 26. Franz Xav. Maximilian Zippe.

104 Kněží hora u Katovic, Věnc u Lčovic, Třemšín, Třisov (rkp. cit. *Sklenář 1976*, 120).

105 O nich podrobněji *Sklenář 2012*, 526–529.

Obr. 27. Pohled na kamenné valy na Hradištanech u Teplic (Dressler – Kiemann 1867, 121).

Obr. 28. Hrob Wenzela Dresslera na Olšanských hřbitovech v Praze (foto autor 2023).

geolog a archeolog Ferdinand von Hochstetter,¹⁰⁶ ale střízlivější archeologové obou stran to považovali za stejně absurdní jako římskou věž na Zvíkově: „*Může-li soudnému člověku po zdravém rozvážení jasných těchto svědectví napadnouti, by po stavbách markomanských v Čechách pátral?*“ (Maloch 1855, 12).

Němečtí archeologové tedy germánská hradiště nehledali; lokality spojené či spojitelné s ranou českou historií přenechávali Slovanům, starší považovali s Vocelem za keltská, nebo připouštěli jejich neurčitelnost.

Nejvýznamnější postavení mezi nimi zaujímají dva přátelé, o jejichž činnosti a motivaci bohužel nevíme více než to, co uvedli ve své práci. Určujícím v této dvojici byl zřejmě Wenzel Dressler,¹⁰⁷ o několik let starší než celá generace zakladatelů VGDB (k nimž patřili), rozená kolem roku 1840. Rodák z Českolipska maturoval v Praze roku 1851, na zdejší univerzitě studoval práva a pak lékařství a ve sledované době byl již doktorem medicíny a chirurgie (promoce 1858); působil jako asistent na univerzitní klinice, vojenský lékař v roce 1866 a právě roku 1867 se habilitoval pro choroby hrtanu. V pražské německé společnosti byl znám jako autoritativní osobnost, vyhraněný pangermánský nacionalista a propagátor ryze německé tělovýchovy v Čechách (byl prvním předsedou spolku Deutscher Männer-Turnverein, založeného v Praze ve stejném roce 1862 jako český Sokol); významně působil při nacionalistickém rozštěpení tělovýchovných spolků a jejich těsném navázání na turnerské hnutí v Německu, především v postavení jakéhosi jejich „vzdělavatele“. Od roku 1867 byl i poslancem zemského sněmu.

Od počátku se také angažoval při vzniku VGDB. Již za studií měl zájem o antropologii a archeologii – v tomto směru přesněji o stará hradiště, za nimiž cestoval po Čechách; šlo o povrchový průzkum a popis, vykopávkami se nezabýval. Začal i s měřením lebek z pravěkých hrobů v duchu tehdy módní kranioetrie, výsledky však již nezpracoval, protože na konci roku 1868 předčasně zemřel na zápal plic; jeho zařízení pro měření lebek přešlo tehdy darem (odkazem?) do sbírek VGDB.

Jeho průvodcem na průzkumných cestách po různých krajích Čech byl výrazně mladší JUC. (1867 JUDr.) Johann Kiemann,¹⁰⁸ nejmladší syn zemského advokáta stejného jména v Praze. Během studia na právnické fakultě pražské univerzity kolem a po polovině 60. let navštěvovali spolu různá hradiště v Čechách a poznatky shrnuli v přehledné práci pro spolkový časopis (Dressler – Kiemann 1867). V době onemocnění pobýval Dressler ve venkovském sídle Kiemannovy rodiny v Bukové u Příbramě a nakonec v jejich domě v Praze,¹⁰⁹ kde zemřel.

106 Dressler – Kiemann 1867, 197; srov. Sklenář 1972; *týž 2011a*, 341–342, heslo 803/1.

107 * 5. 12. 1832 Žandov (někdy mylně Štětí) – † 20. 12. (na hrobě 23. 12.) 1868 Praha. *Anonym 1869b*; Sklenář 2005, 146.

108 * 19. 11. 1844 Praha – † 10. 5. 1919 Praha. Jméno matky v matrice (Josepha Wlcžek) naznačuje smíšené manželství rodičů. Zpráva o úmrtí v MVGDB 58/1920.

Kiemann byl ve styku i s archeologem hradišť Franzem Olbrichtem, jenž na sklonku roku 1865 zaslal Vocelovi zprávu (nikoliv ovšem první) o „spečených valech“ na Kněží hoře u Katovic, již označuje jako „*Mittheilung eines jungen mir befreundeten Alterthumforschers*“.¹¹⁰ V jeho případě šlo však spíše jen o intelektuální zábavu pod vlivem staršího druha Dresslera, po jehož smrti se už archeologii nevěnoval. Provozoval v Praze advokátní praxi a v 80. letech byl delegátem zemského správního výboru ve správním výboru Společnosti Musea král. Českého (NM), kde se vyznamenal tím, že jako bojovný německý nacionalista při dvojjazyčném úřadování odmítal podepsat českou verzi protokolů.

Tito dva mladí zájemci tedy v roce 1867 sestavili na základě vlastního cestování jakýsi skromnější protějšek Vocelovy práce. Jejich pojednání obsahuje popisy a plánky celé řady českých hradišť – těch, která autoři navštívili v rámci vlastního průzkumu nápadných hor (jak píše o návštěvě Blaníku, „*nachdem wir vergebens so manche Höhe im nördlichen und südlichen Theile des Landes nach künstlichen Steinwällen durchsucht hatten*“), i těch, o nichž získali informace z Vocelova *Pravěku* – jakkoli jim vadily jeho občas tradičně romantizující popisy „*im Genre poetischer Stylübungen*“: k prvním patří Hradec u Dobříše, Plešivec, Hradišťany, Feuermuer u Lysce, Třemšín, ke druhým Žďár, Březina, Burgberg u Černovic, Vladař, Stradonice, Kněží Hora, Svákov, Bukovec.

Málokterá část přináší nová a neznámá fakta (nejspíše ještě lokality v německém pohraničí); spíše šlo o zpracování této archeologicko-vlastivědné problematiky pro německé krajany v jejich vlastním časopise. Od běžných popisů se však Dresslerova a Kiemannova práce liší snahou o určité zobecňující závěry, třebaže vyslovené s vědomím omezení plynoucího z úrovně dosavadního poznání. Ty stojí za pozornost.

Hradiště mohla mít podle nich i funkci obrannou, ačkoli se k ní nehodí – jsou příliš rozlehlá, dobře přístupná a špatně opevněná, ale smysl ohrazení musel být spíše jen symbolický – šlo o veřejná shromaždiště kulturní a společenská (Tempelbezirke) s využitím spíše krátkodobým. Pokud šlo o stáří a národní příslušnost, projevuje se v jejich úvahách vliv okolnosti, že navazovali na Vocelovo pojetí „keltských“ (předslavanských, pravěkých) hradišť, a znali tedy vlastně jen hradiště s kamenitými valy, umístěná na horách. Jakožto stavby z kamene je spojovali se západoevropskými megality, a protože nejnovější názory zpochybňovaly tradiční spojování megalitů s Kelty (někdy už s despektem označované jako „Universalvolk“, jemuž se módně připisuje všechno) – také oni proti Vocelovi a jeho informátorům (s čestnou výjimkou F. J. Beneše) namítají, že jde patrně o stavby mnohem starší. Germánské nejspíše také nebyly, protože Germáni neznali kamenné kultovní objekty, slovanské ovšem také ne (nutno konstatovat, že stať je místy dosti protičeská). Autoři strážlivě uzavírají, že původ hradišť zatím nelze určit, protože předhistorické poměry „Ostdeutschlandu“ (tj. Čech) jsou nejasné. Je třeba sbírat materiál, dosud prakticky nevyužitý, sepisovat jej (jako Bonstetten megality), a jejich skromný příspěvek má upozornit čtenáře i členy spolku, aby jej rozmnožili.

Podnícen touto publikací a výzvou, vydal se Ludwig **Kleinwächter**,¹¹¹ student lékařské fakulty a podle vlastních slov nováček v archeologii, hned v létě 1867 pátrat po hradištích ve Středohoří od Třebenic k Litoměřicům. O svých výsledcích napsal článek, nesoucí zcela stejný název (*Kleinwächter 1869*). V něm popsal dvě lokality, které Dressler s Kiemannem neuvádějí: „kolosální“ opevnění pravěkého a raně středověkého hradiště Hrádku mezi Velkými Žernoseky a Libochovany a raně středověkou Vlastislav, kterou označil za pohanské obětiště vzhledem k tomu, že se tam vyorávají střepy, kosti a uhlíky.¹¹²

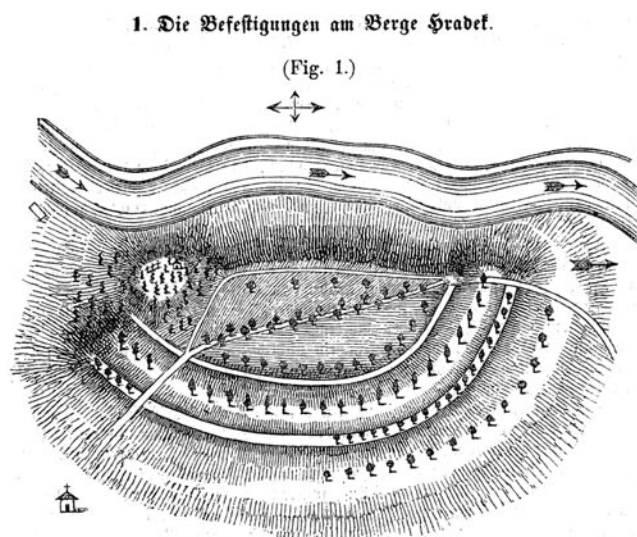
Nebyly to objevitelské cesty, ačkoli se Kleinwächter zřejmě domníval, že lokality objevil. Hrádek i Vlastislav už znali a popisovali jiní (Brantl, Olbricht, Vocel, Hraše), on je však poprvé popsal velmi po-

109 Dům čp. 934/I na severní straně Staroměstského náměstí, v ústí budoucí Pařížské třídy.

110 F. Olbricht J. E. Vocelovi, Bohosudov 25. 10. 1865 – Archiv NM, fond Archeol. sbor, kart. 2, č. 85. Viz *Sklenář 2011a*, 115–116. Z textu není patrné, zda určení „*kelto-markomannische Zeit*“ pochází od Kiemanna či Olbrichta.

111 * 15. 11. 1839 Praha – † 11. 4. 1906 Černovice (dnes Černivci, Ukrajina). *Sklenář 2005*, 289.

112 Srov. *Sklenář 2011a*, 161–165, heslo 383/1 (Libochovany-Hrádek) a 354–355, heslo 848/1 (Vlastislav). Srov. *Čtverák et al. 2003*, 177–179, 340–342. O historii výzkumů Hrádku podrobně *Sklenář 2009*.

Obr. 29. Plánek hradiště na Hrádku u Žernosek na Lito-
měřicku (Kleinwächter 1869, 161).

připomněl ani její v českém prostředí obecně uváděnou souvislost s pověstí o lucké válce.

Nelze říci, zda měl Kleinwächter v úmyslu zabývat se podobnými památkami dále, jak by se zdálo z poměrně hlubokého zaujetí uvedenými místy. Krátce nato jej ale zaměstnání natrvalo odvedlo z Čech do tehdy rakouské Bukoviny, kde se stal profesorem porodnictví na univerzitě v Černovicích a k archeologii se už nevrátil.

Z řady těchto přechodných a krátkodobých zájmů vybočuje badatel, který z hradišť učinil natrvalo těžiště svého archeologického zájmu. Již výše představený Julius Ernest Födisch se k nim obrátil v době, kdy po smrti hraběte Eugena Černína z Chudenic v roce 1868 skončil se svými povinnostmi vůči černínským zaměstnavatelům, nakrátko odešel učit do Prahy a roku 1870 pak do Litoměřic jako profesor na učitelském ústavu, Tady se také ujal funkce konzervátora památkové péče, i když kupodivu ne pro tento region;¹¹⁴ kromě toho se stal dalším historikem a archeologem tohoto města z řad členů VGDB.

Hradišti se zabýval už v černínském období, kdy měl poměrnou volnost cestovat při svém zaměstnání – mohl se například v květnu 1867 vypravit až do jihočeských Strakoníc, aby s tamním badatelem Augustem Česlavem Ludikarem navštívil nedaleké Hradiště u Libětic, o němž prý chtěl cosi napsat (asi v rámci chystaných pojednání o hradištích); tady dokonce krátce kopal a u paty vnějšího valu narazil na kulturní vrstvu.¹¹⁵ Jednotlivým lokalitám se ale až na výjimky¹¹⁶ nevěnoval, protože to mu jeho zaměstnání nedovolovalo. Uveřejnil vlastně jen ze začátku zprávu o valech na Vladaři (česky v *Památkách archeologických: Födisch 1867b*) a na závěr života příspěvek o Hrádku u Žernosek/Libochovan (*Födisch 1874a*). V jeho možnostech ovšem bylo shromažďovat informace o hradištích a shrnovat je do přehledných studií, věnovaných postupně lokalitám se spečenými valy (*Födisch 1868b* – původně přednáška ve vídeňském Alterthums-Verein 12. 2. 1867), s kamennými valy (*Födisch 1868c*) a nakonec hradištím v Čechách všeobecně (*Födisch 1872*). Pomáhala mu okolnost, že na rozdíl od ostatních zmíněných ně-

drobně a doprovodil plánkem – zejména Hrádek, který vysvětlil jako opevněné vojenské ležení určené k ovládnutí labského údolí a toku, nebo útočiště okolního obyvatelstva, obývané jen v určitých obdobích.

Pro určení doby zbudování a národní příslušnosti budovatelů nenacházel dostatek podkladů, ponechal je tedy bez komentáře, ale na závěr uvedl: „*Einige Monate später, nachdem dieser Aufsatz bereits beendet, las ich in einem českischen Journale, dass dieser Platz vor kurzem von einigen Alterthumsforschern, die von Seiten des českischen Museums dazu abgesandt wurden, besucht wurde und, wenn ich nicht irre, dass Professor Wozel diesen Platz als eine Festung der alten Letoměřicen erkannte.*“¹¹³

Zato opevnění u Vlastislavi popsal stručněji bez jakýchkoli závěrů a celkem logicky ne-

113 Němečtí badatelé kladli „*Župenburg Lutomiricz*“ obvykle na dómský pahorek v Litoměřicích (tak zejména Julius Lippert 1867; *týž* 1871 – definitivní verze dějin města; jeho předchůdce v tomto tématu Vinzenz Berthold věděl dokonce, že na této výšince nedaleko dómu sv. Štěpána založil už Lidomír, pravnuke Kroka II., svůj hrad, z něhož prý jsou ještě vidět stopy zřícenin (Berthold 1854, 5), a tamtéž hledal středisko kmene „Luthomirici“ i Julius Ernest Födisch (1871b, 4).

114 Sklenář 2011b, 20.

115 Ludikar Vocelovi in litt., 30. 5. 1867; *Födisch 1868b*, XXXV. Viz Sklenář 2007b; *týž* 2011a, 156–157, heslo 376/1.

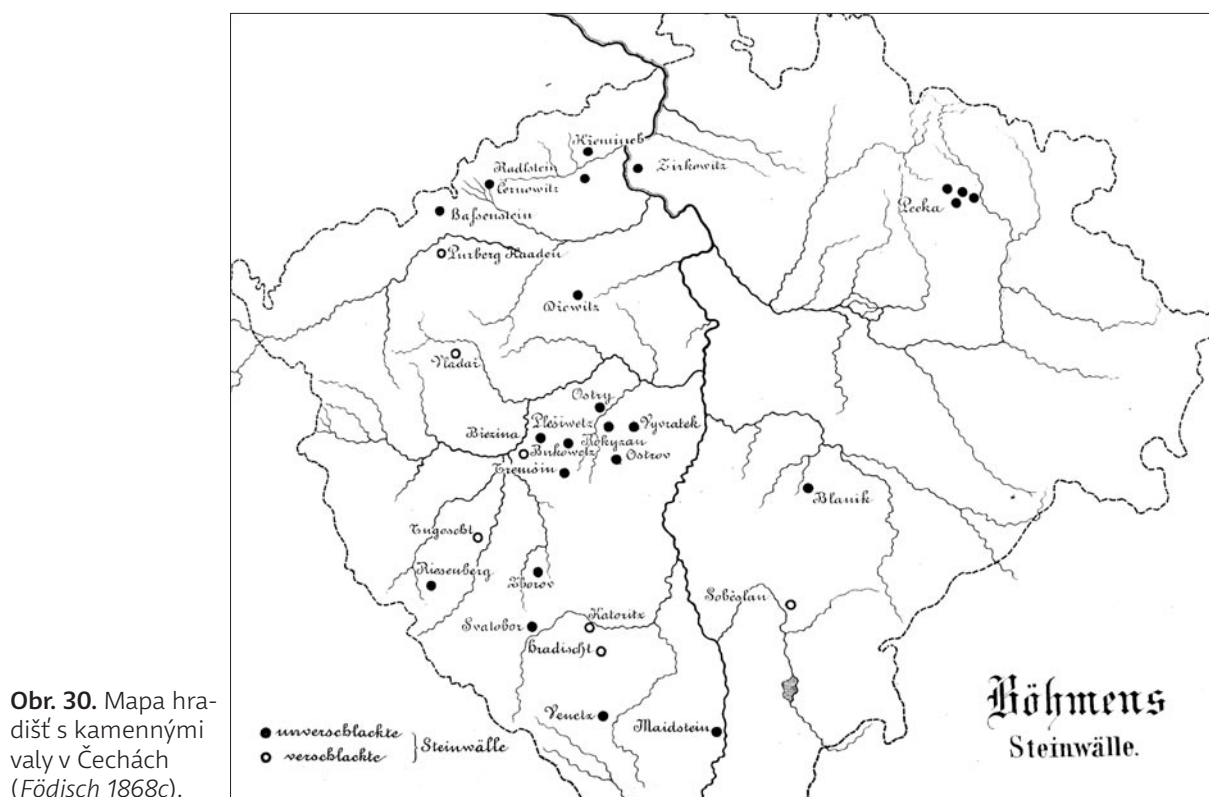
116 Vladař u Žlutic – *Födisch 1867b*, Hrádek u Žernosek/Libochovan – *Födisch 1874a*. Vlastní sondáže provedl Födisch po polovině 60. let pouze na Vladaři a na zmíněném Hradišti u Strakoníc/Libětic, patrně i na Kněží hoře u Katovic (o tom *Födisch 1868b*, XXXV–XXXVI).

meckých autorů znal dobře českou literaturu o hradištích. Tyto práce, jež Födisch označil za „*die wichtigsten Resultate meiner Forschungen*“ (Födisch 1868b, LXXIV), vytvořily spolu se souběžnými pracemi Vocelovými základní fond poznatků z průzkumu a výzkumu českých hradišť v právě končícím období romantismu. Šlo sice ve Födischově případě o kompilace, ale nesporně velmi užitečné pro budoucí výzkum.

Doplňkem a protějškem k nim je Födischova recenze současného spisu saského amatérského badatele o hradištích, hejtmana Oskara Schustera, psaná z vojensko-strategického hlediska.¹¹⁷ Schuster vytváří hypotézu, že všechna hradiště musí být dílem jednoho národa, projevujícího válečnické nadání a zkušenosti, tedy ovšem Germánů, protože Slované zde na počátku dějin ještě nebyli; hradiště v Sasku, Lužici a severních Čechách tvoří podle Schustera provázaný systém na obranu proti kočovníkům ze severu a východu (= Slovanům). Födisch knihu se sympatií oceňuje a upozorňuje na ni vzhledem k potřebě probudit smysl pro archeologii v německém obyvatelstvu Čech, protože Čechové na těchto otázkách už dávno pracují – ovšem ve svém nacionálním duchu, takže v jejich výsledcích je víc falešného než skutečného. Naráží tím zřejmě na partie Vocelova *Pravěku*, týkající se Germánů.

Patrně jako určitá reakce na Vocelovy názory vznikla i přehledná práce, ve které Födisch přiblížil čtenářům časopisu fond a problémy hradišť v Čechách, zejména ovšem v „Deutschböhmen“ (Födisch 1872). Probral jejich otázky systematicky od (po)místních jmen přes stavbu až po typologii (více o tom Sklenář 2012). Napočítal a uvedl z Čech 32 hradišť s valy kamenitými a 54 s hlinitými náspy. U těch prvních na rozdíl od Dresslera a Kiemanna střízlivě nehledal spojitost s megality, spíše je chápal jako středoevropskou náhradu za ně, a rovněž – snad i díky své konzervátorské funkci – jako památky dávného (užitkového, nikoli uměleckého) stavebnictví.

V této souvislosti je třeba jmenovat ještě jednoho badatele, tentokrát profesionála a skutečného odborníka (zároveň výrazného německého nacionalistu), ovšemže rovněž člena VGDB. Jde o architekta novogotického směru a historika umění Bernharda Gruebera,¹¹⁸ jenž byl podobně jako Höfler, ale už

Obr. 30. Mapa hradišť s kamennými valy v Čechách (Födisch 1868c).

117 Schuster 1869, rec. Födisch v MVGDB 8, 1870, Liter. Beilage 1–2 pod šifrou F.

118 * 27. 3. 1807 Donauwörth – 12. 10. 1882 Schwabing. O něm Anonym 1883; Chevalier 1906; Benda 1986, 112–119; Laštovičková 2008; Vlček 2017.

Obr. 31. Bernhard Grueber.

dříve (1844) povolán z Bavorska na pražskou uměleckou akademii na místo profesora architektury a dějin umění. Až do roku 1874 byl pak profesorem stavitelství na pražském technickém učení (po rozdělení na jeho německé větvi). Podle jeho návrhu byl postaven zámek Hrádek u Nechanic na Hradecku pro Vocelova žáka a přítele hraběte Jana Harracha, později významného činitele Národního muzea.

Příležitostně psal sice také o archeologických nálezech ve sbírce VGDB (*Grueber 1866*), ale jeho hlavním zájmem byla středověká architektura včetně hradů, k nimž z „genetických“ důvodů přibral i hradiště (*Grueber 1856*). Na konci roku 1856 byl v první vlně konzervátorů památkové péče jmenován korespondentem Ústřední komise pro Čechy a v této funkci hned vyslán spolu s J. E. Vocelem na aktuálně ohrožený Tetín, o jehož památkách raně středověkých i pozdějších podali oba společně první odbornou zprávu,¹¹⁹ mj. zachytili stopy valového opevnění i strukturu valů a sběrem získali řadu archeologických nálezů. Jejich jednorázová spolupráce byla ovšem dána akcí vyžádanou vedením Ústřední komise a pokračování neměla.

Pokračoval však Grueberův zájem o hradiště v Čechách, vrcholící v rozsáhlejší práci o dějinách zdejšího středověkého umění, uveřejněné souběžně s Födischerovou syntézou.

V její první části (*Grueber 1871*) byl podán přehled poměrů v před slovanských Čechách v raném středověku; část II.4. pak *Grueber (1872)*, jenž prý navštívil a dokumentoval řadu hradišť v Čechách, věnuje přímo hradištím (Heidenschanzen, Wallburgen) jako předchůdcům hradů („befestigte Plätze als die Vorbilder des Burgenbaues“) – jak obecně, tak vybraným objektům, které měly podle něj zřejmý vliv na pozdější stavbu hradů (Třemšín, Plešivec, Hradištiny, Blaník, Kněží horu). Stojí také za zmínku, že střízlivě vyvracel tradiční (také Vocelův) názor o možném římském stáří Černé věže na hradě v Chebu (*Grueber 1863*). Naproti tomu věřil se Schusterem, že „Erd- und Steinwälle /.../ offenbar ein zusammenhängendes Befestigungs-System bildeten und von einem kriegskundigen Volke ausgeführt wurden.“

Födisch byl poslední aktivní ze zájemců o archeologii v zakladatelské generaci šedesátých let, pracující na odbornější úrovni, a jediný skutečný archeolog mezi nimi. (Odborníkem v moderním smyslu, i když ne právě v archeologii, byl přírodovědec, který se ve spolku přímo neangažoval, ačkoli byl jeho členem: Gustav Carl **Laube**,¹²⁰ geolog a paleontolog, od roku 1870–71 profesor na pražské univerzitě i technice. V 80. letech se věnoval i paleontologii pleistocénu a zúčastnil se počátků výzkumu paleolitu v Čechách – toto jeho působení však spadá už do následujícího období nastupujícího pozitivismu.)

Absence archeologické odbornosti byla ještě zřetelnější v druhém spolkovém středisku historicky zaměřených německých pracovníků – Severočeském výletním klubu (**Nordböhmischer Excursions-Club**), ustaveném v České Lípě roku 1878.¹²¹ Jestliže VGDB byl zamýšlen jako sdružení pro historiografickou práci, tento klub se stal – pokud jde o kulturní činnost – na dlouhá léta centrem německé vlastivědy (včetně historického místopisu a zpráv o archeologických nálezech), provozované téměř ve-

119 *Vocel – Grueber 1858*. O této akci v rámci historie zkoumání Tetína *Sklenář 2011a*, 335–336, heslo 782/6; *týž 2017b*; podrobně pak *Horáček 2021*.

120 *9. 1. 1839 Teplice – † 12. 4. 1923 Praha. *Macek ed. 1989*; *Sklenář 2005*, 340–341.

121 Jeho historii lze najít v MNEC 41, 1918, 36–47.

směs amatéry. Tomu sloužil i jeho časopis, nazvaný opět jednoduše Zprávy (*Mitteilungen des Nordböh-mischen Excursions-Clubs* – MNEC).¹²² Činnost tohoto spolku se však už netýká období počátků archeologie v Čechách.

Vztahy k české archeologii

Již několikrát narazil tento výklad na problém vztahů začínající českoněmecké historiografie a archeologie k pokročilejšímu vývoji těchto disciplin na české straně a k jejich představitelům osobně. Především byla zmíněna všeobecná motivace křivdy pocíťované vůči českému národnímu dějepisce, líčícímu a dokládajícímu dějiny země pouze z hlediska českého živlu, zatímco německá strana byla přesvědčena jednak o původnosti germánského osídlení staršího než české, za druhé pak o určující roli německého živlu v kulturním i hospodářském rozvoji země ve středověku (počínaje přijetím křesťanství z německé strany).

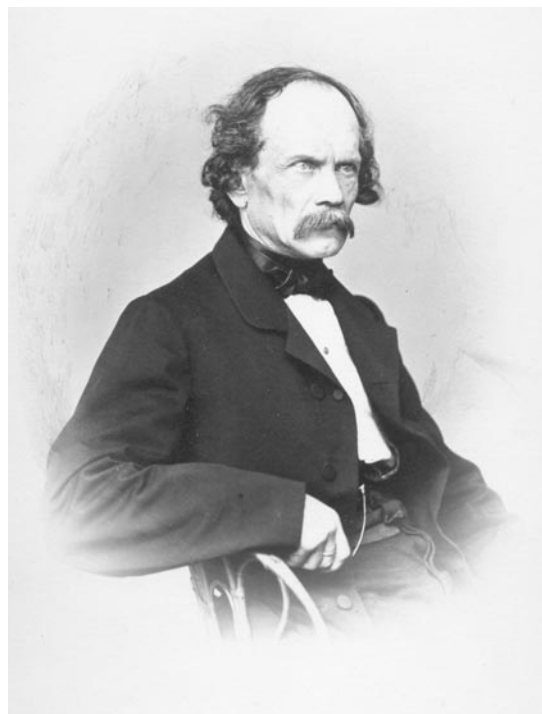
Anonym 1869a v MVGDB vyčítá české archeologii (i historiografii obecně), že mínění vlivných osob (míněn Palacký) jsou pro ni důležitější než nezávislé názory, že povinně dodržuje „*nationale Parteidisziplin*“ a chybí v ní kritika, takže k jejich závěrům musí historik „*mit grausamer Skepsis gegenübertreten*“. (Že jejich německé protějšky dodržovaly stejnou disciplínu, bylo ovšem v pořádku, protože pravda byla na jejich straně; obě strany si ale v tomto směru neměly co vyčítat.)

Vyčítá se především, že česká historiografie nemluví o Markomanech buď vůbec, nebo pejorativně, jako zásadní se klade otázka, které oblasti Čech lze považovat za „*urdeutsch*“ a zda a jak dlouho se v nich po opanování země Slovany udrželi Germáni.¹²³

Ve vzájemném národnostním poměru raných archeologů obou stran v Čechách se samozřejmě odráží obecná situace ve společnosti, a můžeme tedy snadno rozlišit období před a po roce 1848. Jak se měnilo a vyhraňovalo společenské ovzduší, může doložit příklad již zmíněného přírodovědce prof. Augusta Emanuela Reusse, jenž v roce 1850 spolupracoval s prof. Vocelem při určování suroviny kamenných nástrojů ze sbírek Národního muzea (*Sklenář 2015*), ale ve vedení muzea pak stál v čele německé strany a opustil své postavení v Přírodovědeckém sboru NM, který roku 1853 spoluzakládal, na protest proti jeho počestování.

Stojí přitom za povšimnutí, že „*říšští*“ Němci, počínaje prof. Rudolfem Virchowem jako hlavou německé archeologie v 70. a 80. letech (ale i další přední osobnosti – např. berlínský Albert Voss), dovedli s českými archeology komunikovat jako rovný s rovným v přátelském duchu, publikovat jejich příspěvky ve svém tisku; nebyli zatíženi konkurenčním zápasem ani dědičným nepřátelstvím, ovlivňujícím postoje českých Němců.

Pro generace působící v archeologii ve 20. a 30. letech tento problém ještě v podstatě neexistoval – můžeme připomenout spolupráci F. A. Hebera s Antonínem Vánkomilem Malochem, přesahující od hradů

Obr. 32. August Emanuel Reuss.

122 Bibliografii archeologických a příbuzných příspěvků v něm uvádí Sklenář 1996, 12–21.

123 Např. recenze Voceleva *Pravěku* (*Lippert 1869*) či už předtím německého vydání *Zapovy* *Illustrované kroniky* (MVGDB 1, 1863, 30–33). Polemiku ve věci nejstaršího osídlení vedli kromě výše jmenovaných např. *Weber 1864*; *Ressel 1865*.

k hradištím, spolupráci Matyáše Kaliny z Jäthensteinu s Karlem Brantlem (ostatně též spolupracovníkem Heberovým), jenž z Kalinova návodu neúspěšně pátral po „pohanských starožitnostech“ v okolí Dokes na Českolipsku, nebo s hornolůžickým učeneckým okruhem prostřednictvím žitavského duchovního Christiana Adolfa Peschecka (1787–1859), což ovšem byl česky citící potomek náboženských exulantů z Královéhradecka. Franz Olbricht ještě v 60. letech stál mimo okruh VGDB a spolupracoval výhradně s pražským Archeologickým sborem (1862 zvolen jeho dopisujícím členem), zejména přímo s prof. Vocelem, jemuž předával své rukopisné práce¹²⁴ tak, jak je na základě svých cest po Čechách sepisoval, a dokonce se často objevoval na schůzkách Sboru.

Jestliže svobodnější počátek 60. let po pádu absolutismu dovoľoval ještě určité naděje, pak další vývoj – válka a pruská okupace 1866, vznik dualismu 1867 a následné bouřlivé projevy zklamáných ambicí na politické vyrovnání s Čechy, 1871 vznik Německé říše po vítězství nad Francií, která měla české sympatie, a pád Hohenwartovy vlády jako víceméně poslední naděje na spravedlivější úpravu vnitrostátních poměrů dovršily cestu od možného porozumění k reálné oboustranné rozhořčené nenávisti mezi národnostmi v Čechách, odrážející se i v prostředí historické vědy – zejména u mladší německé generace zakladatelů a členů VGDB, kde hromosvodem otevřeného a nesmiřitelného nepřátelství byl Palacký (zčásti kvůli „holubičímu“ obrazu starých Čechů) a jeho hlavním protivníkem už nebyl Höfler, nýbrž mladší Schlesinger a Lippert.

Lippert se také ujal kritiky Vocelova Právěku země České, přičemž se ovšem soustředil na druhou, slovanskou část. Zatímco čeští posuzovatelé v těžké politické situaci, v níž se národní tábor nacházel, vítali tradiční pochvalný obraz starých Slovanů-Čechů jako příspěvek „*k posílení národa českého, který se v urputném boji nachází, háje práv svých odvěkých proti nepřítelům rozkaceným*“ tím, že dokládá vysokou úroveň jejich dávné společnosti a kultury, zatímco soudobí Němci „*ve stanech na chvíli stlučených anebo v dutých stromech a v slujích skalních přebývající, lovem a válkou se živili*“ (Kalousek 1868), z německé strany zaznívala naopak kritická slova, zčásti oprávněná, zejména proti výkladům o „rajském stavu“ praslovanském („*die palacký'sche Wolfs- und Schafsvölkertheorie*“) a rozsáhlému využití *Rukopisů*, které tuto druhou část Vocelova díla skutečně v leccěms znehodnocují.

(Na druhé straně však nechybělo ani uznání. Autor píšíci do MVGDB pod šifrou A...z...r. /1866/ posuzuje Vocelovu práci o praslovanské kultuře na podkladě tzv. linguistické paleontologie /*Vocel 1864*/, jejíž výsledky Vocel převzal i do *Právěku*; varuje před ukvapeným užíváním této metody, ale s uznáním práci oceňuje jako „*ein beachtungswerther Versuch, dem überdies die Ehre der bahnbrechenden Initiative gebührt*“.)

Spravedlivě příznějme, že Lippert ani Schlesinger nebyli nepřáteli nenávistnými a nesmiřitelnými, jací se jinak objevovali v kruzích německé zemské politiky. Obecně na stránkách spolkových *Mitteilungen* (ovšem kromě útoků proti Palackému a některých dalších výpadů) téměř nenacházíme nenávist a bojovný šovinismus, později se dokonce objeví věkem zřejmě zmoudřelé hlasy pro smířlivé soužití a hledání společného (takový byl např. projev L. Schlesingera na oslavě 25. výročí spolku v Německém kasinu v Praze 1887), zároveň ale trvá pocit ohrožení českou většinou (latentně považovanou za inferiorní), otevřeně nepřiznávaná obava ze ztráty vládnoucí pozice v Čechách a z toho plynoucí potřeba burcovat nacionalistické vědomí u českých Němců.

V tomto období už nebylo mnoho českých Němců, kteří by k české straně nacházeli cestu, spíše šlo o případy atypické. Takovým, i když ke konci života přece jen protičeským, byl historický spisovatel se zájmem o archeologii August Anton (pseudonym Gustav Thormund) (**Legis-**) **Glückselig**¹²⁵ poněkud svérázný badatel a zemský vlastenec, nedostudovaný historik z pražské univerzity, jenž nebyl členem VGDB ani Archeologického sboru. Obsáhlou statí o Vyšehradě (*Legis Glückselig 1849*) uzavřel předčasně osiřelé Heberovo dílo o hradech a rovněž ve svém krátkce vycházejícím, v podstatě autorském sborníku *Illustrirte Chronik von Böhmen* (*Legis Glückselig red. 1853–54*) uveřejnil řadu článků týkajících se „právěku“ i archeologie, ať už šlo (v posledním titulu) o stati věnované mytickým postavám starých českých

124 Největší z nich byly *Betrachtungen uiber die ältesten Denkmäler Böhmens vorkristlicher Zeit, ihre Zwecke, und die Völker welchen sie angehören* (nedat., Archiv Národního muzea, fond Archeologický sbor, kart. 3, č. 288).

125 * 19. 6. 1806 Praha – † 28. 1. 1867 Praha. *Zouhar 2012*.

pověstí či osobám historickým,¹²⁶ nebo lokalitám a nálezům pravěkým,¹²⁷ středověkým¹²⁸ či domnělým, ač tehdy za pravé uznávaným.¹²⁹

Podobně jiný spisovatel, Ludwig/Ludvík Ritter von **Rittersberg**/z Rittersberka (1809–1858),¹³⁰ jenž se také dotkl archeologických námětů (*Rittersberg 1857a,b*): ačkoli syn Němce a Belgičanky, vyrostl v (zemsko)vlastenecky orientovaném prostředí, stýkajícím se s význačnými Čechy („Freund Palacký“) a v mladším věku těžce nesl, že neumí řádně česky; zajímavý je závěr jednoho z dopisů českému básníku a spisovateli Karlu Aloisu Vinařickému, pokud vím, nikde necitovaný: „*Bitte mich mit einigen Zeilen gü-tiger Antwort (a to sice v zlatém českém mateřském jazyku, kterýho já německý hňup řádně psát neumím) zum Beweise /.../*“,¹³¹ jako další důkaz, že německý písemný projev v „předběznové“ době není směrodatný pro zařazení pisatele. (Ostatně ve 40. letech začal Rittersberg psát a podepisovat se česky a zemřel jako uznávaný český literát.)

Sem spadají i zájemci o archeologii z řad vyšší šlechty, která celkem přirozeně bývala nad národnostní spory povznesena. Tady musíme jmenovat především hraběnku Elišku **Šlikovou/Schlikovou**,¹³² výjimečnou, na své prostředí mimořádně vzdělanou ženou z rodiny původně německé, ale v Čechách dávno zdomácnělé, známou svými styky s významnými českými umělci a učiteli (mj. Dobrovským či Palackým, J. V. Hellichem). Její zájem o archeologii se rozvinul především stykem s Matyášem Kalinou z Jäthensteinu, jenž koncem 30. let 19. století navštěvoval šlikovské sídlo – zámek Kopidlno v době příprav svého díla o českých pravěkých a raně středověkých hradištích. Ona sama prováděla v okolí drobné vykopávky a podávala Kalinovi zprávy o nálezech, jimiž přispívala do sbírek jemu i pražskému Vlastenskému (Národnímu) muzeu. Zatímco Kalina se stal jedním z klasiků oboru, na ni se zapomnělo úplně. Její přínos vědě byl ovšem skrovný, ale význam velký: byla to první žena v české a jedna z prvních ve světové archeologii.

Její korespondence je dalším důkazem, jak ošidné může být v tomto období etnické určování na základě němčiny v písemném projevu: na česky psaný dopis vlasteneckého spisovatele a básníka P. Karla Aloise Vinařického odpovídá v roce 1843: „*Ich wage es nicht Ihren schön geschriebenen Brief in böhmischer Sprache zu erwidern, weil ich fürchte, daß ich manche Fehler machen könnte; – doch glauben Sie gewiß, daß, wenn es auch deutsche Schriftzüge sind, sie doch aus einem echt böhmischen Herzen fließen.*“¹³³

Obr. 33. Hraběnka Eliška Šliková (Elise von Schlick).

126 Sámó und die Awaren in Böhmen (1, 193–195 s popisem hradiště u Česova), Drei Kapitel aus Böhmens Vorgesichte (2, 67–77 o Bójich, Markomanech a Češich)

127 Die Zelenitzer Spange (1, 679), Heidnische Begräbnisse auf der „Panenska“ und in Prag (2, 193–194), Der Podmokler Munzschätz (2, 52–55).

128 Der altböhmisches Fürstenstuhl (1, 54–55), Die Wysserader Teufelssäule (1, 442) aj.

129 Die Alterthümer von Kopanina (1, 674–675), Die Wysserader Opferschale (1, 679–680) aj.

130 *Opelik a kol. 2000*, 1253–1255.

131 Praha 16. 6. 1833 – *Slavík ed. 1909*, 7.

132 * 26. 1. 1790 Praha – † 14. 12. 1855 Praha. *Vojtišková 1959; Lenderová 2002; Sklenář 2005*, 568–569.

133 Hr. E. Šliková K. A. Vinařickému, Praha 6. 3. 1843 – *Slavík ed. 1909*, 472–473.

Obr. 34. Hrabě František Thun-Hohenstein mladší.

Do této skupiny můžeme dále zařadit děčínská hrabata **Thuny-Hohensteiny** – Františka staršího a mladšího, kteří zejména prováděli vykopávky na žárovém pohřebišti v (Děčíně-) Rozbělesích¹³⁴ a zdejší i jiné nálezy ukládali na děčínském zámku. Rodina byla nepochybně německá, ale zároveň se František mladší jako známý milovník umění a památek zapojil do činnosti pražských korporací – Jednoty vlasteneckých přátel umění a Společnosti Českého musea (v letech 1841–43 byl prvním předsedou Archeologického sboru).

Ještě více se v české archeologii angažoval říšský kníže Edmund Mořic **Clary-Aldringen**,¹³⁵ opět z německého (původně ovšem italského) rodu, ale povznesený nad národnostní spory měšťanské sféry. Měl hluboký zájem o archeologické památky a na zámku v Teplicích, středisku svého podkrušnohorského panství, budoval jejich sbírku.¹³⁶ Proto se také stýkal osobně i korespondenčně¹³⁷ s J. E. Vocelem jako nejvýznamnějším představitelem této vědy v Čechách; nakreslil mu dokonce plánek významné lokality u Bžan.¹³⁸ Od 40. let byl činným členem Společnosti Českého musea resp. Musea království Českého a přestože sám byl sběratelem, věnoval tomuto muzeu řadu nálezů,¹³⁹ zejména z okolí Bžan a Žalan u Teplic, kde na podzim 1865 dal provádět vykopávky hrobů (vedl je hospodářský inspektor teplického panství Josef Straka, jehož písemnou zprávu předal Vocelovi F. Olbricht).¹⁴⁰ V roce 1867 tu dokonce koupil celé pole s pravěkým pohřebištem, které dal prokopávat.¹⁴¹ Nejvzácnějším nálezem však byla bronzová naběračka s kolkem na rukojeti ze starší doby římské, nalezená u Lysce na Teplicku v roce 1858. O tomto nález¹⁴² podal Vocelovi zprávu Franz Olbricht prostřednictvím prof. Reusse v dubnu toho roku. Kníže jej pak sám přivezl do muzea Vocelovi; ač zprvu jen na ukázkou, nakonec jej muzeu věnoval.

Ale nejvýznamnější osobností na rozmezí mezi českou a německou archeologií ve vědeckých počátcích tohoto oboru byl zde už vícekrát uvedený Julius E. **Födisch**. Nepochybně pod vlivem svého zaměstnavatele hr. E. Černína z Chudenic a jeho okruhu, v němž druhým představitelem archeologie byl český vlastenec Karel Jičínský, vytvořil si v 60. letech vazbu na Archeologický sbor NM a jeho předsedu

Ale nejvýznamnější osobností na rozmezí mezi českou a německou archeologií ve vědeckých počátcích tohoto oboru byl zde už vícekrát uvedený Julius E. **Födisch**. Nepochybně pod vlivem svého zaměstnavatele hr. E. Černína z Chudenic a jeho okruhu, v němž druhým představitelem archeologie byl český vlastenec Karel Jičínský, vytvořil si v 60. letech vazbu na Archeologický sbor NM a jeho předsedu

134 *Böhm 1840; Sklenář 2011a*, 233–234 (heslo 565/1).

135 * 3. 2. 1813 Vídeň – † 21. 6. 1894 Teplice.

136 *Srov. Zápotocký 1961; Měřínský 1977–78; Budinský 1985*, 102. Archeologickou část sbírek při zámecké knihovně vytvářeli už jeho předkové, zejména z opakovaných náhodných nálezů u Bžan od poloviny 18. století (*Sklenář 2011a*, 39–40). Její zbytky jsou uloženy v Regionálním muzeu v Teplicích.

137 J. E. Vocel, deník III od roku 1854 (České muzeum stříbra, Kutná Hora, č. př. 123/2000) – různé záznamy od roku 1858. Dopisy – Archiv NM, fond Archeol. sbor, kart. 2, č. 182.

138 *Vocel 1845*, za str. 22; tamtéž i další záznamy o sděleních kn. Claryho.

139 Např. Trnovany-Hühnerberg, kde v srpnu 1858 pátral Vocel s claryovským hospodářským úředníkem Josefem Strakou, kníže tu pak dal kopat a část nálezů věnoval NM (*Sklenář 2011a*, 338, heslo 789/4); v r. 1865 daroval nádobu a bronzы od Bíliny (*Sklenář 2011a*, 23, heslo 19/10).

140 *Sklenář 2011a*, 42–44; t. 376–377, heslo 912/1–2.

141 Dopisy kn. Clary-Aldringena Vocelovi z 1. a 7. 11. 1865 – viz pozn. 137. Srovnáním s nálezem z vých. Pruska dochází pisatel k závěru o markomanském původu zdejších nálezů.

142 *Sklenář 2011a*, 178–179 (heslo 412/1).

prof. Vocela, s nímž byl v písemném styku a během příprav jeho *Pravěku* podával mu informace o nálezech na Žatecku a Podbořansku.¹⁴³ Z jeho prací hojně čerpal už ve svých prvotinách o „kamenných pomnících“ pravěku v MVGDB ke konci 60. let.

Födischův názor na českou archeologii té doby odpovídal ovšem obecnému mínění německé strany:

„Bis in die neueste Zeit hinein war die Behandlung der Archäologie in Böhmen fast ausschließlich in den Händen der Tschechen. Schon Kalina von Jäthenstein hat sich für den slavischen Ursprung der in Böhmen gefundenen Antiquitäten ausgesprochen und die celtischen Bojer geradezu zu Slaven gestempelt. Auch die anderen älteren Berichtestätter über archäologische Funde in Böhmen, wie Bienenberg, Dobrowsky waren für slavischen Ursprung. Die jüngeren tschechischen Forscher traten in die Fußstapfen der älteren, so Benesch, Wocel, von denen der letzte, der bedeutende und zum Theil auch noch vorurtheilsfreieste unter ihnen, dennoch in seinem „Pravěk země České“ den celtischen Bojer und der Urzeit, worüber wir nur äußerst wenig historisch Beglaubigtes wissen, 154 Seiten, den Slaven eine ganzen Band /.../, dagegen den deutschen Markomannen, die das Land Jahrhunderte lang in Besitz hatten, auf die bereits ziemlich viel historisches Licht fällt und die unter ihrem Könige Marbod eine ganz beachtenswerthe Stellung einnahmen, nur 58 Seiten widmete, von denen noch eine gute Anzahl von äußerst unfruchtbaren Exkursionen über Römisches, Etruskisches und die für deutsche Forscher längst abgethane Frage über die Ursprung der Steinmetzzeichen am alten Berchfried zu Klingenberg in Anspruch genommen werden. /.../“

„Die Tschechen legen einen großen Werth darein, ihre Arbeiten auf archäologischem Gebiete nur in selbständigen tschechischen Werken oder in Zeitschriften, so in den dem Untergange nahen „Památky“ niederzulegen; sie haben sich dadurch den Weg zu weiterer Verbreitung selbst abgeschnitten, denn niemand nimmt Rücksicht auf ein Werk, das nicht in einer der großen Cultursprachen Europas geschrieben ist /.../“ (Födisch 1870, 269.)

Födisch byl vždy kritický ke slovanskému nadšení českých archeologů a historiků (aniž si uvědomoval, že jde o zrcadlový obraz původně vyvolaný opačnou stranou), ale ve svých interpretacích se snažil zohledňovat slovanský podíl, protože bral v úvahu i dávné slovanské osídlení země. Nálezy ze Žatecka a Podbořanska, o nichž referoval, byl téměř vesměs ochoten připsat Lučanům, neboť nesou „entschieden slavisches Gepräge“ (Födisch 1866b, 121–122), aniž by tento pojem blíže objasnil; okolnost, že v nich chybělo železo, nakonec vysvětlil – „es müsste demnach die reine Bronzeperiode bei den Slaven Böhmens ziemlich weit heraufgerückt worden“, a v zemi je ještě mnoho nálezů, které to mohou změnit. Byl v tom tedy radikálnější než Vocel. Nejvíce ostatně spoléhal na studium lebek z hrobů a jejich kmenové příslušnosti, prováděné jeho přítelem dr. A. Weisbachem („krátké“ lebky s vyrovnanějším poměrem délky a šířky přičítala tehdejší kraniologie Slovanům, „dlouhé“ s délkou převládající nad šířkou Germánům).

Po roce 1868, po zakotvení ve VGDB a po přechodu do čistě německého a v té době stále silněji nacionalistického prostředí Litoměřic se jeho vztah k české archeologii samozřejmě vytratil; nacionalistickému nadšení, které vyčítal jiným, plně podlehl také. Stačí vzít do ruky jeho osvětově-propagační brožurku o německých kmenech v Čechách (Födisch 1873a), navazující na podobně nazvanou Schmalfussovu publikaci z roku 1851, kde Födisch snad podle vzoru českých kmenů vypráví o příchodu Němců do Čech a původu rozdělení do pěti geografických „kmenů“ od Šumavy po Slezsko s odlišnými nářečními, ale velkým posláním, tvůrčí silou a „deutsche urkräftige Seele“.

Obr. 35. Kníže Edmund Mořic Clary-Aldringen.

143 Archiv NM, fond Archeologický sbor, kart. 2, č. 183. Srov. Sklenář 2023b.

Přítom ale českou archeologickou produkci nadále sledoval a v referátu o Woldřichově zprávě o „mostecké lebce“¹⁴⁴ si stěžuje, že odborné archeologické práce v Čechách jsou stále vzácnější; Dobrovský, Kalina i Vocel sice vše připisovali Slovanům, ale zprávy o lokalitách a nálezích podávali spolehlivě, kdežto dnes produkce upadá. Přítom právě současná doba nástupu pozitivismu a „antropologizace“ otevírá před oborem nové možnosti, které si Födisch dobře uvědomuje:

„Freilich hat gerade diese Wissenschaft seit einem Jahrzehent einen vollkommenen Umschwung erfahren, sie ist mit den Doktrinen der Geologie, Anthropologie und vergleichenden Zoologie in innige Verbindung getreten und für die Archäologen auf dem heutigen Standpunkte der Wissenschaft hat dieselbe, menschliche oder thierische Knochen, die der frühere Sammler geringschätzend bei Seite warf, dieselben, ja häufig sogar einen höheren Werth als ein schöngeförmtes Töpfchen oder ein bronzenes Armband. Die Archäologie hat sich eben in die große Wissenschaft der menschlichen Culturgeschichte einfügen müssen.“

Tím ovšem správně postihl dočasnou depresi v české archeologii po smrti J. E. Vocela, jehož bohužel sám zakrátko následoval, aniž mohl přispět k tomu, aby archeologie v Čechách zachytila vlnu proměny romantické archeologie ve složku pozitivistické široce pojaté antropologie, již v čele stálo ve střední Evropě právě Německo. Jestliže národně česká archeologie v 70. a 80. letech zůstala se svou společenskovední (historickou) orientací poněkud stranou tohoto proudu, německá naopak vzhledem k národnostní a jazykové blízkosti měla jedinečnou příležitost připojit se k němu. Bohužel, i tady převládl konfrontační duch historické obce, odrážející jazykové spory v rakouské vnitřní politice (pokud ponecháme stranou geology spojené s odlišným, samostatným světem paleolitického výzkumu, jako byl G. C. Laube, jehož zájem o archeologické nálezy byl ale širší), a tak teprve v devadesátých letech 19. století se na německé straně opět objevuje jméno schopné srovnání s rozmachem generace Píčovy a Niederlovy: Robert von Weinzierl. Ale to už je další kapitola.

Literatura

- Anonym 1841:* Enthüllung des Přemysl-Denkmal auf dem Königsfelde bei Stadic. Prag 1, Nr. 161 (9. 10.), 659–661.
- Anonym 1861:* O životě obyvatelů střední Evropy v prvních dobách /.../. Lumír 11, 1170–1171.
- Anonym /= Födisch, J. E./ 1863:* b. tit. Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit 10, 450–452.
- Anonym /= Födisch, J. E./ 1864:* b. tit. Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit 11, 348–349.
- Anonym 1865:* Uiber die Abstammung der deutschen Bevölkerung. MVGDB¹⁴⁵ 3, 129–130.
- Anonym 1867:* Důležitý nález blízce Chomutova. Památky archeologické 7, 1866–67, 612.
- Anonym 1868:* b. tit. Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit 15, 372–373.
- Anonym 1869a:* Etwas von den Schwachen der böhmischen Archäologie. MVGDB 7, 84–86.
- Anonym 1869b:* Wenzel Dressler. MVGDB 7, 116–119.
- Anonym 1869c:* České stavby na jehlách. Památky archeologické 8, 1868–70, 313.
- Anonym /= Födisch, J. E./ 1870a:* Die archäologische Sammlung des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen. MVGDB 8, 269–271.
- Anonym 1870b:* Anthropologischer Verein in Prag. Correspondenz-Blatt der Berliner anthropologischen Gesellschaft 1870, 40.
- Anonym 1872a:* Ein neuer Neanderthalerschädel. Archiv für Anthropologie 5, 226.
- Anonym 1872b:* Menschliche Ueberreste aus dem Diluvium (?) in Böhmen. Correspondenz-Blatt der Berliner anthropologischen Gesellschaft 1872, 13.
- Anonym 1883:* Bernhard Grueber †. MVGDB 21, 273–277.
- Anonym 1888:* Die Festfeier zur fünfundzwanzigjährigen Bestande des Vereins am 11. Juli 1887. MVGDB 26, 1–25.

¹⁴⁴ *Woldřich 1873.* Ref. Födisch v MVGDB 12, 1874, Liter. Beilage, 68–69.

¹⁴⁵ MVGDB = Mittheilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen.

- Anonym red. 2001*: Reussové z Bíliny. Teplice.
- Ankert, H. 1909*: Julius Lippert. Sein Leben und Wirken. MVGDB 48, 361–384.
- Ankert, H. 1927*: Julius Lippert. Festschrift Leitmeritz 700 Jahre Stadt. Leitmeritz, 111–113.
- A...z...r. 1866*: Czechische Literatur. MVGDB 4, Lit. Beilage 119–122.
- Bachmann, A. 1898*: Constantin von Höfler. MVGDB 36, 381–410.
- Bachmann, A. 1900*: Ludwig Schlesinger. MVGDB 38, 345–352.
- Benda, K. 1986*: Vocelovi pokračovatelé a současníci. In: Chadraba, R. et al. (edd.), Kapitoly z českého dějepisu umění I. Praha, 106–122.
- Beránková, A. 2008*: Konstantin von Höfler na pražské univerzitě. In: Problémy dějin historiografie 8. Praha, 45–84.
- Böhm, F. J. 1840*: Bei Rosawitz 1839 entdeckte Aschenkrüge. Der Vaterlandsbothe I. 1, 18–20.
- Brantl, C. 1837*: Bergen, deren Gipfel mit Ringwällen umgeben sind. Zwölfter Jahresbericht des Voigtländischen alterthumsforschenden Vereins, 22–24.
- Brantl, C. 1841*: Die größten Erdwälle von Hradisst, auf der Herrschaft Kopidlno, im Bidschower Kreise Böhmens. Jahresberichte des Voigtländer Alterthumsvereines 16, 3–28
- Bräuer – Dolesch 1876*: Heidnische Begräbnisstätten bei Hostau und Bischofteinitz in Böhmen. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 6, 40.
- Budinský, P. 1985*: Archeologické nálezy z Litoměřicka a neznámých nalezišť ve sbírce teplického muzea. Teplice.
- Bukačová, I. 2002*: Kapitola z dějin české umělecko-historické topografie 19. století. In: Heber, F. A., České hrady, zámky a tvrze 1: Západní Čechy. Praha, 7–48.
- Cohen, G. B. 2000*: Němci v Praze 1861–1914. Praha.
- /Cori, E./ 1872*: Schreiben des Herrn Eduard Cori, Kanzlei-Director der Stadt Brüx, an Sectionsrath Ritter v. Hauer, betreffend den in der Nähe von Brüx gemachten Fund. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 2, 62–64.
- Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L. 2003*: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
- Čujanová-Jilková, E. 1978*: Historie archeologického bádání na Horšovskotýnsku. In: Výroční zpráva Okresního archivu v Domažlicích 1978. Domažlice, 54–62.
- D. H. 1823*: Die Langobarden in Böhmen. Der Kranz 3, č. 1, 11.
- Dobner, G. 1763*: Wenceslai Hagek a Liboczan, Annales Bohemorum e Bohemica editione latine redditi, et notis illustrati a P. Victorino a S. Cruce e Scholis piis. /.../ Pars II. Pragae.
- Dressler, W. 1867*: Aufruf. MVGDB 5, 211.
- Dressler, W. – Kiemann, J. 1867*: Die ältesten Baudenkmäler in Böhmen. Ein Beitrag zur Kenntniß derselben geliefert von /.../. MVGDB 5, 116–125, 195–203.
- Fährnich 1844*: Der Berg Bösig im bunzlauer Kreise. Prag 4, Nr. 145, 589–590 ff.
- Fehr, H. 2001*: Zur Geschichte der Gleichung „germanisch-deutsch“ (Sprachen und Namen, Geschichte und Institutionen). Archäologisches Nachrichtenblatt 4, 303–308.
- Festschrift 1902*: Festschrift des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen seinen Mitgliedern gewidmet zur Feier des 40jährigen Bestandes 27. Mai 1902. Prag.
- Födisch, H. 1959*: Dr. phil. Julius Ernst Födisch. Ein Vorgeschichts- und Volkskundeforscher aus dem Saazer Lande vor 100 Jahren. München.
- Födisch, J. E. 1865*: Fund bei Horzowitz in Böhmen. Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit 12, 183–185.
- Födisch, J. E. 1866a*: Pohřebiště a žaroviště v Žatecku. Památky archeologické 7, 1866–67, 62–66.
- Födisch, J. E. 1866b*: Heidnische Todtenfelder im Saazer Kreise in Böhmen. Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 11, 117–122.
- Födisch, J. E. 1866c*: Heidnische Gräber in Böhmen. Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit 13, 52–55.
- Födisch, J. E. 1866d*: Funde in Hügelgräbern in Böhmen. Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit 13, 339–340.
- Födisch, J. E. 1866e /šifra –φ–/*: Archäologischer Fund. Bohemia 39, č. 144 (19. 6.), 1737.
- Födisch, J. E. 1866f*: Sagen aus Petersburg und Umgegend. MVGDB 4, 120–123.
- Födisch, J. E. 1867a*: Pohřebiště blize Petršpurka v Žatecku. Památky archeologické 7, 1866–67, 322–323.

- Födisch, J. E. 1867b:* Kamenné valy na Vladaři. Památky archeologické 7, 1866–67, 599–600.
- Födisch, J. E. 1867c:* Alte Schlösser und Weinkeller in Böhmen. MVGDB 5, 34.
- Födisch, J. E. 1868a:* Hügelgräber bei Chotieschau in Böhmen. Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 13, XVII–XVIII.
- Födisch, J. E. 1868b:* Verschlackte Wälle in Böhmen. Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 13, XXXV–XXXVIII.
- Födisch, J. E. 1868c:* Die Steinwälle Böhmens. Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 13, LXXIV–LXXVIII.
- Födisch, J. E. 1868d:* Archäologische Funde in Böhmen. Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit 15, 391–395.
- Födisch, J. E. 1869a:* Felsensagen aus Böhmen. MVGDB 7, 69–83.
- Födisch, J. E. 1869b:* Die heidnische Todtenbestattung in Böhmen. MVGDB 7, 152–159, 196–201.
- Födisch, J. E. 1870:* Blicke in die Urgeschichte Böhmens. In: Deutscher Volkskalender für 1871. Prag.
- Födisch, J. E. 1871a:* Neuere archäologische Funde in Böhmen. Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 16, CXCIII–CXCIV.
- Födisch, J. E. 1871b:* Leitmeritz. Ein historisch-topographisch-statistischer Führer durch die Stadt und deren Umgebung. Leitmeritz.
- Födisch, J. E. 1872:* Die alten Wallbauten Böhmens. MVGDB 10, 186–203.
- Födisch, J. E. 1873a:* Die deutschen Stämme in Böhmen. (Sammlung gemeinnütziger Vorträge 13.) Prag.
- Födisch, J. E. 1873b:* Über städtische Museen. Leitmeritzer Zeitung 3, 29. 3. 1873, 153.
- Födisch, J. E. 1874a:* Der Steinwall am Berge Hradik bei Černosek in Böhmen. Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 19, 152.
- Födisch, J. E. 1874b:* Archäologische Funde im Elbethale. MVGDB 12, 233–236.
- Födisch, J. E. 1874c:* Beiträge zur archäologischen Fundchronik Böhmens. Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 19, 151–152.
- Födisch, J. E. 1875:* Geschichte Böhmens in Biographien und Kulturbildern. Leitmeritz.
- Franz, L. 1965:* Aus der Geschichte der ur- und frühgeschichtlichen Bodenforschung in Österreich. In: Franz, L. – Neumann, A., Lexikon ur- und frühgeschichtlicher Fundstätten Österreichs. Wien, 209–232.
- Fröhlich, J. 1974:* Archeolog Adolf Lindner. Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu 11, 263.
- Frost, K. 1867:* Pohřebiště v Křemýži a okolí. Památky archeologické 7, 1866–67, 505–512.
- Gramsch, A. 2007:* Ein Abriss der Geschichte der prähistorischen Archäologie in Deutschland: Genese, Entwicklung und Institutionalisierung. Das Altertum 52, 275–304.
- Gramsch, A. – Sommer, U. 2011:* German archaeology in context: an introduction to history and present of Central European archaeology. In: Gramsch, A. – Sommer, U. (eds.), A history of Central European archaeology. Theory, methods, and politics. Budapest, 7–39.
- Graves-Brown, P. – Jones, S. – Gamble, C. eds. 1996:* Culture identity and archaeology: the constitution of European identities. London.
- Grégr, E. 1858:* O lebkách člověčích vůbec a o slovanských zvláště. Živa 6, 223–242.
- Grueber, B. 1856:* Charakteristik der Baudenkmale Böhmens. Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 1, 184–200, 213–222, 241–247.
- Grueber, B. 1863:* Das schwarze Thurm auf der Kaiserburg zu Eger. MVGDB 1, 1862–63, č. 4, 3–8.
- Grueber, B. 1866:* Aus Prag. Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 11, XXXIII–XXXIV.
- Grueber, B. 1871:* Die Kunst des Mittelalters in Böhmen (I.). Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 16, I–XII.
- Grueber, B. 1872:* Die Kunst des Mittelalters in Böhmen (II.4.). Der Burgenbau. Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 17, CLXII–CLXII.
- Gummel, H. 1938:* Forschungsgeschichte in Deutschland. Berlin.
- Hakelberg, D. 2003:* Nationalismus einer Elite. „Heidnisches Teutschland“ und „vaterländische Altertumskunde“ in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: Vogel, E. – Napp, A. – Lutterer, W. (edd.), Zwischen Ausgrenzung und Hybridisierung. Würzburg, 15–35.

- Hallwich, H. 1872:* Zur Geschichte des Teplitzer Thales. MVGDB 10, 97–109.
- Hanka, V. 1824:* Dějiny České v kamenopisně vyvedených obrazích / Geschichte Böhmens in lithographisch ausgeführten Blättern. Prag.
- Hanka, V. 1850:* Obrazy dějin českých. Praha.
- Hanuš, J. 1910:* Mikuláš Adaukt Voigt, český buditel a historik. Praha. (Rozpravy České akademie pro vědy, slovesnost a umění, III. tř., č. 32.)
- Hanuš, J. 1921:* Národní museum a naše obrození I. Praha.
- Höfler, K. 1862a:* Festrede. MVGDB 1, 1862–63, č. 1, s. 5–12.
- Höfler, K. 1862b:* Rede zur Eröffnung des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen. Tagesbote aus Böhmen 11, č. 147 (28. 5.), 1–2.
- Höfler, K. 1862c:* Das Datum der Christianisierung Böhmens. MVGDB 1, 1862–63, č. 2, s. 3–4.
- Höfler, K. 1870:* Kritische Wanderung durch die böhmische Geschichte. V. Die älteste Zeit. MVGDB 8, 97–130.
- Horáček, J. 2021:* Tetín v hledáčku rané památkové péče. Památky středních Čech 35, 1–7.
- Houfek, V. – Okurka, T. 2014:* Das deutsche Museums- und Ausstellungswesen in Böhmen. In: Kaiserová, K. – Kunštát, M. (edd.), Die Suche nach dem Zentrum. Wissenschaftliche Institute und Bildungseinrichtungen der Deutschen in Böhmen (1800–1945). Münster – New York, 235–274.
- Hraše, J. K. 1865:* Die heidnischen Nekropolen in südlichen Böhmen. In: Zweiter Jahres-Bericht der Deutschen Communal-Oberrealschule zu Leitmeritz, Juli 1865. Leitmeritz 1865, 19–23.
- Hrbata, Z. 1986:* Motiv hradu v českém romantismu. Slavia 55, 39–47.
- Chevalier, L. 1906:* Zum Andenken an Bernhard Grueber. MVGDB 44, 419–421.
- Jansa, V. b. d.:* Stará Praha. Praha.
- Jičínský, K. 1863:* Zpráva o archaeologickém nálezu v Hořovicích u Petersburka v okrese Jesenickém v Čechách. Památky archeologické 5, 1862–63, 368–371.
- Jirásek, A. 1919:* Z mých pamětí II. Praha.
- Kalina von Jäthenstein, M. 1836:* Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer. Prag. (Sep. z Abhandlungen der Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften IV. 5.)
- Kalina von Jäthenstein, M. 2021:* Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer – Pohanská obětiště, hroby a starožitnosti v Čechách. První archeologický obraz Čech (1836). Ed. K. Sklenář. Praha.
- Kalousek, J. /K./ 1868:* Pravěk země české. Složil J. E. Vocel. Druhé oddělení. Národní pokrok 1, č. 246, 249, 269, 270 (26. 8., 29. 8., 18. 9., 19. 9.).
- Kenner, F. 1865:* Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie. VIII. 1862–1863. Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 33, 1–162.
- Kirschner, A. 1915:* Die Sammlung prähistorischer Objekte des Barons Franz Rauch im Außiger Stadtmuseum. Wiener prähistorische Zeitschrift 2, 32–37.
- Kleinwächter, L. 1869:* Die ältesten Baudenkmäler in Böhmen. Ein Beitrag zur Kenntniss derselben. MVGDB 7, 186(8–)9, 160–165.
- Kleinwächter, L. 1871:* Schädel aus einer alten Grabstätte in Böhmen. MVGDB 9, 103–112.
- Kotyza, O. – Smetana, J. – Tomas, J. a kol. 1997:* Dějiny města Litoměřic. Litoměřice.
- Křen, J. 2013:* Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918. Praha.
- Künigl, K. H. 1821:* Bohemia oder Gedächtnissbeihilfe für die Liebhaber der böhmischen Geschichte. Prag.
- Kunštát, M. 2014:* Zentren und Peripherien der Deutschböhmen. In: Kaiserová, K. – Kunštát, M. (edd.), Die Suche nach dem Zentrum. Wissenschaftliche Institute und Bildungseinrichtungen der Deutschen in Böhmen (1800–1945). Münster – New York, 9–72.
- Kutnar, F. 1970:* Mikuláš Adaukt Voigt, profil historika a vlastence. Věstník ČSAV 79, 75–84.
- Kutnar, F. – Marek, J. 1997:* Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Praha.
- Lambel, H. 1913:* Rückblick auf den fünfzigjährigen Bestand des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen. MVGDB 51, 1–14.
- Laštovičková, V. 2008:* Bernhard Grueber 1806–1882. (Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha.)
- Laube, G. C. 1874:* Zur Erinnerung an Dr. August Emanuel Ritter von Reuß. MVGDB 12, 193–205.

- Laube, G. C. 1902:* Rückblick auf die Geschichte des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen in dem Zeitabschnitt 1887/88–1901/02. In: Festschrift des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen seinen Mitgliedern gewidmet zur Feier des 40jährigen Bestandes 27. Mai 1902. Prag.
- Legis Glückselig, G. T. 1849:* Wyssehrad, älteste Burg, Felsenstadt und Metropole Böhmens. In: Heber, F. A., Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser VII. Prag, 169–259.
- Legis Glückselig, G. T./G. T./1853:* Geschichte Böhmens seit der Urzeit zur Gegenwart, compendiarisch bearbeitet durch Legis Glückselig. Prag.
- Legis Glückselig, G. T./G. T./red./ 1853–54:* Illustrierte Chronik von Böhmen. Ein geschichtliches Nationalwerk. Prag.
- Lenderová, M. 2002:* Eliška hraběnka Schliková. Listy starohradské kroniky 25, 7–12.
- Lešniewska, D. 2004:* Středověká německá kolonizace a kolonizace na německém právu v Čechách z pohledu německých medievistů z českých zemí. In: Soukup, P. – Šmahel, F. (edd.), Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha, 107–111.
- Lippert, J. 1867:* Leitmeritz von seiner Gründung bis zum Beginn seiner Čechisirung. MVGDB 5, 55–64, 95–99, 125–130, 153–158, 203–207.
- Lippert, J. /šifra J. L./ 1869:* Pravěk země české. MVDGB 7, 1868–9, Literarische Beilage III, 19–21.
- Lippert, J. 1871:* Geschichte der Stadt Leitmeritz. Prag.
- Lippert, J. 1896, 1898:* Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I–II. Prag – Leipzig.
- Macek J. ed. 1989:* Gustav Carl Laube. Teplice.
- Majer, J. 1997:* Kašpar Šternberk. Praha.
- Málek, P. 1987:* 150. výročí velkého přírodnického sněmování Prahy. Vesmír 66, 387–388.
- Maloch, A. V. 1855:* Slovo o předhistorických náspech v Čechách. In: Programm c. k. Gymnasium v Jičíně roku 1855. Jičín, 3–22.
- Malý, J. B. 1877:* Vlastenský slovník historický. Praha.
- Mandlerová, J. 1989:* Tématická orientace německé historiografie v Čechách ve druhé polovině 19. století. Sborník historický 36, 99–132,
- Maur, E. 2000:* Pojetí národa v české osvícenské historiografii. In: Hojda, Z. – Prahel, R. (edd.), Mezi časy... Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800. Praha, 134–146.
- Mayer, J. 1784:* Nachricht von verschiedenen Knochen nicht einheimischer Thiere, so in Böhmen gefunden worden. Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen 6, 260–267.
- Mehler, J. 1806:* Ursprüngliche, chronologische Geschichte Böhmens. Erster Theil: Von der Ankunft der Slawen in Böhmen im Jahre Christi 480, bis /.../ 1346. Prag.
- Měřinský, Z. 1977–78:* Dva loštické poháry z bývalé sbírky Clary-Aldringen na teplickém zámku. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 22–23, 284–287.
- Michálek, J. 1976:* Jan Karel Hraše (1840–1907) a počátky výzkumu mohylových pohřebišť na Táborsku a v jižních Čechách. Výběr z prací členů Historického kroužku... 13, 93–96.
- Mikušek, E. 1991:* Julius Lippert a Litoměřice. Dějiny a současnost 1991, 1, 58–59.
- Mikušek, E. 1995a:* Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen und Leitmeritz in den 60er Jahren des 19. Jahrhunderts. Germanoslavica 2 (7), 83–92.
- Mikušek, E. 1995b:* „Wanderversammlungen“ Spolku pro dějiny Němců v Čechách. In: Bobková, L. – Neudertová, M. (edd.), Cesty a cestování v životě společnosti. Ústí nad Labem, 407–412.
- Mikušek, E. 2004:* Formování a životní angažovanost zakladatelské generace Spolku pro dějiny Němců v Čechách. In: Soukup, P. – Šmahel, F. (edd.), Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha, 79–93.
- Milotová, N. 2015:* Födisch, Julius Ernst. In: Makariusová, M. et al. (red.), Biografický slovník českých zemí 18. Praha, 280–281.
- Nemeškal, L. 1971:* Mikuláš Adaukt Voigt a první česká vědecká práce numismatická. Československý časopis historický 19, 671–682.
- Nemeškal, L. 1988:* Mikuláš Adaukt Voigt a jeho numismatické dílo. In: Sejbal, J. (ed.), Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české vědecké numismatiky. Symposium k 250. výročí narození M. A. Voigta. Brno, 43–63.
- Neumüller, M. 1886:* Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen: ein deutschliberaler Verein (von der Gründung bis zur Jahrhundertwende). In: Seibt, F. (ed.), Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern. München – Wien, 179–208.

- Nohejlová-Prátová, E. – Šimek, E. 1971: Dvě století vědecké numismatiky v českých zemích (1771–1971). Praha.*
- Oberdorffer, K. 1962: Der Verein für die Geschichte der Deutschen in Böhmen 1862–1938. Bohemia 3, 9–29.*
- Obrhel, J. 1989: Přátelé, spolupracovníci a odpůrci Kašpara hraběte ze Šternberka. Časopis Národního muzea, řada přírodovědná 158, 16–24.*
- Opelík, J. red. 2000: Lexikon české literatury 3/II. Praha.*
- Pabst, K. 1986: Historische Vereine und Kommissionen in Deutschland. In: Seibt, F. (ed.), Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern. München – Wien, 13–38.*
- Palacký, F. 1836: Geschichte von Böhmen I. Die Urgeschichte und die Zeit der Herzoge in Böhmen. Prag. (2. otisk 1844.)*
- Palacký, F. 1846: Obhlídka ve staročeském místopisu, zvláště krajů již poněmčilých. Časopis Národního muzea 20, 1, 55–83.*
- Palacký, F. 1848: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I.1. Praha.*
- Pařízek, A. 1782: Versuch einer Geschichte Böhmens für die Bürger. Prag. (2. rozšíř. vyd.)*
- Pelcl /Pelzel/ F.M. 1782: Kurzgefasste Geschichte der Böhmen von den ältesten bis auf die itzigen Zeiten. Prag. /3. rozmnož. vydání./*
- Pelcl /Pelzel/, F.M. 1789: Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen, /.../. Abhandlungen der Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften auf das Jahr 1788, 344–383.*
- Pelcl /Pelcel/, F.M. 1791: Nová Kronyka Česká /.../ Díl první. Praha.*
- Pelzel, F. 1862: Eingangsrede des Alters-Präsidenten J.U.Dr. Franz Pelzel (Vorgeschichte des Vereines). MVDGB 1, 3–5.*
- Pfeiffer, R. 1872: Archäologische Funde in der Umgegend von Komotau. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 2, 91–93.*
- Pickert, K. 1877: Dr. Julius Ernst Födisch. Leitmeritzer Zeitung 7, Nr. 14, 125–126.*
- Pirchan, G. 1923: Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen im Wandel der Zeitgeschichte. MVDGB 61, 69–116.*
- Plesl, E. 1958: Vývoj poznání pravěkého osídlení Karlovarska. Vlastivědný sborník Karlovarska 2, 5–22.*
- Preidel, H. 1935: Heimatkunde des Bezirkes Komotau IV.1. Urgeschichte. Komotau.*
- Pubička /Pubitschka/, F. 1770: Chronologische Geschichte Böhmens unter den Slaven. Erster Theil, welcher das heidnische Böhmen enthält. Leipzig – Prag.*
- Ressel, W.Z. 1865: Bemerkungen über die allmälige Gestaltung der Bevölkerungsverhältnisse Böhmens in nationaler Beziehung. MVDGB 3, 65–82.*
- Reuss, A. E. 1862: Über die alten Pfahlbauten der Schweiz und ihre naturhistorische Bedeutung. Lotos 12, 2–12, 26–39.*
- Richlý, J. 1886: Dodatek k článku „Hromadný nález u Křtěnova“. Památky archeologické 13, 286–287.*
- Rittersberg, L. 1857a: Zbraně z české starožitnosti, schované v Museum českém v Praze. Česko-moravská pokladnice. Kalendář na obyčejný rok 1858. /Roč. 3./ Praha, 48–53.*
- Rittersberg, L. 1857b: Obrazy z dějin slovanských I. Samo, vysvoboditel z avarské poroby. Česko-moravská pokladnice. Kalendář na obyčejný rok 1858. /Roč. 3./ Praha, 54–58.*
- Rott, V. 1902: Der politische Bezirk Podersam. Podersam.*
- Sejbal, J. ed. 1988: Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české vědecké numismatiky. Symposium k 250. výročí narození M. A. Voigta. Brno.*
- Scheinpflug, B. 1862: Andeutungen über die Art, wie einzelne Mitglieder zweckmäßig für unsern Verein wirken können. MVDGB 1, č. 2, 15–25.*
- Schlesinger, L. 1866: Böhmen von der Einwanderung der Čechen bis zur Unterwerfung durch Karl den Großen. MVDGB 4, 105–111, 138–142.*
- Schlesinger, L. 1867: Die Deutschböhmen und die přemyslidische Regierung. MVDGB 5, 1–19, 38–48.*
- Schlesinger, L. /šifra L...s...r / 1868: Skizzen aus dem Böhmerwalde VI. Der Goldene Steig. MVDGB 6, 26 a n.*
- Schlesinger, L. 1869: Geschichte Böhmens. Prag. (2. vyd. 1870.)*
- Schlesinger, L. 1870: Die Stellung der Deutschen in der Geschichte Böhmens. Prag.*
- Schlesinger, L. 1871: Drangsale der deutschen Sprache in Böhmen. MVDGB 9, 30–40.*
- Schlesinger, L. 1878: Franz Krause †. MVDGB 16, 311–331.*

- Schlesinger, L. 1879: Die Abstammung von Deutschböhmen. Prag.*
- Schmalzfuss, A. 1851: Die Deutschen in Böhmen. Geschildert in geographisch-statistischer, staatswirthschaftlicher, volksthümlicher und geschichtlicher Beziehung. Prag.*
- Schmalzfuss, A. 1863: Ein Heidengrab bei Saaz. MVGDB 1, 4, 30.*
- Schmitt, A. P. 1856: Archeologická mappa království Českého. Sestavil a vydal Antonín Schmitt. Praha. (Německá verze: Archäologische Karte des Königreichs Böhmen, zusammengestellt und herausgegeben von Anton Schmitt. Prag.)*
- Schuster, O. 1869: Die alten Heidenschanzen Deutschlands mit specieller Beschreibung des Oberlausitzer Schanzensystems. Dresden.*
- Skalský, G. 1933: Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české numismatiky. Numismatický časopis československý 9, 9–31.*
- Sklenář, K. 1968a: Archeologický sbor Národního muzea. In: Burian, M. – Špět, J. (red.), 150 let Národního muzea v Praze. Praha, 91–101.*
- Sklenář, K. 1968b: Teplický archeolog František Olbricht. Zprávy a studie Oblastního muzea v Teplicích 4, 9–17.*
- Sklenář, K. 1970: Archeologické spisy Josefa Dobrovského a jejich prameny. Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie 24, 245–95.*
- Sklenář, K. 1972: Nejstarší archeologické zprávy o keltském oppidu u Třisova. Časopis Národního muzea, řada historická 141, 26–33.*
- Sklenář, K. 1975: Archeologické nálezy z Čech ve vídeňských časopisech do roku 1918. (Bibliografický přehled.) Zprávy Čs. společnosti archeologické při ČSAV 17, 129–186.*
- Sklenář, K. 1976: Počátky české archeologie v díle Matyáše Kaliny z Jäthensteinu. Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie 30, 1–136.*
- Sklenář, K. 1977: Česká archeologie v německých časopisech do roku 1918. Zprávy Čs. společnosti archeologické při ČSAV 19, 25–61.*
- Sklenář, K. 1983: „Mohyly plavské v Budějovsku“ (Archeologický výzkum z roku 1866 ve světle dokumentů). Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie 152, 1–26.*
- Sklenář, K. 1985: Původní zpráva o výzkumu slovanské knížecí mohyly u Želének v roce 1850. Časopis Národního muzea, řada historická 154, 61–81.*
- Sklenář, K. 1989a: Kašpar Šternberk a česká archeologie. Časopis Národního muzea, řada historická 158, 117–135.*
- Sklenář, K. 1989b: Počátky archeologie na Litoměřicku. Vlastivědný sborník Litoměřicko 25, 111–130.*
- Sklenář, K. 1991: O nálezu Přemyslovy otky u Stadice roku 1836. Časopis Národního muzea, řada historická 160, 47–54.*
- Sklenář, K. 1996: Bibliografie německé archeologie v Čechách I.–II. (I. Publikace Spolku pro dějiny Němců v Čechách, 1862–1943; II. Časopis Severočeského výletního klubu, 1878–1938). Zprávy České archeologické společnosti – Suppl. 29. Praha.*
- Sklenář, K. 2001: Obraz vlasti. Příběh Národního muzea. Praha.*
- Sklenář, K. 2002: Pozdně halštatské mohylové pohřebiště u Lochovic, okr. Beroun. 200 let od prvního systematického výzkumu v Čechách nejen středních. Archeologie ve středních Čechách 6, 245–276.*
- Sklenář, K. 2004: „Předhistorické ohrady župy Litoměřské“. Archeolog Jan Karel Hraše v Litoměřicích 1864–1868. Muzejní a vlastivědná práce 42 / Časopis Společnosti přátel starožitností 112, 23–39.*
- Sklenář, K. 2005: Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů. Praha.*
- Sklenář, K. 2006: Franz Olbricht: podkrušnohorský romantický archeolog ve středních Čechách. Archeologie ve středních Čechách 10, 111–122.*
- Sklenář, K. 2007a: Společnost Národního muzea v dějinách i v současnosti. Praha.*
- Sklenář, K. 2007b: Pravěké nálezy v okolí Nehasic na Žatecku a počátky archeologické památkové péče v Čechách. Porta Bohemica 4, 92–127.*
- Sklenář, K. 2009: Hrádek u Velkých Žernosek v počátcích české archeologie. Porta Bohemica 5, 7–42.*
- Sklenář, K. 2010: Nález plánku „knížecího hrobu“ u Hořoviček z roku 1863. Archeologie ve středních Čechách 14, 715–722.*
- Sklenář, K. 2011a: Pravěké a raně středověké nálezy v Čechách do roku 1870. Pramenná základna romantického období české archeologie. Fontes archaeologici Pragenses 36. Praha.*

- Sklenář, K. 2011b:* Vývoj péče o archeologické památky v českých zemích do roku 1989. I.–II. Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie 65, 1–106.
- Sklenář, K. 2012:* Hradiště jako předmět studia v počátcích české archeologie. *Archeologie ve středních Čechách* 16, 497–611.
- Sklenář, K. 2013:* Píč – Niederle – Buchtela: zápas o českou archeologii na přelomu 19. a 20. století. *Præhistorica* 31/1, 9–98.
- Sklenář, K. 2014a:* Pravěká a raně středověká archeologie v dějinách Národního muzea. *Fontes archaeologici Pragenses* 40. Praha.
- Sklenář, K. 2014b:* Od Vlastenského k Národnímu: odraz dějin v názvu našeho největšího muzea. *Museum: Muzejní a vlastivědná práce* 52, 1, 36–41.
- Sklenář, K. 2015:* Spolupráce s vědami o neživé přírodě v počátcích české archeologie. *Archeologické rozhledy* 67, 547–593.
- Sklenář, K. 2016a:* Karel Josef Biener z Bienenberka – otec české archeologie. Praha.
- Sklenář, K. 2016b:* Dějiny Národního muzea. In: Richter, J. (ed.) a kol., *Velká kniha o Národním muzeu*. Praha, 10–79.
- Sklenář, K. 2017a:* Archeologie v Čechách v období analytického pozitivismu (1868–1892). *Fontes archaeologici Pragenses* 44. Praha.
- Sklenář, K. 2017b:* Historie archeologických výzkumů na Tetíně. In: Cílek, V. – Majer, M. – Schmelzová, R. a kol., *Tetín svaté Ludmily. Místo, dějiny, spiritualita*. Praha, 47–55.
- Sklenář, K. 2018:* Počátky archeologie v Čechách. Od prvních kronik na práh období romantismu (12.–18. století). *Fontes archaeologici Pragenses* 45. Praha.
- Sklenář, K. 2020:* Archeologie v Čechách v období romantismu (1802–1868). Od Josefa Dobrovského po Jana Erazima Vocela. *Fontes archaeologici Pragenses* 47. Praha.
- Sklenář, K. 2021:* František Xav. Beneš (1816–1888) – opomíjená osobnost středočeské archeologie. *Archeologie ve středních Čechách* 25, 391–482.
- Sklenář, K. 2022:* Karel Brantl a počátky výzkumu hradišť v Čechách. *Archeologie ve středních Čechách* 26, 7–48.
- Sklenář, K. 2023a:* Jan Erazim Vocel. Život a dílo zakladatele české archeologické vědy. Praha.
- Sklenář, K. 2023b:* Eugen Černín z Chudenic a jeho okruh. Kapitola z dějin archeologie v jihozápadních a středních Čechách. *Archeologie ve středních Čechách* 27, 171–224.
- Sklenář, K. 2025:* Podíl českých Němců na počátcích archeologie v Čechách. In: *Archeologie ve jménu národa a vlasti / Konference Dějiny archeologie. Most – v tisku*.
- Sklenář, K. ed. 2021:* Kronika nálezů v rakouské monarchii 1840–1866. Zapomenutý pramen k archeologii českých zemí. *Zprávy České archeologické společnosti – Suppl.* 120. Praha.
- Slavík, V. O. ed. 1909:* Karla Aloisa Vinařického korespondence a spisy pamětní. II. Praha.
- Smetana, F. J. 1837:* Zpráva o shromáždění německých přírodopýtců v Praze 1837. *Časopis Národního muzea* 11, 480–485.
- Smolík, J. 1882:* Mohyly v Čechách a jejich obsah II. Mohyly u Hořejšího Metelska. *Památky archeologické* 12, 1882–84, 153–160.
- Smolík, J. red. 1883:* Mohyly v Čechách s celými kostrami. *Památky archeologické* 12, 1882–84, 235–238.
- Štaif, J. 1988:* Czech historiography in the 30's to 60's of the 19th century. In: Purš, J. (ed.), *Jan Evangelista Purkyně in science and culture*. Praha, 124–135.
- Štaif, J. 1997:* Historici, dějiny a společnost. I.–II. Praha.
- Těšínská, E. 2003:* Vznik a působnost přírodovědeckého spolku „Lotos“ v českých zemích. In: Binder, H. – Křivohlavá, B. – Velek, L. (edd.), *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918*. Praha, 345–400.
- Thein, P. 1976:* Moric Lüssner. Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 3, 4, 16–35.
- Tischler, A. 1878:* Über prähistorische Wohn- und Begräbnisplätze aus dem mittleren Goldbachgebiete in Böhmen. 8, 1–7.
- Toman, P. 1947, 1950:* Nový slovník československých výtvarných umělců I., II. Praha.
- Tomek, V. V. 1861–62:* Obrana nejstarších dějin českých proti novějším útokům spisovatelů německých. *Památky archeologické* 4.2., 3–15; 5, 203–209, 252–264.

- Tomek, V. V. /šifra T./ 1862:* Slovo o počátečných řečech nové jednoty pro dějepis Němců v Čechách. Památky archeologické 5, 95–96.
- Tönnies, A. 1988:* Julius Lippert 1. Leben und Wirken in den Jahren 1839–1885. Marburg.
- Vlček, P. 2017:* Grueber, Bernhard. In: Makariusová, M. et al. (red.), Biografický slovník českých zemí 20. Praha, 779–780.
- Vocel /Wocel/, J. E. 1845:* Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde. Prag. (Osobní výtisk – SOkA Kutná Hora, fond J. E. Vocel, kart. 6, č. 320.)
- Vocel /Wocel/, J. E. 1864:* O vzdělanosti Slovanského národu v prvotních sídlech jeho. Časopis Národního muzea 38, 353–370. (Sep. Praha 1864.)
- Vocel /Wocel/, J. E. 1868:* Pravěk země České. Praha.
- Vocel, J. E. – Grueber, B. 1858:* Die Burgstelle und die Kirchen zu Tetín. Mittheilungen der Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 3, 76–78 (Vocel), 106–110 (Grueber).
- Vogt, C. 1870:* Vorträge über die Urgeschichte des Menschen, gehalten im Saale des deutschen Casinos in Prag im Februar 1870. Prag.
- Voigt, M. A. 1788:* Über den Geist der Böhmisches Gesetze in den verschiedenen Zeitaltern. Dresden.
- Vojtíšková, L. 1959:* Eliza Šliková. Časopis Národního muzea, Ř. hist. 128, 64–70.
- Vrtátko, A. 1841:* Odhalení pomníku Přemyslova na poli královském u Stadic. Květy 8, č. 39 (30. 9.), 305–308.
- Weber, O. 1923:* Zur 60jähr. Gedenkfeier des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen. MVGDB 61, 9–25.
- Weber, W. 1864:* Die Ausbreitung der deutschen Nationalität in Böhmen.(I.). MVGDB 2, 1–16.
- Weisbach, A. 1867:* Vier Schädel aus alten Grabstätten in Böhmen. Archiv für Anthropologie 2, 285–305.
- Wilmarshof, K. 1844:* Geschichte von Böhmen. Leipzig.
- Woldrich, J. N. 1873:* Geologischer Bericht über den Brüxer Schädel und über weitere Funde der Brüxer Gegend. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 3, 57–75.
- Wolf, L. 1868:* Kurzer Bericht über die Thätigkeit der Sectionen – Erste Section. MVGDB 6, 257–259.
- Wolf, L. 1869:* Kurzer Bericht über die Thätigkeit der Sectionen – Erste Section. MVGDB 7, 248–249.
- Wurzbach, C. v. 1865:* Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, 13. Wien.
- Wurzbach, C. v. 1868:* Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, 18. Wien.
- Wurzbach, C. v. 1885:* Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, 61. Wien.
- Zápotocký, M. 1961:* Pravěké nálezy ze sbírky Clary-Aldringen na teplickém zámku. Archeologické rozhledy 13, 628–640.
- Zápotocký, M. 1971:* Archeologická práce a muzea na Litoměřicku do roku 1945. Litoměřicko 8, 5–64.
- Zeuss, J. K. 1839:* Die Herkunft der Bayern von den Markomannen. München.
- Zilynská, B. 2004:* Karl Adolf Constantin Ritter von Höfler jako univerzitní učitel. In: Soukup, P. – Šmahel, F. (edd.), Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha, 193–224.
- Zippe, F. X. M. 1838:* Entdeckung eines aus verschlacktem Gesteine bestehenden Wall. In: Sternberg, K. – Krombholz, J. V. (red.), Bericht über die Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte in Prag im September 1837. Prag, 76–81.
- Zirnstern, G. 1988:* The meetings of the Society of German scientists and Physicians and the Science and the common thinking in Germany in the 19th century. In: Purš, J. (ed.), Jan Evangelista Purkyně in science and culture. Praha, 381 a n.
- Zouhar, J. 2012:* August Anton Legis-Glückselig (1806–1867): Das Porträt eines vergessenen deutschsprachigen Prager Verfassers. Praha.
- Žemlička, J. 1999:* Markomané, Němci a středověká kolonizace. (K historiografii jednoho problému české medievistiky.) Český časopis historický 97, 235–272.

Der Beitrag der böhmischen Deutschen zu den Anfängen der Archäologie in Böhmen

Die Behandlung der frühen Phasen der Entwicklung der Archäologie in Böhmen im 19. Jahrhundert hat sich bisher auf die Tätigkeit der tschechischen Forscher konzentriert, während der Beitrag der Angehörigen der deutschen Minderheit aus verschiedenen Gründen vernachlässigt wurde. Mit diesem Thema hat sich bislang auch keines der ausländischen Werke zur Geschichte der Archäologie beschäftigt. Die vorliegende Arbeit soll die bestehenden Überblicksdarstellungen um diesen Aspekt ergänzen.

Die Gründe für diesen Zustand sind subjektiv (die Verschlechterung der Beziehungen zwischen den beiden Nationen, insbesondere im zweiten Drittel des 20. Jahrhunderts), aber auch objektiv: Die archäologische Tätigkeit in den deutschen Teilen Böhmens stand während des größten Teils des 19. Jahrhunderts im Schatten der im tschechischen nationalen Milieu betriebenen Archäologie, welche durch mehrere Forscher vertreten und stärker entwickelt war. Bis zum Ende des 18. Jahrhunderts war die Böhmisches Chronik von Václav Hájek von Libočany (1541), die schon 1596 erstmals auch in deutscher Übersetzung erschien, praktisch die einzige Kenntnissquelle, und die darin erzählten Geschichten über den böhmischen Urvater und andere mythische heidnische Fürsten Böhmens wurden zum Allgemeingut der tschechischen und deutschen Bevölkerung Böhmens. Aus diesem Grund war es auch vor 1848 praktisch unmöglich, die tschechische und die deutsche Geschichtsschreibung in dem Abschnitt der frühesten Geschichte voneinander zu unterscheiden. Spätere deutsche Nationalisten beklagten sich darüber, dass die böhmischen Deutschen in dieser Zeit – von den volkstümlichen Lesern bis zu den literarischen Werken – die Konzeption und die Details der Landesgeschichte, wie sie von tschechischen Chronisten und Historikern erstellt wurden, ohne Zweifel akzeptierten.

Das deutsche Interesse an der frühesten Geschichte Böhmens und ihren materiellen Denkmälern war weitgehend landeskundlich geprägt. Dies hing auch damit zusammen, dass sich die deutschsprachige Bevölkerung in Böhmen aus zwei unterschiedlichen Gruppen zusammensetzte: auf der einen Seite das Prager Bürgertum, meistens wohlhabend, und die Intelligenz im Umfeld der Hochschulen, und auf der anderen Seite die Landbevölkerung, die keinen engeren Kontakt zum fernen Prag hatte und über keine eigenen bedeutenden Zentren verfügte, in denen sich das historische und archäologische Interesse konzentrieren konnte. Während sich in den tschechischsprachigen Gebieten unmittelbar nach der Wiederherstellung des verfassungsmäßigen Lebens in Österreich am Anfang der 1860er Jahre die ländlichen Vereine und Museen zu vermehren begannen, blieben die deutschen Regionen während des ganzen 19. Jahrhunderts in dieser Richtung weit zurück.

Bis 1848 hatte der Landespatritismus die Historiker und Heimatkundler beider Sprachen einander näher gebracht, doch ab den frühen 1860er Jahren wurden die politischen Aspekte immer wichtiger: der Kampf zwischen der deutschen und der tschechischen Gesellschaft um Machtpositionen im Land, der das Bedürfnis nach nationaler Identifikation auf beiden Seiten verstärkte. Die deutsche Geschichtsschreibung begann sich zu organisieren und sich um die Förderung „ihrer“ Geschichte in Böhmen zu bemühen, einschließlich der Archäologie; die Leitparole lautete, die böhmische Geschichte von der bis dahin dominierenden Sichtweise und Deutung der nationalen tschechischen Geschichte zu befreien und eine eigene Interpretation zu schaffen. Von Anfang an verfolgte man zwei Ziele: die führende Rolle des deutschen Elements in der tschechischen Geschichte zu beweisen und die Kontinuität nachzuweisen in dem Sinne, dass die Deutschen entweder direkt die Ureinwohner Böhmens sind, oder sie waren zumindest vor den Slawen hier (was übrigens die Geschichte bestätigt), vor allem aber sind sie nie weggegangen. Die älteren, aufklärerischen Generationen hatten dieses Problem nicht. Das Aufkommen des Nationalbewusstseins, vor allem auf der nicht privilegierten tschechischen Seite, begann dann allerdings die Gesellschaft zu spalten, und die 1840er Jahre mit ihrem revolutionären Höhepunkt vollendeten die Trennung der beiden nationalen Gemeinschaften in Böhmen, was sich auf eine konfliktfreie Weise in der Entwicklung der wichtigsten wissenschaftlichen Institutionen niederschlug.

Aus archäologischer Sicht war es vor allem das Prager „Vaterländische Museum in Böhmen“ (dann das Böhmisches Museum, seit 1854 Museum des Königreichs Böhmen, heutzutage Nationalmuseum), das von den tschechischen Nationalisten von Anfang an als ein nationales Museum verstanden und manchmal auch so bezeichnet wurde. Zwar war es zunächst nur ein Wunschdenken, mit dem Eintritt

des führenden tschechischen Historikers František Palacký in die Leitung des Museums zu Beginn der 1840er Jahre doch schon eine Tatsache. Das als eine Landeseinrichtung gegründete Museum wurde für die tschechischen Patrioten zu einem nationalen Kultur- und Wissenschaftszentrum, das sich aber nicht in irgendeiner Weise gegen das deutsche Element abgrenzte.

Dies galt auch für die junge Archäologie, die im Zuge der Romantik und des erwachenden Nationalismus der 30er und vor allem der 40er Jahre des 19. Jahrhunderts die Identifizierung der nationalen Zugehörigkeit von Funden, Gräbern oder Hügelgräbern zu ihrem Hauptziel erklärte und nach Wegen suchte, dies zu erreichen. Ihr erstes Organ in Böhmen, das Archäologische Komitee, ein Zweig der Gesellschaft des Böhmisches Museums, nahm seine Tätigkeit im Jahre 1843 als ein formal übernationales, aber bereits von tschechischen Nationalisten (Neuberk, Vocel) geleitetes Gremium auf, 1848 gewann einen tschechischen Charakter und nach dem revolutionären Abbruch erschien 1851 in neuer Form als eine schon eindeutig tschechische Institution.

Die Deutschen in der romantischen Phase der tschechischen Archäologie

Die ersten ausgeprägten deutschen Persönlichkeiten in der Archäologie Böhmens kamen zufällig aus dem Ausland. Der Autor der ersten systematischen Ausgrabung in Böhmen (hallstattzeitliches Hügelgräberfeld bei Lochovice-Kočvary, 1802–3), **P. Johann Hyacinth Arnold**, stammte aus Bayern und war in Böhmen als Wirtschaftsverwalter tätig, stand aber im Kontakt mit der Königlichen Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften in Prag. Sein Fundbericht wurde 1803 mit Kommentaren von Josef Dobrovský, einem führenden Gelehrten der Aufklärungszeit und einem der „Väter“ der böhmischen Archäologie, veröffentlicht. **Franz Olbricht**, ein weiterer herrschaftlicher Wirtschaftsbeamter, ist aus dem preußischen Niederschlesien gekommen, ließ sich aber in Böhmen nieder, wurde ein begeisterter Landespatriot und widmete sich später als Privatmann in Teplitz intensiv der Archäologie, in Zusammenarbeit mit seinem tschechischen Schwager Matthias Ritter Kalina von Jäthenstein, einem Klassiker der böhmischen Archäologie der Romantik. Er konzentrierte sich auf das Aufsuchen und die Beschreibung von Burgwällen und trug seine Erkenntnisse zum ersten umfassenden Buch über böhmische archäologische Fundstätten und Funde bei (*Kalina 1836*).

Die beiden genannten wirkten also außerhalb des Umfelds der böhmischen Deutschen (wo es damals noch keine Archäologen gab) und waren im Gegenteil mit der tschechischen Komponente verbunden; dies gilt insbesondere für Olbricht, der bis in die 1860er Jahre mit dem Archäologischen Komitee zusammenarbeitete. Unmittelbar in den Reihen des Komitees gab es damals weitere Archäologen, die mehr oder weniger sicher deutscher Herkunft waren und die mit dem tschechischen Umfeld so verschmolzen, dass sie dazu gezählt wurden: **Karl Frost**, der – von Olbricht zur Archäologie gebracht – im Jahre 1850 einen slawischen „Fürstenhügel“ bei Želénky (Schelenken) unweit von Teplice (Teplitz) ausgrub; **Moric Lüssner**, gebürtig aus Broumov (Braunau) der als Beamter in den böhmischen Gebieten völlig tschechisiert wurde und in seiner Beamtenlaufbahn sogar Schwierigkeiten mit dem tschechischen Patriotismus hatte; **Anton Prokop Schmitt**, Gymnasiallehrer, gebürtig aus der Umgebung von Trutnov (Trautenau), der in Prag zum Geschäftsführer der archäologischen Kommission des Künstlerischen Vereins (1863) und zum Vorsteher des von ihm gegründeten Vereins Vlastimil (Der Vaterlandsfreund, 1868) wurde.

Zu den Mitarbeitern oder Mitgliedern des Archäologischen Komitees gehörten neben den unbestrittenen Deutschen auch Forscher aus ursprünglich tschechischen und in späteren Zeiten germanisierten Familien, die dann demzufolge aus einem rein deutschen Umfeld stammten und sich im Laufe der Zeit bewusst tschechisierten. Noch vor der Gründung des Komitees (dann aber als sein Mitglied) kam ein weiterer Mitarbeiter Kalinas, **Karl Brantl**, ein Straßen- und später Eisenbahningenieur, zur Archäologie. Auch er beschäftigte sich vor allem mit den Burgwällen in Böhmen (er schrieb den ersten übersichtlichen Artikel über sie – *Brantl 1837*). In der etwas jüngeren Generation, die bereits direkt im Archäologischen Komitee ihre Basis hatte, war es der engste Mitarbeiter des Vorsitzenden, Prof. J. E. Vocels, **František Xav. Josef Beneš** aus Nordböhmen, ursprünglich Benesch, der insoweit tschechisiert wurde, dass er als gebürtiger Tscheche galt und nicht nur zum Landespatrioten, sondern auch zum nationalen Patrioten wurde.

Gegenteilige Fälle, wo sich ein tschechischer Archäologe durch seinen Umzug in eine deutsche Region germanisieren würde, sind uns nicht bekannt. Es ist jedoch klar, dass bis etwa Anfang der 1860er Jahre,

als die verfassungsmäßige Lockerung der Bedingungen des gesellschaftlichen Lebens in der Monarchie eine nationalistisch-politische Diversifizierung ermöglichte, die nationale Grenze im kulturellen und wissenschaftlichen Leben noch nicht ausgeprägt war und fließende Übergänge (vor allem von der deutschen auf die tschechische Seite, da das tschechische Bewusstsein in gebildeten Kreisen seit den 1840er Jahren aktiver war) keine Ausnahme darstellten.

Verein für die Geschichte der Deutschen in Böhmen

Infolge der oben beschriebenen Entwicklungen sahen sich deutsche Historiker aller politischen Richtungen veranlasst, sich zur Verteidigung ihrer Position im Lande zusammenzuschließen und ein Gegengewicht zu den tschechischen Verbänden auf diesen Fachgebieten zu schaffen. (Die Archäologen gehörten noch nicht dazu, aber der Grund dafür liegt auch im Fehlen einer organisatorischen Basis auf deutscher Seite).

Die Aktion wurde von einer jungen, fast durchweg schon nationalistischen und politisch liberalen Generation von Universitätsstudenten aufgegriffen, die nach dem Sturz des Absolutismus ins Leben trat und das bisherige Ergebnis dieser Entwicklung mit der Tendenz zu einer mehrheitlichen Dominanz der Tschechen als ungerecht empfand (ungeachtet der anhaltenden und neu geförderten Überzeugung von der rechtmäßigen Herrschaft der kulturell überlegenen Deutschen in Böhmen als einer „alten Reichsbesitzung“). Die Vereine waren damals eine der wichtigsten Ausdrucksformen des neuen Geistes und wurden unmittelbar nach der politischen Entspannung auf beiden Seiten in beträchtlicher Zahl gegründet. Eine gemeinsame Körperschaft tschechischer und deutscher Historiker war unter den politischen Bedingungen der neuen Zeit nicht mehr denkbar. In der tschechischen Geschichtsschreibung hat sich völlig die Auffassung der tschechischen Version der *Geschichte* von Palacký durchgesetzt, was bei den Deutschen einerseits ein ziemlich berechtigtes Gefühl der Unterschätzung oder gar Herabwürdigung des deutschen Beitrags zur Geschichte des Landes hervorrief und andererseits ihren traditionellen Glauben an die führende und zivilisierende Rolle der höheren deutschen Kultur gegenüber der niederen slawischen Bevölkerung berührte. Aus diesem Grund wurde 1862 in Prag der **Verein für die Geschichte der Deutschen in Böhmen** gegründet, das erste und für lange Zeit einzige Zentrum der deutschen Geschichtsschreibung in Böhmen.

Der Grundstein des Vereins wurde im Mai 1861 von Studenten der Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität Prag (damals Karl-Ferdinand-Universität) gelegt, Studenten von Prof. Konstantin Höfler – Ludwig Schlesinger (der Urheber der Idee), Alexander Wiechovsky und Julius Lippert. Offiziell begann der Verein am 16. April 1862 mit der Verabschiedung seiner Statuten zu existieren, in denen der Zweck des Vereins als „*die Aufhellung der Geschichte der Deutschen in Böhmen und Verbreitung der Kenntniß derselben, sowie die Sammlung und Erhaltung der bezüglichen Quellen*“ (MVGDB I, 1, 1862, 13) definiert wurde. Ziel des Vereins war es, das Geschichtsbewusstsein der deutschen Landsleute aus den Grenzgebieten Böhmens zu wecken, die Ursprünglichkeit der hiesigen deutschen Besiedlung nachzuweisen und dem deutschen Element den ihm gebührenden Platz in den Geschichtswerken einzuräumen. Dabei wurde mehr Wert auf die „*Förderung und Belebung des deutschen Sinnes*“ und die „*Fruchtbarmachung und Popularisierung der Ergebnisse geschichtlicher Forschung*“ gelegt als auf die Forschung selbst. Der Verein sollte vier Abteilungen haben: für allgemeine Landesgeschichte, für Rechtsgeschichte, für Sprache, Literatur, Kunst und Volkskunde und schließlich für Geographie, Statistik, Handel und Handwerk.

Die Vereinigung nahm ihre Tätigkeit offiziell mit einer Gründungsversammlung am 27. Mai 1862 in der Philosophischen Fakultät auf. Ihren Geist und ihre Ausrichtung erläuterte der Vizepräsident, Prof. Konstantin Höfler (der aus Bayern an die Prager Universität berufen wurde, um ein Gegengewicht zur wachsenden tschechischen historischen Schule von Palacký zu bilden), in einer Rede, in der er zur ältesten Geschichte des Landes sagte, dass Böhmen immer zum Reich gehört habe, zu dessen Schaffung die germanischen Stämme berufen waren, während die Slawen immer jemandem untergeordnet gewesen seien. Die ersten 600 Jahre unserer Zeitrechnung gehörte Böhmen den Deutschen, dann zogen die Slawen ein, denen die Deutschen das Christentum brachten; für die weitere Entwicklung ist aber die „*deutsche Einwanderung, oder besser gesagt Rückströmung*“, d.h. die mittelalterliche Kolonisation, von grundlegender Bedeutung. Die Größe der tschechischen Landesherren bestand darin, dass sie die Notwendigkeit der deutschen Anwesenheit in Böhmen verstanden und sie unterstützten (*Höfler 1862*).

Es gab zwar noch versöhnliche Aufrufe, die Geschichte der gemeinsamen Heimat ohne Hass und Politik zu bearbeiten, aber die ständige Erhabenheit über die in der Geschichte minderwertigen Slawen und der eigentliche Inhalt der Reden provozierte Widerstand auf tschechischer Seite (vor allem *Tomek 1862* in der Zeitschrift *Památky archeologické*).

Der Verein hatte zunächst eine beachtliche Resonanz – bis zum Ende des Jahres gewann er fast 2000 Mitglieder, die überwiegende Mehrheit von ihnen aus der deutschen Intelligenz und der (höheren) Mittelklasse, mit dem Schwerpunkt in Prag (danach gingen die Zahlen wieder zurück). Die Deutschen hatten kein anderes vergleichbares Zentrum im Bereich der Sozialwissenschaften, sodass die Bedeutung des Vereins über die historiographische Gemeinschaft hinausging, sie war politisch.

Zur Zeit der Gründung des Vereins war die Archäologie unter seinen Mitgliedern und in der deutschen Bevölkerung im Allgemeinen kaum vertreten. Am nächsten lagen ihr die im oben skizzierten Sinne vorgelegten Interpretationen und Auseinandersetzungen zu Fragen der ältesten Landes- und Nationalgeschichte. Daran hatte insbesondere der Gymnasiallehrer und spätere prominente Repräsentant der deutschen Liberalen im Landtag, Ludwig Schlesinger, großen Anteil (1877 Vizepräsident und 1892 Präsident des VGDB). Sein wichtigstes Werk war eine populäre *Geschichte Böhmens für deutschböhmisches Leser*, die als Revision von Palackýs Konzeption gedacht war. Ein bekannterer Historiker (allerdings auch Politiker) wurde Julius **Lippert**, der das grundlegende Werk von J. E. Vögel, *Die Vorzeit Böhmens* (1866, 1868), allerdings nur dessen slawischen Teil, aufgrund der traditionellen schriftlichen Geschichtsquellen einer scharfen Kritik unterwarf.

Die Archäologie im Verein

Die Archäologie, die damals vom tschechischen Archäologischen Komitee schon in ziemlich großem Umfang betrieben wurde, konnte sich hier nur schwer durchsetzen. Obwohl sie von Anfang an zu den proklamierten Interessen des VGDB gehörte, nahm sie neben der „reinen“ Geschichte und der historischen Heimatkunde stets eine untergeordnete Stellung ein. Eine der Hauptaufgaben des Vereins war es, die Ursprünglichkeit und die Kontinuität der deutschen Besiedlung Böhmens seit vorgeschichtlicher Zeit nachzuweisen. Dies war eine politisch wichtige Frage, aber im Wesentlichen ein historischer Streit; für den archäologischen Nachweis wäre zunächst zu klären gewesen, welche Funde den Slawen-Tschechen und welche den Germanen (Markomannen) zuzuordnen waren, was die Archäologie aber noch nicht beantworten konnte.

Dem begegnen wir schon anfangs auch in der Vereinszeitschrift *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* (MVGDB), deren erste Ausgabe am 12. Juni 1862 in Prag erschien. Eröffnet wurde das Thema durch die Beiträge des Prager Notars und Amateurchronisten **Friedrich Anton Schmalfuss**, dem auch die Altertumssammlung des Vereins die ersten bedeutsameren Zuwächse verdankte.

Die als *Antiquarium* bezeichnete Sammlung mit archäologischen Funden, historischen Denkmälern, Archivalien, Kunstgegenständen usw. als Grundlage für das geplante Historische Museum der Deutschen in Böhmen begann in der ersten Sektion des Vereins unmittelbar nach dessen Gründung zu entstehen und vermehrte sich zunächst rasch. Die Verwalter dieser Sammlung waren zugleich die führenden Vertreter der archäologischen Zielrichtung im Verein. Der erste von ihnen war der Maler **Franz Krause**, der zwar bereits 1863 Prag als Lehrer verlassen hatte, die Sammlungen aber weiterhin mit verschiedenen Schenkungen unterstützte und wahrscheinlich selbst Ausgrabungen durchführte. Er war auch Konservator der staatlichen Denkmalpflege und war bei der Gründung des ersten Museums in Litoměřice (1877) dabei; ein Jahr später ist er leider gestorben.

Der wichtigste unter den Kuratoren der Sammlung und den Archäologen in der VGDB im Allgemeinen war **Dr. Julius Ernest Födisch**. Im Gegensatz zu den anderen kam er zu dieser Funktion schon als ein erfahrener Archäologe. An der Universität Wien studierte er Geschichte, Sprachen und Geographie. Er schloss sein Studium 1865 ab, trat aber bereits im Mai 1862 in den Dienst des Grafen Eugen Czernin von Chudenitz auf dem Schloss Petrohrad (Petersburg) bei Podbořany (Podersam) als Bibliothekar, Sekretär und Verwalter der umfangreichen gräflichen Sammlungen. Hier lernte er die Archäologie kennen, die eines der Hauptinteressen seines Arbeitgebers (eines Schülers von J. Dobrovský) war.

Der Schwerpunkt seiner archäologischen Tätigkeit lag daher in der weiteren Region um Podbořany, auf der Herrschaft Czernin, in deren Interesse er sich an der Rettung von Funden und Ausgrabungen be-

teiligte, darüber berichtete und im Kontakt mit den angesehenen Amateurarchäologen der Region stand. Seine weiteren Informationen stammten aus dem größeren Gebiet am Unterlauf der Ohře (Eger) und der Gegend unter dem Erzgebirge (zunächst berichtete er auch in tschechischer Sprache – *Födisch 1866a*, dann nur in deutscher Sprache – *Födisch 1866b,c; 1868d; 1871a; 1874b,c*). Die Landschaft um Nehasice (Nehasitz) zwischen Žatec (Saaz) und Most (Brüx) spielte dabei eine wichtige Rolle. Über die reichen hiesigen Funde hat Adalbert (Vojtěch?) Heckle, der Verwalter des Czernin-Gutes Milčeves, für Födisch einen Bericht vorbereitet.

Die Sammlung der VGDB, die Födisch „Ehrensache der Deutschen Böhmens“ nannte, wurde von ihm in den Jahren 1868–70 verwaltet. Er war es erst, der sie ordnete, nummerierte, registrierte und stellte in den Vereinsräumen aus; er beschrieb sie dann im März 1870 für die Vereinszeitschrift (*Anonym 1870*). Von der Romantik erzogen, betrachtete er im wesentlichen alle Funde und Fundstellen als „germanische heidnische Grabstätten“, die Sammlung konzipierte er aber im Geiste des aufkommenden Positivismus.

Doch auch er verließ bald Prag und zog nach Leitmeritz, wo er vorzeitig verstarb. Das Interesse an den Sammlungen ließ allmählich nach und 1899 wurden sie dem Städtischen Museum in Teplitz übergeben, wo vor allem für die Archäologie ein Gegengewicht zum Nationalmuseum für die deutschen Teile Böhmens geschaffen werden sollte.

Archäologie in den Regionen

Der Unterschied zwischen den Prager Deutschen – einer kleinen, aber vermögens- und bildungsmäßig starken und bedeutenden Insel im weiten Raum der kompakten tschechischen Bevölkerung – und der „ländlichen“ bürgerlich-bäuerlichen deutschen Besiedlung, verstreut in den Randgebieten Böhmens, spiegelte sich auch in der Archäologie wider. Wenn die Prager Gruppe wissenschaftlich orientierter Intellektueller es sich zur Aufgabe machte, die Vorstellungen der tschechischen Historiker über die früheste Zeit der Geschichte zu widerlegen und ihre Ideen allein auf der Grundlage schriftlicher Quellen zu belegen, konzentrierte sich das Interesse der Geschichtsfreunde außerhalb Prags in kleineren Provinzstädten und auf dem Lande, die eher selten zu den Mitgliedern des VGDB zählten oder in Kontakt mit ihm standen, auf die historische Landeskunde und gelegentlich auch auf archäologische Funde, denen sie viel häufiger begegneten als die Bewohner Prags.

Die fehlende Verbindung zu ihnen wurde von der VGDB-Leitung insoweit empfunden, dass sie 1868 auf Initiative von L. Schlesinger begann, in verschiedenen Städten (durchwegs in Nordböhmen) jährliche Wanderversammlungen mit Vorträgen zu veranstalten, die aber nur selten die Archäologie berührten.

So begegnen wir zu dieser Zeit den für die Archäologie bedeutsameren Persönlichkeiten praktisch nur in den fruchtbareren und daher archäologisch reicheren Gebieten des (böhmischen) unteren Elbegebiet, an der unteren und mittleren Eger und im Stromgebiet der Bilina (Biela) unterhalb des Erzgebirges. Die südliche Hälfte Böhmens hatte keinen Bezug zu dieser Sphäre und die Archäologie machte sich hier erst später geltend. Was die soziale Einordnung betrifft, so stammten die Sammler aus den wohlhabenden Schichten der ländlichen Einwohner, seien es Gutsbesitzer oder Freiberufler (Ärzte), während die intellektuellen Interessenten für die Heimatkunde vor allem aus dem Lehrerstand kamen. An sie wandten sich die Funktionäre des VGDB mit Aufrufen zur Erhaltung beweglicher und unbeweglicher archäologischer Denkmäler; der erste dieser Aufrufe wurde von dem Arzt und Archäologen **Wenzel Dressler** (1867) in der Vereinszeitschrift veröffentlicht, im Allgemeinen im Sinne der romantischen Archäologie, aber schon mit dem betonten Hinweis auf die Bedeutung anthropologischer Funde, damals vor allem der Schädel.

In der Gegend am mittleren Flusslauf der Eger haben sich unter den regionalen Interessenten schon in den 1860-er Jahren die folgenden Persönlichkeiten hervorgetan: der Arzt **H. Tittlbach**, der in Saaz ein Museum einrichten wollte, Major a. D. **Schreiter von Schwarzenfeld**, der sich in der Gegend von Nehasitz engagierte, wenig später ein bedeutender, die Grabungen unternehmende Sammler **MUDr. Anton Tischer**, Bezirksarzt in Libořice (Liboritz) und Archäologe des Tals der Blšanka (Goldbach), der auch in Wien publizierte, oder **Josef Fischer** in Měcholupy (Michelob) – beide übergaben für die VGDB-Sammlung Funde aus dem damals neuen Fundort, dem Rubín-Berg in der Region Podersam. Zur gleichen Zeit baute der Rittmeister Baron **Franz von Rauch** in Pnětluky (Netluk) bei Trěbenice (Trebnitz) eine regionale archäologische Sammlung auf, die nach seinem Tod 1911 vom Museum in Ústí nad Labem (Aussig an der Elbe) übernommen wurde. In Brüx wirkte **Franz Eduard Cori**, Direktor des Stadtbüros, der bereits 1841 als

Angestellter auf der fürstlichen Lobkowitz-Herrschaft in Roudnice nad Labem (Raudnitz a. d. E.) mit der Archäologie in Berührung gekommen war, erwarb Funde für die Sammlungen des Grafen Czernin und war später in den Fall des angeblich paläolithischen „Brüxer Schädels“ involviert. Pater **Dominik Thiel** aus dem Kloster in Osek (Osseg) und Professor des Gymnasiums in Chomutov (Komotau), sammelte seit den 1860-er Jahren archäologische Funde und führte Rettungsaktionen in der Region durch; sein Tagebuch mit Aufzeichnungen von Funden aus der Region Komotau ist leider verloren gegangen, aber einige der Funde befinden sich im Museum in Komotau. **Rudolf Pfeiffer**, ein Bergwerksbeamter, schickte Schenkungen aus der Region Komotau an die Sammlung der Anthropologischen Gesellschaft in Wien und hat über sie geschrieben.

Ganz ausserhalb der heimischen Bindungen war der eigenwillige Forscher **Anton Martius**, ein protestantischer Geistlicher mit Gelehrten- und Sammlerinteressen, im Erzgebirge tätig. Sein Name ist mit den Funden angeblicher römischer Denkmäler im Egerland verbunden, aber auch seine anderen umstrittenen Entdeckungen erweckten kein Vertrauen. Im Jahre 1872 verkaufte er seine Sammlungen an Baron H. Korb von Weidenheim und lebte danach als deren Verwalter auf dem Schloss in Vernéřov (Wernsdorf); die Sammlungen wurden dann an das Naturhistorische Museum in Wien verkauft.

Aus den von den Deutschen besiedelten Gebieten in der südlichen Hälfte Böhmens ist praktisch niemand bekannt, der sich vor dem letzten Viertel des 19. Jahrhunderts mit Archäologie beschäftigt hat. Eine vereinzelte und zufällige Ausnahme ist die Ausgrabung des Abbé **Franz Hocke**, des gräflichen Hauslehrers in Poběžovice (Ronsberg) bei Domažlice (Taus), in den umliegenden Hügeln im Jahr 1826. Danach begegnen wir erst in den 1870-er Jahren in der gleichen Landschaft den zwei aktiven Interessenten: **Peter Göttinger**, ein Kaufmann in Horšovský Týn (Bischofteinitz), der in den Hügeln bei Horní Metelsko (Ober-Medelzen) grub und die Funde der archäologischen Sammlung des Nationalmuseums in Prag übergab, und **P. Bräuer**, Dechant in Hostouň (Hostau), der in den Hügeln bei Mirkovice (Mirkowitz) grub. In den anderen Gebieten ist nichts zu erwähnen.

Der einzige deutsche Archäologe in Böhmen, der dem üblichen fachlichen Niveau des damaligen Archäologischen Komitees Vocels entsprach, war der bereits erwähnte J. E. Födisch. Obwohl er seine Absicht, die Funde aus der Gegend von Nehasitz, wo er noch 1867 für die czerninschen Sammlungen grub, zu publizieren, nicht in die Tat umsetzte, berichtete er der Presse über einen Fund bei Hořovičky (Horzowitz) in der Nähe von Petersbudg (laut Födisch germanisch), der später als frühlatènezeitlicher Grabhügel mit der Bestattung auf einem Wagen klassifiziert wurde. Seine Feldforschung gipfelte in Ausgrabungen der mittelbronzezeitlichen Hügel bei Petersburg, wiederum für die Czernin-Sammlungen.

Nach dem Tod des Grafen Eugen Czernin nahm Födisch eine Lehrtätigkeit auf – zunächst in Prag (1868–70, damals verwaltete er die Sammlungen des VGDB), dann in Leitmeritz, wo er auch als Konservator der staatlichen Denkmalpflege tätig war und die Gründung des ersten örtlichen Museums vorantrieb; dessen Eröffnung 1877 erlebte er jedoch nicht mehr. Seine vorherigen Beziehungen zur tschechischen Archäologie, wie sie sich während der 1860-er Jahre geltend machten, sind in diesem neuen Umfeld verständlicherweise schnell zu Ende gegangen.

Seine Publikationstätigkeit, die sich vor allem auf die Burgwälle bezieht (siehe unten), ist gekennzeichnet durch Kompilationsversuche thematischer Übersichten über Funde und Erkenntnisse zu bestimmten Typen archäologischer Fundstätten, wobei der Einfluss des Werkes von J. E. Vocol *Die Vorzeit Böhmens* zu beobachten ist. Obwohl er theoretisch der romantischen Tradition entsprechend die Bedeutung der nationalen Zugehörigkeit der Gräber hervorhebt, misst er ihr in seinen Ausführungen keine besondere Bedeutung bei; wie Vocol legt er Wert auf die vergleichende Methode ohne Annahmen und Phantasien. In seinen Deutungen bevorzugt er oft den slawischen Anteil, weil er mit der altertümlichen slawischen Besiedlung des Landes rechnet.

Konkrete Themen von Interesse der deutschen Historiker und Archäologen

Der Abschnitt der frühesten Geschichte wurde von zwei Fragen beherrscht: *Wann, wo und wie lebten die Markomannen in Böhmen*, und insbesondere, *ob sie schließlich das Land verließen oder in Teilen des Landes dauerhaft geblieben sind?* Dies war nämlich in der Tatsache die Frage nach der Herkunft und dem Alter der neuzeitlichen deutschen Bevölkerung in Böhmen bzw. ihrer Kontinuität seit der Vorzeit. Sie wurde dringend und wiederholt gestellt – allerdings nur auf Grund der Schriftquellen – weil es sich um eine po-

litische Frage handelte. Die Archäologie war in dieser Hinsicht noch nicht ausreichend entwickelt und niemand konnte sie dafür ausnutzen, wenn man von der Tendenz absieht, alle Zufallsfunde als germanische Denkmäler zu deuten. Was die Denkmäler in der Landschaft betrifft, so ist bei fast allen Beteiligten ein gemeinsamer Schwerpunkt zu beobachten, der sich im Gegensatz zur historischen Richtung nicht außerhalb der Archäologie begründen lässt: es ist das Interesse *an den vorgeschichtlichen und frühmittelalterlichen Burgwällen*.

Markomannen in Böhmen zur Zeit des Römischen Reiches – und bis heute?

Der Verein für die Geschichte der Deutschen in Böhmen hat sich als eine seiner erstrangiger Aufgaben gestellt, Beweise dafür zu sammeln, dass die deutschen Bewohner „*schon in den frühesten Zeiten nicht als Fremdlinge im Lande oder als Eingewanderte, sondern als Eingeborene, denen das alte Land der Bojern und Markomannen Heimat und Vaterland war, galten.*“ (Pelzel 1862.)

Die Anwesenheit der Markomannen vor den Tschechen wurde von der tschechischen Geschichtsschreibung bereits seit dem 16. Jahrhundert anerkannt, und schon damals tauchte auch die Meinung auf, dass die Reste der Markomannen im Lande blieben und mit Tschechen verschmolzen. In den Schriften einiger Autoren des 18. Jahrhunderts (Pelzel/Pelcl, Voigt) wurde diese Vorstellung jedoch dahingehend modifiziert, dass diese Überreste in den Gebirgen und Wäldern der Grenzgebiete Zuflucht suchten und die heutigen Deutschen in diesen Gebieten daher ihre Nachfahren sind. Neuere deutsche Historiker (*Schmalzfuss 1851* u.a.) haben diesen Gedanken aufgegriffen und den deutschen (Mit-)Anspruch auf Böhmen mit der Kontinuität der deutschen Besiedlung seit der Vorgeschichte begründet. Die tschechischen Nationalisten hingegen betrachteten Land Böhmen als tschechische Heimat im Sinne der Geschichte über den Urvater Čech und lehnten eine solche Interpretation ab. Ihnen zufolge war das Grenzgebirge von einem dichten, unbewohnten Wald bedeckt, und die heutigen Bewohner des Grenzgebiets sind daher entweder Nachkommen deutscher Kolonisten unter den letzten Přemysliden-Königen oder germanisierte Slawen.

Das Problem blieb während dieses ganzen Zeitraums ausschließlich innerhalb der historischen Betrachtung. Die Archäologen hatten bislang so gut wie keine Funde aus den Randgebieten Böhmens, und selbst wenn sie welche hätten, konnten sie noch nicht entscheiden, ob sie slawisch oder germanisch sind. Erst die 1870-er Jahre brachten in dieser Hinsicht Fortschritte.

Die Burgwälle als Hauptgegenstand des Interesses der deutschen Archäologie in Böhmen

Wenn der oben beschriebene Streit von Leidenschaften und Feindseligkeit auf beiden Seiten bezeichnet war, so hat die Archäologie selbst keine Streitigkeiten ausgelöst, es sei denn, es betraf die ethnische Interpretation. Da es sich bei den archäologisch Interessierten in den deutschen Gebieten Böhmens meist um Amateure handelte und ihr Interesse sich im Wesentlichen auf das Sammeln von Zufallsfunden beschränkte, kann man nicht von irgendeinen spezifischen Richtungen ihrer Aktivitäten sprechen – außer dem Interesse für die Burgwälle als Objekte, die im Gelände leicht sichtbar und zugänglich sind und dazu noch den romantisch bewunderten Burgruinen nahe stehen. Der Verdienst dafür geht auch an den Autor des ersten großen Werkes über die Burgen Böhmens, **Franz Alexander Heber**, der in den 1840-er Jahren darauf hinwies, dass auch die geringen Überreste von befestigten Anlagen im Gelände ein altertümliches Denkmal darstellen; daher finden sich in seinen Bänden zahlreiche prähistorische und frühmittelalterliche Burgwälle.

In der Romantik bildeten sich im Grunde zwei Typen von Archäologen heraus – der eine konzentrierte sich auf die Erforschung und Beschreibung unbeweglicher Denkmäler an der Oberfläche (in der Praxis handelte es sich meist um die Burgwälle, seltener – in Süd- und Südwestböhmen – um die Hügelgräber), der andere bevorzugte die Ausgrabungen (meist waren es die Sammler beweglicher Denkmäler). Einen großen Einfluss auf die erste Richtung hat das Beispiel von Prof. J. E. Vögel ausgeübt, dessen Interesse an den Burgwällen im Gegensatz zu seiner Interessiertheit an der Terrainpraxis stand.

Zu dem ersten Typ der Archäologen gehörten alle bedeutenderen Vertreter der deutschen Archäologie in Böhmen. Sie wurden wahrscheinlich von demselben Impuls beeinflusst, denn der Beginn ihrer Tätigkeit folgt unmittelbar auf die Veröffentlichung von Vögel's Studie über Burgwälle (*Vögel 1865*), die sie nachweislich kannten und die den Beginn der neuen Linie der „prähistorischen Kastellologie“ in der tschechischen Archäologie markiert.

Von denen sind besonders **Wenzel Dressler** und **Johann Kiemann** zu erwähnen. Ersterer, seit 1867 Privatdozent an der Prager Medizinischen Fakultät und Abgeordneter des Landtags, ein pangermanischer Nationalist und Förderer der deutschen Leibeserziehung in Böhmen, war von Anfang an im VGDB engagiert. Darüber hinaus beschäftigte er sich mit prähistorischer Anthropologie (im Sinne der damals in Mode gekommenen Krianiometrie) und Archäologie, bzw. genauer mit den Burgwällen, die er in Böhmen bereiste. Es handelte sich dabei um die Oberflächenuntersuchungen und Beschreibungen, die Ausgrabungen unternahm er nicht. Auf seinen Erkundungsreisen wurde er von dem Jurastudenten Kiemann begleitet. Ihre Erkenntnisse fassten sie in einem gemeinsamen Aufsatz für die Vereinszeitschrift zusammen (*Dressler – Kiemann 1867*). Dressler starb jedoch im Jahre 1868 und Kiemann, der zuvor auch mit Franz Olbricht in Kontakt gestanden hatte, widmete sich nach dessen Tod der Archäologie nicht mehr.

Die zitierte Abhandlung beschreibt eine Reihe von Burgwällen, die von den Autoren besucht wurden, enthält aber auch interessante Schlussfolgerungen. Demnach könnten die Burgwälle eine Verteidigungsfunktion gehabt haben, obwohl sie dafür nicht geeignet sind – sie sind zu groß, leicht zugänglich und schlecht befestigt –, aber der Zweck der Einfriedung muss eher symbolischer Natur gewesen sein. Den Autoren zufolge waren es öffentliche Versammlungsorte für kultische oder gemeinschaftliche Zwecke (Tempelbezirke) mit einer eher kurzfristigen Nutzung. Diese Strukturen sind wahrscheinlich viel älter als keltisch, wie Vocel urteilte. Sie waren wahrscheinlich auch nicht germanisch, aber auch nicht slawisch (der Artikel ist stellenweise eher antitschechisch, Böhmen wird als ein Teil von „Ostdeutschland“ aufgefasst), so dass der Ursprung noch nicht bestimmt werden kann und weiteres Material und Wissen gesammelt werden muss.

Dieser Aufruf veranlasste Ludwig Kleinwächter, einen Studenten der Medizinischen Fakultät, im Sommer 1867 zu einer ähnlichen Aktion im Leitmeritzer Mittelgebirge (*Kleinwächter 1869*); nachdem er jedoch Böhmen für seinen Beruf verlassen hatte, sein Interesse an der Archäologie hielt nicht länger an.

Aus der Reihe dieser kurzfristigen Interessenten ragt der bereits erwähnte **J. E. Födisch** heraus, der die Burgwälle dauerhaft zum Mittelpunkt seiner archäologischen Ausrichtung machte. Er beschäftigte sich mit ihnen bereits während seiner Tätigkeit bei dem Grafen Czernin, hat sich aber bis auf einige Ausnahmen nicht mit den einzelnen Lokalitäten befasst, sondern stellte die Angaben über die böhmischen Burgwälle in übersichtlichen Studien zusammen, die sich den Fundorten mit den sog. Schlackenwällen (*Födisch 1868b*), denen mit steinernen Wällen (*Födisch 1868c*) und schließlich den Burgwällen in Böhmen im Allgemeinen widmeten, von den Ortsnamen über die Konstruktion bis zur Typologie (*Födisch 1872*). Es handelt sich um Zusammenstellungen, die jedoch für künftige Forschungen sehr nützlich waren.

Anders als Dressler und Kiemann suchte Födisch nicht nach einem Zusammenhang mit den Megalithen, sondern verstand die Burgwälle als einen mitteleuropäischen Ersatz für diese und auch als Monumente des frühzeitlichen Bauwesens. In diesem Zusammenhang ist ein weiterer Forscher, der Architekt **Bernhard Grueber**, Professor für Architektur und Kunstgeschichte an der Prager Akademie der Künste, dann an der Technischen Universität, zu nennen. Sein Hauptinteresse – die mittelalterliche Architektur einschließlich der Burgen, zu denen er auch die Burgwälle als deren Vorläufer zählte – gipfelte in seinem Werk über die Geschichte der mittelalterlichen Kunst in Böhmen (*Grueber 1871; 1872*), in dem er sich auch mit der vor-slawischen Zeit und dem Frühmittelalter befasste; er soll eine Reihe von Burgwällen selbst besucht und dokumentiert haben.

Beziehungen zur tschechischen Archäologie

Die gegenseitigen Beziehungen der frühen Archäologen beider Nationen spiegelten die allgemeine gesellschaftliche Situation wider. Für die Generationen, die in den 20er bis 40er Jahren des 19. Jahrhunderts in der Archäologie tätig waren, hat es das Problem der Verhältnisse zwischen tschechischer und deutscher Geschichtsschreibung und Archäologie eigentlich noch nicht gegeben. Die Situation änderte sich um 1848 und die politischen Entwicklungen in den freieren 1860er Jahren, insbesondere nach dem Aufkommen des Dualismus 1867, vollendeten den Weg zur gegenseitigen Feindschaft zwischen den Nationalitäten in Böhmen. Die Hauptzielscheibe des offenen Streits in der Geschichtsschreibung war Palacký, und seine Gegner waren neben Höfler vor allem die jüngeren Schlesinger und Lippert. Lippert unternahm auch eine Kritik an Vocels Werk *Die Vorzeit Böhmens*, insbesondere an seinem zweiten, slawischen Teil, der wiederum von den Tschechen bewundert wurde, weil darin das romantische Bild der alten Vorfahren

und der Einfluss der Königinhofer und Grünberger Handschriften weiter lebten.

Unter den Deutschen aus Böhmen kam es nur ausnahmsweise dazu, dass jemand den Weg auf die tschechische Seite gefunden hat – so der archäologisch interessierte Geschichtsschreiber August Anton (Pseudonym Gustav Thormund) (**Legis-) Glückselig**, oder ein weiterer Schriftsteller an der Grenze beider Lager **Ludwig Ritter von Rittersberg**; aus dem höheren Adel vor allem Gräfin **Elise Šlik/Schlik** – eine außergewöhnliche und gebildete Frau, die im Kontakt mit bedeutenden böhmischen Künstlern und Gelehrten stand, in der Archäologie vor allem mit Kalina von Jäthenstein, die Grafen von **Thun-Hohenstein** (der jüngere František war der erste Vorsitzende des Archäologischen Komitees) oder der Reichsfürst **Edmund Moritz Clary-Aldringen**, der im Kontakt mit J. E. Vögel stand und Mitglied der Gesellschaft des Museums des Königreichs Böhmen war.

Der archäologisch bedeutendste von ihnen war der bereits erwähnte **J. E. Födisch** – der einzige echte Archäologe der Gründergeneration der 1860er Jahre. Damals arbeitete er für den Grafen Eugen Czernin von Chudenitz, hat den Kontakt zum Archäologischen Komitee und insbesondere zu dessen Vorsitzenden, Prof. J. E. Vögel, hergestellt, aus dessen Arbeiten er schöpfte und dem er Informationen über die Funde mitteilte. Dem slawischen Enthusiasmus der tschechischen Archäologen stand er freilich stets kritisch gegenüber (ohne zu erkennen, dass es sich dabei um ein ursprünglich von der anderen Seite ausgelöstes Spiegelbild handelte), berücksichtigte aber in seinen Interpretationen stets die alte slawische Besiedlung des Landes. Nach seinem Übergang in ein rein deutsches und damals zunehmend nationalistisches Umfeld verschwand natürlich auch seine Beziehung zur tschechischen Archäologie.

Födisch ist vorzeitig gestorben, ohne zur Umwandlung der romantischen Archäologie in einen Bestandteil der positivistisch breit aufgefassten Anthropologie, die vom benachbarten Deutschland angeführt wurde, beitragen zu können, und im Umfeld der Deutschen in Böhmen hat er keinen Nachfolger gefunden. Erst in den 1890er Jahren wurde **Robert von Weinzierl** zum Vertreter der nächsten Phase der Entwicklung des Faches auf deutscher Seite in Böhmen.

Übersetzt von *Lubomír Košnar*

- Abb. 1.** Erste Ausgabe von Johann Sandels deutscher Übersetzung von Hájek's *Chronik von Böhmen* (1596).
- Abb. 2.** „Böhmisch-nationales Heldengedicht“ *Wlasta* von Karl Egon Ebert mit einer romantischen Darstellung des alten Vyšehrad und Děvín auf dem Titelblatt (1829).
- Abb. 3.** Das 1841 in Stadice/Staditz bei Teplitz errichtete Denkmal für Přemysl den Ackermann, den Begründer des böhmischen Herrschergeschlechts, ein Werk böhmisch-deutscher Förderer und Autoren, zeugt vom Verständnis der altschechischen Sagen als gemeinsamer Landestradiation.
- Abb. 4.** Nikolaus/Mikuláš Adaukt Voigt.
- Abb. 5.** Franz Olbricht.
- Abb. 6.** Moritz Lüssner.
- Abb. 7.** Das Grab von M. Lüssner auf dem Malvazinky-Friedhof in Prag (Foto des Autors 1996; die Stele mit den Inschriften ist inzwischen zerstört).
- Abb. 8.** Artikel von K. Brantl über den Burgwall bei Češov im Jahresbericht des Voigtlandischen alterthumsforschenden Vereins (1841).
- Abb. 9.** František Xav. Josef Beneš.
- Abb. 10.** Die Mostecká-Straße in der Prager Kleinseite auf einem Gemälde von Václav Jansa aus dem Ende des 19. Jahrhunderts; rechts ist das Gasthaus U Šteiniců sehen, in dem im Mai 1861 die Idee des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen gegründet wurde (*Jansa b. d.*).
- Abb. 11.** Klementinum in Prag, der damalige Sitz der Philosophischen Fakultät der Karl-Ferdinand-Universität, wo am 27. Mai 1862 die Gründungsversammlung des VGDB stattfand.
- Abb. 12.** Das Haus in der Anenská-Straße 188/3 in der Prager Altstadt, in dem der VGDB die ersten 30 Jahre untergebracht war (Foto des Autors 2024).
- Abb. 13.** Das Haus in der Liliová-Straße 951/5 in der Prager Altstadt, in dem der VGDB vom Jahr 1893 untergebracht war (Foto des Autors 2024).
- Abb. 14.** Karte der ethnischen Zusammensetzung der Bevölkerung von Böhmen (*Schmalzfuss 1851*).
- Abb. 15.** Ludwig Schlesinger.

- Abb. 16.** Julius Lippert.
- Abb. 17.** Das Grab von J. Lippert auf dem Stadtfriedhof in Leitmeritz (Foto Autor 2015).
- Abb. 18.** Karl Adolf Konstantin Höfler.
- Abb. 19.** Julius Ernest Födisch.
- Abb. 20.** Graf Eugen Czernin von Chudenitz auf dem Fotoporträt aus den 60-er Jahren des 19. Jht.
- Abb. 21.** Schloss in Petrohrad/Petersburg bei Podersam (auf dem Briefpapier der Czernins aus der Hälfte des 19. Jahrhunderts).
- Abb. 22.** Karte der Fundorte in der Umgebung von Nehasice im Bericht von A. Heckle (1863; Staatsarchiv Třeboň, Zweigst. Jindř. Hradec, Familienarchiv Černín).
- Abb. 23.** Tabelle mit Zeichnungen der Funde aus dem „Fürstengrab“ bei Horzowitz (von B. Wachsmann; *Jičínský 1863*).
- Abb. 24.** Anton Martius (*Preidel 1935*).
- Abb. 25.** Die Krieger der Markomannen und der Quaden in der Vorstellung des 18. Jht. (*Dobner 1761*).
- Abb. 26.** Franz Xav. Maximilian Zippe.
- Abb. 27.** Blick auf die Steinwälle des Burgwalls Hradišřany/Radelstein bei Teplitz (*Dressler – Kiemann 1867*).
- Abb. 28.** Das Grab von Wenzel Dressler auf dem Olřany-Friedhof in Prag (Foto Autor 2023).
- Abb. 29.** Plan des Burgwalls Hrádek bei Gross-Tschernosek unweit Leitmeritz (*Kleinwächter 1869, 161*).
- Abb. 30.** Karte der Burgwälle mit Steinwällen in Böhmen (*Födisch 1868c*).
- Abb. 31.** Bernhard Grueber.
- Abb. 32.** August Emanuel Reuss.
- Abb. 33.** Gräfin Elise von Schlick.
- Abb. 34.** Graf Franz Anton Thun-Hohenstein der Jüngere.
- Abb. 35.** Fürst Edmund Moritz Clary-Aldringen.